

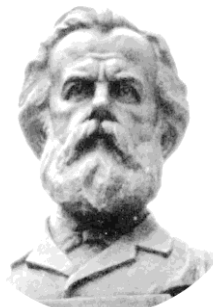
DOI 10.31392/NPU-nc.series22.2020.27

ISSN 2411-1287

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

Серія 22

Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 27

Київ
Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова
2020

ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Затверджене президією ВАК України 2010 р. від 10.03.2010 за №1-05/2

та наказом МОН України від 13.07.2015 р. № 747 (політичні науки)

Державний комітет телебачення і радіомовлення України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 13895-2869Р від 22.04.2008 р.

Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова

(протокол № 5 від 27 грудня 2019 р.)

Редакційна колегія серії:

- Семигіна Т. В.** - доктор політичних наук, професор, член Національного агентства кваліфікацій, Київ, Україна (**головний редактор**);
- Бабкіна О. В.** - доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний редактор**);
- Андрущенко Т. В.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій, НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Батрименко О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна;
- Волянчук О. Я.** - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний секретар**);
- Головатий М. Ф.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри суспільних дисциплін та соціальної роботи, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, Україна;
- Горбатенко В. П.** - доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Київ, Україна;
- Зеленько Г. І.** - доктор політичних наук, професор, завідувач відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Латигіна Н. А.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та політології Київського національного торговельно-економічного університету, Київ, Україна;
- Литвин В. С.** - доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Морару В.** - доктор політичних наук, професор, науковий консультант Інституту правових, політичних та соціологічних досліджень, професор факультету журналістики та масових комунікацій Молдавського державного університету, Кишинів, Республіка Молдова;
- Новакова О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Остапенко М. А.** - доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Побочий І. А.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедрою філософії та політології Національної металургійної академії України, Дніпро, Україна;
- Хевцуріані А.** - PhD в сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету, Тбілісі, Грузія;
- Цзіньго Ван** - професор, Ph. D. в сфері міжнародних відносин, директор Інституту політології та міжнародних відносин Ланьчжоуського університету, Ланьчжоу, Китайська Народна Республіка;
- Шайгородський Ю. Ж.** - доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Шипунов Г. В.** - доктор політичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Шираторі Р.** - професор, президент Інституту політичних досліджень Японії (IPSJ), Токіо, Японія.

Н 34 Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. Випуск 27: збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. – 96 с.

У збірнику вміщені наукові праці дослідників, викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Наукове видання включено до наукометричних баз і каталогів: Google Scholar, «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Офіційний web-сайт видання: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

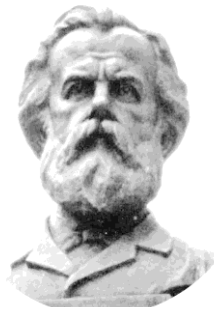
DOI 10.31392/NPU-nc.series22.2020.27

ISSN 2411-1287

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL

of NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY

Series 22

Political Sciences
and Teaching Methodology
of Socio-Political Disciplines

Issue 27

Kyiv
Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University
2020

PROFESSIONAL PUBLICATION
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine
No. 747 of July 13, 2015 (Political Sciences)
State Committee for television and radio broadcasting of Ukraine
Certificate of State registration of print media CV No. 13895-2869P dated of April 22, 2008
The publication is approved by the resolutions of the Scientific Boards of
National Pedagogical Dragomanov University (protocol No. 5 dated of December 27, 2019)

Editorial Board:

- Semigina T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Agency for Qualifications, Kyiv, Ukraine (Managing Editor);
- Babkina O.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine (Responsible Editor);
- Andrushchenko T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Batrimenko O.** - Dr. in Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine;
- Volianiuk O.** - Ph.D. candidate in Political Science, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine (Responsible Secretary);
- Holovatyi M.** - Dr. in Political Science, Professor, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine;
- Horbatenko V.** - Dr. in Political Science, Professor, V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Zelenko G.** - Dr. in Political Science, Professor, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Latyhina N.** - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine;
- Lytvyn V.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Moraru V.** - Dr. (habilitat) in Political Sciences, Professor, Institute of Legal, Political and Sociological Studies, Moldova State University, Chisinau, Republic of Moldova;
- Novakova O.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Ostapenko M.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Pobochyi I.** - Dr. in Political Science, Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipro, Ukraine;
- Khevturiani A.** - Ph.D. in International Relations, Professor, Georgian Technical University, Tbilisi, Georgia;
- Wang Jinguo** - Ph.D. in International Relations, Professor, The School of Politics and International Relations (Lanzhou University), Lanzhou, People's Republic of China;
- Shayhorodsky Yu.** - Dr. in Political Science, Professor, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Shypunov H.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Shiratori R.** - Professor, President of the Institute for Political Studies in Japan, Tokyo, Japan.

H 34   **Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University.** Series 22. Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Disciplines [at scientific edition O. Babkina]. Issue 27: collected scientific articles. – Kyiv : Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University, 2020. – 96 p.

In the journal presented the results of theoretical and empirical research of topical issues of Political Sciences, obtained by the authors of the articles.

The scientific publication is included in scientometric databases and directories: Google Scholar, «Scientific Periodicals of Ukraine» at Vernadskyi National Library of Ukraine.

Official web-site: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.01>

УДК 321.011.5

Бабкіна О. В.

ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ЗНАНЬ ПРО ПОЛІТИКУ

У статті викладено деякі теоретичні узагальнення та базові знання, які презентуються при викладанні курсу «Загальна теорія політики» для студентів спеціальності «Політологія» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». У ході диференціації соціально-політичного знання виокремилися декілька рівнів осягнення світу політики: фундаментальний рівень знань, теорії середнього рівня або галузеві політичні науки та прикладні політичні дослідження. Кожен з цих рівнів має свій предмет дослідження. Загальна теорія політики – це фундаментальні знання про політику, базові теоретичні узагальнення, що виявляють загальні закономірності та тенденції її розвитку, формують цілісну картину політичного світу, визначають понятійно-категоріальний апарат для всього політичного знання. Фундаментальний рівень знань про політику – найзагальніше філософське осмислення конкретних явищ, подій, фактів політичного буття, і водночас важлива умова динаміки політичних процесів, їх аксіологічна основа. У лекції можна виділити й основні функції загальної теорії політики, серед яких методологічна, прогностична, пізнавальна та ін. Розглядається поняття «теорії», «методологічного плюралізму» в епоху постмодерну, співвідношення філософії та загальної теорії політики. Особливої уваги заслуговує питання про перспективи розвитку політичного знання у вигляді категорій, законів, методології в умовах сучасних перехідних суспільств, реформування яких потребує серйозного наукового супроводу.

Ключові слова: міждисциплінарний підхід, політика, загальна теорія політики, філософія політики, історія політичної думки, прикладні політичні дослідження, плюралістична методологія, політичне життя суспільства, закони і закономірності політичної науки, раціональне та ірраціональне в політиці.

Для сучасної науки характерне посилення взаємозв'язків між різноманітними галузями, інтегративних тенденцій у їх розвитку. Центральною проблемою інтеграції наук і синтезу знань є їх співвідношення, встановлення та посилення взаємозв'язків між ними, що не втрачає своєї актуальності з часом та лише набуває сучасних обрисів та нових перспектив. У політичних дослідженнях, особливо в сфері історії та теорії політичної науки, велике значення набуває міждисциплінарний підхід, використання здобутків суміжних соціальних наук, у тому числі філософії політики та теорії держави і права.

Політична наука є такою соціальною наукою, що вивчає тенденції та закономірності розвитку, функціонування, структуру політичного життя суспільства, які відображають реальний процес включення соціальних суб'єктів у діяльність щодо реалізації політичної влади і політичних інтересів. Стосовно політичної науки в зарубіжній та вітчизняній літературі часто вживаються терміни «політологія», «наука про політику», «політична соціологія», що відображають традиції та особливості національних шкіл [9, с. 45].

Окреслюючи мету і завдання сучасних політологічних досліджень, слід зважати на те, що існує нагальна необхідність різних рівнів осягнення політики, тому що людське мислення про світ політики здійснюється у різних формах (науково-пізнавальній, доцільно-практичній, світоглядно-теоретичній, моральній, художній тощо), на різних рівнях узагальнення (побутово-емпіричному, практично-технологічному, фундаментальному / загальнотеоретичному), з різним ступенем раціонального дискурсу, що уможливорює ірраціональні форми усвідомлення політики, які втілюються у навіюванні, бездоказовому

прийнятті парадигм політики як самоочевидних істин, у вірі в їхню правдивість. Диференціація форм усвідомлення політики відбувається також за ознаками предмету осягнення, спроби продукування ідей та їх висловлення, надання їм комунікативних форм, сфери та характеру їх застосування. Виділяють дві площини політичного пізнання – раціональну та ірраціональну (сфера знання-віри, безпосереднього осягнення).

У структурі цього знання необхідно розрізнати окремі галузі, специфічність яких зокрема відбивається у змісті й способі їх продукування та існування. На емпіричному рівні воно можливе перш за все як усвідомлення учасниками політичної взаємодії окремих (своїх та чужих) інтересів, як уявлення про умови й способи їх задоволення. На практично-політичному рівні політичні знання існують у формі інформації про ефективні «технології», прийоми та способи здійснення суспільної взаємодії. Зрештою на рівні фундаментального, загальносоціологічного знання відбувається глибинне, сутнісне осягнення світу політики, держави, влади, тощо у всій їх складності, суперечності, багатоманітності, у вірогідному поясненні виявлених тут тенденцій, розкритті методології політичних досліджень.

Фундаментальний рівень знань про політику – найзагальніше філософське осмислення конкретних явищ, подій, фактів, їх узагальнення. Фундаментальні знання про політику є узагальненням політичного буття і водночас завданням норм його здійснення, що виконує політико-аксіологічну функцію, впливає на формулювання політичних світоглядів. Теорія політики є стрижнем складного комплексу політичних наук, кожна з яких має свій предмет і метод. Зазначені наукові дисципліни перебувають у складній взаємодії, вони досліджують різні сторони, закономірності, тенденції розвитку й функціонування політичного життя.

У структурі цілісної сукупності політичних знань виокремлюються три рівні, на кожному з яких представлені відповідні виміри світу політики та його явищ є одним із шляхів реалізації, втілення принципу плюралістичної методології. Як зазначає М. Остапенко: «У ХХ ст. у філософській та соціологічній науковій літературі і загалом у суспільному дискурсі термін «плюралізм» набув широкого вжитку. Плюралізмом називають наявність великого розмаїття конкуруючих між собою теорій, концепцій, ідейних течій» [8, с. 15].

Формування у другій половині ХХ ст. світоглядної ідеї багатоманітної єдності людства, практичне встановлення множинності форм суспільного буття зумовили тенденцію виходу за рамки методологічного універсалізму як способу пізнання світу загалом і світу політики, зокрема, більш широкого визнання, так званого, гносеологічного плюралізму, що набуло поширення разом із вкоріненням концептів постмодернізму та ідеї правомірності різних політологічних парадигм і підходів до певної проблеми. В. Горбатенко, характеризуючи постмодернізм як світоглядну орієнтацію та його вплив на політичну сферу та соціально-гуманітарні науки, справедливо підкреслює необхідність «...вироблення спеціальних інтегрованих теорій, здатних зафіксувати перехідні моменти в розвитку суспільства та їх можливі наслідки для політичного життя країни» [4, с. 38].

Політичну науку, в широкому сенсі, можна розуміти як множину субординованих за рівнем узагальнення теоретичних систем знань про політику. У вузькому значенні, політична теорія позначає найвищий ступінь узагальнення, тобто таку систему теоретичного політичного знання, яка відрізняється від усіх теоретичних систем, що складають структуру політичної науки.

Як зазначає Б. Крауз-Мозер, «термін "теорія" по відношенню до сфери політичного означає набір онтологічних, епістемологічних і методологічних принципів, абстрактних понять, загальних тверджень про політичні аспекти суспільної дійсності, що покликані пояснювати усі усталені політичні факти та процеси, а також спрямовувати подальші емпіричні дослідження» [5, с. 93].

Теорія, у широкому значенні, – комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на обґрунтування і пояснення політичних явищ; у більш вузькому, спеціальному сенсі – найвища, найрозвинутіша форма організації наукового знання, що подає цілісні уявлення про закономірності та визначальні зв'язки політичної дійсності – об'єкта цієї теорії. За своєю структурою теорія політики – це внутрішньо диференційована, але цілісна система знання,

яку характеризують логічна залежність одних елементів від других, зумовленість її змісту (як певної сукупності тверджень та понять – вихідного базису теорії) визначеними логіко-методологічними принципами і правилами. Слово теорія походить від грецького «theorem», що означає «розглядати, спостерігати, роздумувати». Формування політичної теорії почалося ще в епоху античності. Цю традицію продовжили такі всесвітньо відомі мислителі як Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Кант, Ш. Монтеск'є, Дж. Мілль, Г. Гегель, Е. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсонс, Е. Фромм, Ф. Фукуяма, З. Бжезінський та багато інших.

Заснована на суспільно-політичній практиці, теорія політики є найдосконалішою формою наукового обґрунтування та програмування практичної політичної діяльності. При цьому теорія не обмежується узагальненням політичного досвіду і перенесенням його на нові ситуації, а пов'язана з творчим опрацюванням такого досвіду, завдяки якому відкриває нові перспективи перед політичною практикою, розширює її горизонти.

Роль теорії політики особливо зростає в епоху демократичних змін. Здійснення цілеспрямованого практичного перетворення дійсності на основі теоретичних знань є критерієм істинності теорії. При цьому в процесі практичного застосування теорія сама удосконалюється та розвивається. Під час використання теорії сформульоване знання опосередковується різними проміжними ланками, конкретизуючими факторами, що передбачає живе, творче мислення, керується теорією як програмою, але мобілізує також усі можливі способи орієнтації в конкретній ситуації.

Тривалий час загальна теорія політики ототожнювалась з політологією, водночас власне політологія тлумачилася у значенні єдиної науки про політику. Об'єктивним підґрунтям цього ототожнення була недостатня розвиненість, синкретичність (вихідна нерозчленованість, недиференційованість) системи політичних знань на ранніх етапах її розвитку. Втім і на сучасному етапі є прибічники такого погляду на політологію [2, с. 580].

Важливим аспектом досягнення рівнів політики є проблематика співвідношення *філософії політики та теорії політики*. Ядром інтегративно-загальнонаукових форм пізнання є філософія, яка через світоглядні, методологічні функції, універсальний категоріальний апарат справляє вплив на процес зближення наук.

Філософія політики як загальнометодологічна галузь знання, покликана дати світоглядне розуміння політики, її змісту та призначення для людей, соціальних груп, держави і суспільства, обґрунтувати глибинні соціальні, духовні, етичні передумови політики під кутом зору людського буття. Це вчення про граничні засади політики як одного з провідних регуляторів суспільного буття. Філософсько-політичний підхід характеризується рефлексивністю думки, тоді як теорія політики відрізняється теоретичним рівнем свідомості, пошуком і обґрунтуванням закономірностей розвитку та функціонування політичного життя суспільства. Філософія політики осмислює політичне життя як неспецифічний предмет, для теорії ж політики – це всеохоплюючий предмет, що має ознаки понятійної граничності, процес пізнання політичної дійсності. Як указував російський правознавець П. Новгородцев, «філософія – є наука належних відносин, а не практичних зв'язків» [7, с. 15]. Філософія політики надає певну сакральність, обґрунтованість, здійснення впливу на свідомість людей. Це вища духовна форма пізнання політики, досягнення й утвердження її сенсу, цінності та значущості у житті людей, кожної особистості. Саме цим визначається основоположне місце філософії політики в системі політичних наук.

Теорія політики – це теорія специфічного соціально-політичного предмета, яка розробляє сучасні методологічні підходи до дослідження політичних явищ, закономірностей їх генезису, структурування та розвитку. Теорія політики переводить результати їх філософського пізнання на рівень конкретного розкриття об'єктивної сутності цих суспільних явищ, реалій політичного життя. Однак теорія політики не розчиняється у філософії політики, вона має власну сферу дослідження та використання результатів, які зокрема є системою політичних знань і політичної діяльності.

Тільки об'єднання вихідних висновків й абстракцій філософії політики про політику з політичними знаннями про її амбівалентність, закономірності політичного життя в різних

його формах створює ту теоретико-методологічну основу, на якій здатна плідно розвиватися загальна теорія політики, як наукова база сучасної політичної практики [10, с. 608]. Розглядаючи проблеми зв'язку та співвідношення філософії та загальної теорії політики, необхідно врахувати плюралізм існуючих підходів до осмислення її природи.

Водночас слід розглянути й іншу тенденцію в розвитку науки – диференціацію суспільного знання, пов'язаного з аналізом політичних феноменів. Всебічний аналіз різноманітних вимірів політики обумовлює необхідність виокремлення предметного поля загальної теорії політики та галузевих політичних субдисциплін у вивченні різних аспектів політичного життя суспільства. З поміж політичних наук особливе значення має загальна теорія політики як фундаментальна, базова, як ядро політичних наук; найвища за рівнем узагальнення теоретична система знань про політику.

Багатоманітність вимірів політики як об'єкта наукового дослідження, одного з головних регуляторів соціальних відносин у різних сферах життя суспільства та людини обумовило диференціацію політичних наук і виокремлення галузевих політичних субдисциплін, які вивчають різні аспекти політичної сфери. В структуру політичної науки як збірного поняття цілісної системи теорій, які освоюють політичну дійсність входять історія та теорія політики, теорія політичних систем, сутності й механізмів функціонування політичної влади, теоретичні питання держави, громадянського суспільства, демократії, політичної свідомості та поведінки. Політичну науку характеризують багаторівнева структура організації її знань, яка включає: *загальну теорію та історію політики*, що виробляє теоретичні, світоглядні, парадигмальні й методологічні основи політичної науки; *теорії середнього рівня або галузеві політичні науки* (політична географія, геополітика, політична психологія, політична історія, політична антропологія, політична семантика, політична етнологія, етнополітологія, політична соціологія, порівняльна політологія, політична конфліктологія тощо); *прикладні політичні дослідження*, які забезпечують вирішення типових проблем в поточному політичному процесі (політичний маркетинг і політичний менеджмент, виборчі технології).

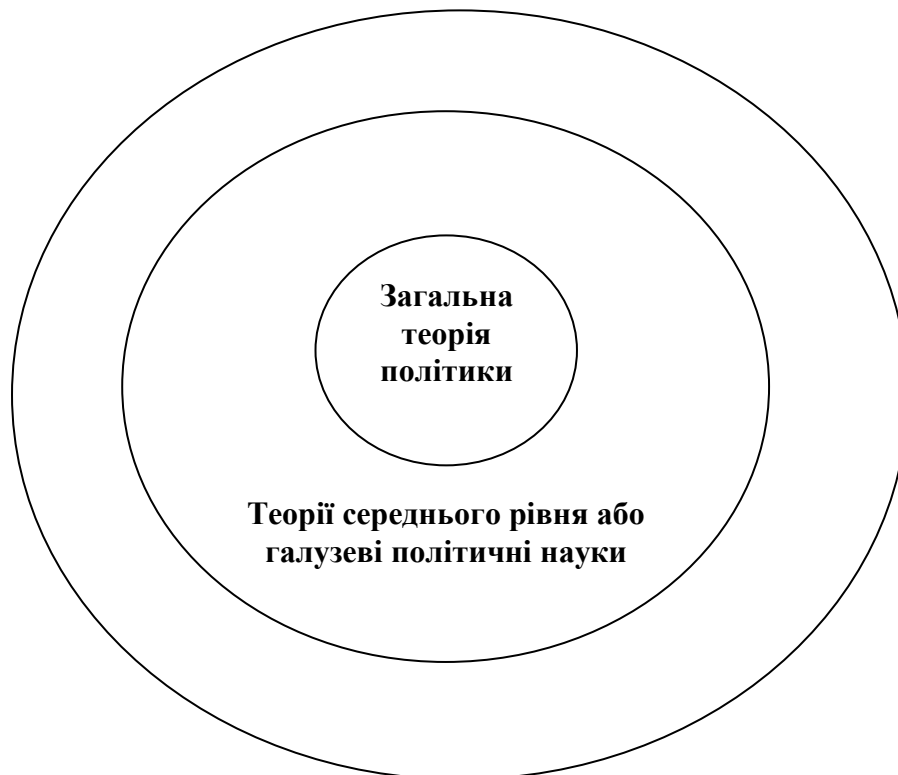

Рис. 1
Співвідношення предметних полів загальної теорії політики і галузевих політичних субдисциплін у вивченні різних аспектів політичної сфери

Джерело: [6, с. 28].

Отже, було б помилково характеризувати політичну науку як таку, що має суто емпіричний або чисто раціональний зміст. Очевидно слід враховувати своєрідне переплетіння та поділ функцій між фундаментальними, теоретичними й прикладними напрямками цієї науки.

Наукова спроможність сучасної політичної теорії залежить від того, якою мірою вона відповідає політичним реаліям, сприяє виробленню оптимальних політичних рішень і прогнозує тенденції розвитку політичного життя та політичних процесів. Визнання поділу на теоретичні та прикладні політичні наукові дисципліни означає переведення загальної політичної теорії в прикладне політичне знання, а, з іншого боку, практичне використання прикладної політології, її висновків та результатів для нових теоретичних узагальнень.

Політична наука, таким чином, дає теоретичне обґрунтування політичних процесів й інститутів, аналізує та оцінює стан політичного життя суспільства, сприяє утвердженню цінностей, ідеалів, норм цивілізованої політичної поведінки, громадянської та політичної культури соціальних суб'єктів. Ця наука включає систему знань, що охоплюють і існуючий політичний порядок, де домінують константні величини, і політичні процеси, де домінують змінні величини. Завданням теорії політики є також прогноз, вияв тенденцій і варіантів як розвитку, так і функціонування суспільно-політичних систем. Нарешті політична теорія забезпечує розробку практичних рекомендацій щодо шляхів, механізмів реалізації політичних знань, щодо раціональної організації політичних процесів та інститутів, розробки політичних технологій, оптимальних моделей управління суспільством, розв'язування соціально-політичних конфліктів, обопільного врахування суперечливих інтересів, домагань соціальних суб'єктів. Підкреслюючи важливість цієї галузі наукового знання Ф. Бро наголошує на ще одній функції політичної теорії: «В політиці, де найгірші пристрасті раптом перетворили людей на фанатиків, затьмарили забобонами їх свідомість, завдання політичної науки – вносити тверезий, холодний, деміфологізований погляд. В той час як ідеологічна нестриманість часто стає правилом, твердження – безапеляційними, а пояснення – глобальними, загальними і категоричними, політична наука закликає до розуміння іншої сторони, до розуміння відносності всього, до обережності. Коли ілюзії носять масовий характер, наполегливо зберігаються та структурно пов'язані з вимогами політичного життя, політична наука вносить додаткову ясність і тверезість, пояснює пастки та хитросплетіння» [1, с. 9].

Розглядаючи багатоаспектність підходів до визначення предмету політичної науки, слід враховувати складність об'єкта її дослідження. При цьому політична сфера життя людського суспільства є об'єктом вивчення багатьох соціальних наук через специфіку політики як феномену інклюзивного. Вичленення власне теорії політики з усієї системи суспільних наук – вельми складне завдання. Проблема, що відрізняє політичну науку від інших соціально-гуманітарних дисциплін, та становить об'єкт дослідження теорії політики – це закономірності політичного життя суспільства, його суб'єкти, з їх інтересами і потребами, політичні відносини та діяльність, політична й державна влада, політичні інститути, їх роль у функціонуванні політичної системи, діяльність політичних партій і рухів.

Дослідницький пошук перетворюється у самостійну науку в тому разі, коли сума знань про об'єкт вивчення стає системою знань. Системоутворюючим фактором науки є її закони та закономірності.

У якості висновків зауважимо, що в сучасній науковій літературі підкреслюється «плюралізм» конкуруючих визначень «політичного». Політичне пов'язується із державою, владою, ієрархією, лідерством, порядком і конфліктом. Сучасна політична теорія покликана не просто досліджувати політичні процеси та інститути, а розглядати їх у контексті історичного розвитку та реальної соціальної дійсності. Практична складність, з якою стикається політична теорія – величезний обсяг емпіричного матеріалу, зібраний політичною наукою.

Вітчизняні вчені також по-різному визначають політичну науку: як науку про систему закономірних взаємозв'язків соціальних об'єктів з приводу політичної влади, боротьби за політичну владу, науку про сутність, форми і методи політичного владарювання, як науку про політичну культуру тощо. Як відомо, системоутворюючим фактором будь-якої науки є її закони й закономірності. Прихильники системного підходу щодо визначення предметного поля теорії політики вважають, що метою цієї науки є дослідження тенденцій і законів, структури, функціонування і розвитку політичного життя соціальних спільнот, включення їх у діяльність з реалізації політичної влади та політичних інтересів.

Отже, предметом теорії політики є система знань про закономірності політичного життя в усіх його проявах, його зміст, структуру, функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади. Політична наука – це раціональне відображення політичного життя суспільства. Це система знань про цілі, завдання, закономірності, рушійні сили і зміст політичних процесів, діяльність людей, партій і громадських об'єднань, держав у сфері політичних відносин.

Труднощі визначення предмету політичної науки зумовлені тим, що політика є часто непередбачуваною ризикованою (негарантованою у своїх результатах) діяльністю. Політика об'єднує два взаємопов'язаних і взаємодіючих засоби політичної свідомості та політичної діяльності. Політика у принципі раціональна у тому сенсі, що вона здійснює в суспільстві важливі організаційні та регулятивно-контрольні функції. Реалізм політики – основний її аргумент і доказ на користь її раціональності. Разом з тим, як уже підкреслювалось, політика і політичне знання не піддаються повному, вичерпному розрахунку. Вони відносяться до класу вірогідних процесів, значною мірою випадкових подій, неврахованих і таких, що не піддаються обліку, обставин. Тому політика – це не тільки наука, але й мистецтво, яке пояснює брак безсумнівного, хоча і відносного, а не тільки точного знання та водночас утримується за межами традиційного, не допускаючи безвідповідальних рішень і дій; політика завжди залишається поєднанням знання та мистецтва, розрахунку на емоції, інтуїції, творчої сміливості та фантазії.

Фундаментальні знання про політику – це базові теоретичні узагальнення, виявлення загальних закономірностей, визначення політичних універсалій, формування цілісної картини політичного світу, вивчення політики у широкому розумінні як суспільного явища, її сутності та проявів у різних історичних формах, тенденцій і закономірностей виявлення, розвитку й функціонування держави, влади, інших політичних інституцій. Предметом теорії політики на фундаментальному рівні є політичність як така, «політичне» в суспільному бутті, ознаки й витoki політичної властивості суспільного життя.

Про *перспективи* розвитку політичного знання у вигляді категорій, законів, методології складно вести мову в умовах сучасного перехідного суспільства. Драматизм соціально-політичного реформування сягає свого піку в транзитивному суспільстві, яке знаходиться у високо активній стадії трансформації, близькій до стану біфуркації, «динамічного хаосу» (за І. Пригожиним). Особливістю суспільства зазначеного типу є нестабільність його основних сфер, стан кризи, у тому числі й політичної, як результат нездатності політичної системи адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх змін, відсутність гарантій досягнення декларованого ідеалу, суперечливе поєднання взаємовиключних авторитарних і демократичних елементів. Його характеризують: розкол еліт, їх схильність до корпоратизації та олігархізації; перехідний тип політичної культури, що означає її фрагментарність; хаотичне поєднання старого й нового, невідповідність інституційного та ціннісного аспектів реформування; кризи легітимності, участі та ін. [2, с. 289].

Разом з тим інший шлях розвитку політичної науки у сучасній Україні важко уявити. В умовах політичної трансформації, нестабільності, постійних перетворень складно впевнено застосовувати інші способи, щоб не наразитися на чергову теоретичну авантюру. Отже, важливим показником усталеної науки є сформований предмет, закони та категорії.

Використана література:

1. Braud Ph. La science politique. P: Press Universitaires de France, 1982. 128 p.
2. Бабкіна О. Політична наука // Політична енциклопедія / Ред. кол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал. Київ: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
3. Бабкіна О. Транзитивне суспільство // Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник [І. Я. Вдович, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів: «Новий Світ-2000», 2015. 396 с.
4. Горбатенко В. Футурологія і політика: монографія. Київ: «Академвидав», 2019. 288 с.
5. Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы; пер. з польск. Харьков, 2008. 256 с.
6. Марченко Н. Политология: курс лекцій. Москва: Зерцало, 1997. 384 с.
7. Новгородцев П. Психологическая теория права и философия естественного права // Юридический вестник. 1913. Кн. 3. С. 5-34.
8. Остапенко М. А. Політичний плюралізм: нестабільність демократії та пошуки соціальної рівноваги: монографія; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 350 с.
9. Політична наука в Україні 1991-2016: у 2 т. Т. 1 Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка. Київ: Парлам. вид-во, 2016. 656 с.
10. Філософія політики: Короткий енцикл. Словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В. П. та ін. К.: Знання України, 2002. 670 с.

Babkina O. Fundamental Level of Policy Knowledge

The article presents some theoretical generalizations and basic knowledge, which are presented in the course "General Political Theory" for students of specialty "Political Science" educational level "Bachelor". In the course of the differentiation of socio-political knowledge, several levels of comprehension of the world of politics were distinguished: the fundamental level of knowledge, theories of the middle level, or sectoral political science and applied political studies. Each of these levels has its own subject of study. General political theory is basic knowledge about politics, basic theoretical generalizations that reveal the general patterns and trends of its development, form a holistic picture of the political world, determine the concepts and categories for all political knowledge. The fundamental level of policy knowledge is the most philosophical understanding of specific phenomena, events, political existence facts, and at the same time an important condition for the political processes dynamics and their axiological basis. The main features of general political theory, including methodological, predictive, cognitive and other, can be revealed in the lecture. The concept of "theory", "methodological pluralism" in the postmodern era, the correlation of philosophy and general political theory are considered. Particular attention should be paid to the prospects for developing political knowledge in the form of categories, laws, methodology in the context of modern transitional societies, the reform of which requires serious scientific support.

Key words: interdisciplinary approach, politics, general political theory, philosophy of politics, history of political thought, applied political research, pluralistic methodology, political life of society, laws of political science, rational and irrational in politics.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.02>

УДК 327(477)

Гуменюк Б. І.

ПОЛІТОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Стаття презентує аналітично-інформаційний огляд проблем становлення та розвитку політології міжнародних відносин в Україні. Особливу увагу приділено сутності й змісту навчальної та наукової дисципліни в контексті розвитку вітчизняної політичної науки. Аргументується, що політична наука в галузі міжнародних відносин, як будь-яка соціальна наука, має здебільшого подвійний вимір і поділена на сферу теоретичних досліджень і сферу соціальної діяльності, зокрема державного управління. Політичний процес як важливий предмет політологічного дослідження також має подвійну структуру. Констатується, що зміст предмету зорієнтований на дослідження політичних систем і світового порядку, тобто на специфіку вироблення, розподілу та функціонування влади серед основних акторів міжнародних відносин. Розглядаються методологія та дослідницькі методи цього предмету в порівнянні з класичною політологією. Стисло розглядаються основні наукові школи політології та міжнародних відносин, а також чинники їхнього розвитку в умовах суспільної модернізації країни та викликів доби глобалізації. Відзначається, що дефіцит необхідних ресурсів заважає подальшому впровадженню цих предметів у практику. Висновки та рекомендації щодо забезпечення умов розвитку політології міжнародних відносин у країні переважно стосуються соціально-економічних і демографічних аспектів та проблем державного управління.

Ключові слова: політична наука, політологія, міжнародні відносини, предметна галузь, методологія, метод, трансформація, модернізація, державне управління.

Перебуваючи в умовах складних трансформацій, українське суспільство об'єктивно потребує розуміння своєї ідентичності, політичної культури та пізнавальних традицій. Забезпечення науково-методологічного потенціалу досліджень політичних процесів на національному та міжнародному рівнях має бути імперативним атрибутом держави, що знаходиться в стані модернізації. Незавершеність процесів національного будівництва в Україні обумовлює звернення погляду дослідника до генезису та еволюції української політичної думки, до пошуку в науково-теоретичному дискурсі можливостей розв'язання проблем доби глобалізації. Знання об'єктивної сутності політичних процесів в незалежній Україні є передумовою створення оптимальних засад її майбутнього життя. Актуальною для сучасного українського суспільства залишається потреба інкорпорування державотворчого світогляду в масову свідомість, формування раціональної моделі загальнонаціональної ідентичності, а також виховання нової політичної еліти, що стимулює дослідника до вивчення стану й тенденцій розвитку вітчизняної та зарубіжної політичної науки в умовах нових міжнародних реалій.

Творення знань про політику є необхідною умовою суспільного розвитку й окремим різновидом політичної діяльності. Втім, наукові знання про політику потребують певної процедури для трансформації їхнього теоретичного потенціалу в політичну практику. Це завдання вирішується політиками і фахівцями в галузі соціально-політичних наук кожної держави на різних етапах її історичного й соціокультурного розвитку.

Мета і постановка проблеми полягають у визначенні стану політичної науки і проблем її розвитку, зокрема предмету політології міжнародних відносин.

Стан і особливості політичної науки в контексті її еволюції неодноразово намагалися з'ясувати та встановити вітчизняні дослідники в своїх численних наукових розвідках. Окремі

публікації та дисертації відомих дослідників (О. Бабкіна, Ю. Ганжуров, Б. Дем'яненко, М. Кармазіна, В. Круглашов, Ф. Рудич, Ю. Шайгородський) були спеціально присвячені цій проблематиці [1]. Зміст основних висновків складався з положень, що стан політології в державі пов'язаний з політичним напрямом трансформації українського суспільства та особливостями розвитку соціальних і гуманітарних наук. При цьому зазначалось, що стрімкий розвиток політичної науки приховує небезпеку її девальвації через приплив непрофесіоналів та прагнень зробити її респектабельною служницею владних інтересів. Наявність інституціональної бази (університетів, академічних інститутів, спеціалізованих вчених рад), а також чималий корпус професійних політологів робить можливим формування та розвиток політичного знання в різних його формах і кваліфікаційних рівнях. Значні осередки старої школи вчених соціально-політичного спрямування зберегли свою відносну професійну самостійність, залишившись в освітянській і академічній сферах. Доводиться констатувати, що значна група цих вчених втратила наукову незалежність і перейшла до інтелектуального обслуговування політичних партій і владних структур. Водночас молода генерація політологів, частина якої здобула освіту в закордонних навчальних закладах, мала змогу ознайомитися з теоретичними і методологічними досягненнями світової науки. Саме ця частина спеціалістів у принципі здатна збагачувати й розвивати вітчизняну політичну науку та надавати їй сучасну наукову спрямованість і раціональний зміст.

Певна група політологів різних генерацій бере участь в аналітичній діяльності дослідницьких центрів, які працюють або на замовлення національного політичного істеблішменту або на гранти зарубіжних структур. Зрозуміло, що їх внесок у розвиток вітчизняної політичної науки обмежується цільовими завданнями цих центрів і організацій, діяльність яких спрямована на обслуговування кон'юнктурних політичних потреб й інтересів, в тому числі закордонних. З іншого боку, наявність створених останнім часом в Україні мережі приватних дослідницьких структур практично не справляє критичного впливу на розвиток науково-теоретичної та методологічної бази вітчизняних політичних досліджень. Розширення експертного середовища внаслідок збільшення кількості політичних експертів і політтехнологів не позбавило вітчизняну політологію методологічної залежності від напрацьованих західною політичною наукою концептуальних й емпіричних моделей.

На розвиток теоретико-методологічної бази вітчизняної політології досі впливає комплекс взаємообумовлених чинників і обставин, пов'язаних зі специфікою національної політичної культури та особливостями трансформаційних процесів в пострадянській Україні. Доречно зазначити, що ревізія марксистсько-ленінського вчення, зокрема щодо інтерпретації змісту національних і міжнародно-політичних процесів, відбулась у науковому середовищі України доволі радикальним чином.

Після девальвації «великого вчення» почався процес модернізації політичної науки на засадах методологічного плюралізму та неоліберальної ідеології. Згодом процес вестернізації політичних досліджень набув доміантної тенденції і зміцнив свої позиції в українській науковій спільноті. У результаті вітчизняна політична наука характеризується появою нових концептуальних підходів як до питань національного державотворення, так і до міжнародно-політичних проблем, про що свідчать численні монографії, підручники та наукові статті в періодичних виданнях.

Притаманний перехідному періоду активний пошук нових моделей і напрямів наукової діяльності в межах предметного поля політичної науки привів вітчизняних вчених-політологів до ідеї про необхідність вивчення та систематизації теоретичних і методологічних здобутків західної науки. Закономірність цього явища свого часу пояснив польський дослідник М. Фалінський, який стверджував, що будь-яка наука на шляху свого розвитку проходить етапи еkleктизму, гетерогенізму й автогенізму [2].

Для політології як окремої частини системи соціальних наук на початковому етапі її розвитку першорядне значення має опрацювання категоріального апарату. У цьому сенсі публікація в 1997 р. «Політологічного енциклопедичного словника» на базі Інституту

держави і права ім. В. М. Корецького стало визначальною віхою її системного розвитку. Словник містив понад 700 політологічних термінів, які характеризували зміст основних соціально-політичних процесів, в тому числі міжнародно-політичному аспекті, а також відображали особливості їх інтерпретації вітчизняною наукою. Наступним кроком у цьому напрямі було видання в 2004 р. розширеного і переробленого словника, який зробив суттєвий внесок в українську політичну науку [3].

На початку розвитку її теоретико-методологічний апарат переважно складався з категорій, парадигм і методів аналізу, опрацьованих ще в радянські часи. Принципи діалектичності, синтезу й аналізу, історичності, актуалізації, об'єктивності, системності, емпіричності та прогнозування складали основний арсенал цього періоду. Проте, ознайомлення з європейською й американською традиціями аналізу соціально-політичних процесів значно розширило обрії вітчизняної науки. Французька, британська, та німецька студії аналізу політичних процесів побудовані на засадах соціологізму, комунітаризму та нормативізму, що складають основний зміст європейської дослідницької традиції. Американська наукова традиція не є цілісною, оскільки базується на засадах методологічного плюралізму та поєднує класичні й модерністські методи аналізу соціально-політичних процесів. Особливість цієї традиції полягає в тому, що вона дозволяє використовувати методи соціальних і природничих наук. Як правило, на такій основі в США провадиться велика кількість теоретичних і прикладних досліджень широкого спектру соціальних явищ і політичних проблем. Характерною рисою цих досліджень є раціоналізм і прагматизм відповідно до головного концептуального підходу, а саме аналізувати їхню природу крізь призму національних інтересів.

В сучасній Україні пошук оригінальних методологічних принципів аналізу політичних процесів продовжується, що не виключає можливості використовувати перевірені часом західні теорії та методології. Вектор цих пошуків спрямований на засвоєння і подальший розвиток напрацювань вітчизняних політичних мислителів XIX–XX ст. (М. Грушевський, М. Драгоманов, Д. Донцов, В. Липинський, Ю. Липа, Є. Маланюк, С. Рудницький) в галузі теорії держави і геополітики. Доба незалежності відкрила зовсім інші перспективи перед вченими для розробки теорії та методології системних досліджень, зокрема в галузі міжнародних відносин. Проте першочерговим завданням політології міжнародних відносин має бути вироблення системи раціонального знання в сфері зовнішньої та світової політики, дефіцит якого дається взнаки на рівні державного управління, зокрема в реалізації зовнішньополітичних інтересів.

Варто зазначити, що одну з перших спроб визначити концептуальний зміст світополітичних процесів і методологію їхнього дослідження було зроблено в навчальному посібнику В. Мадісона і В. Шахова «Політологія міжнародних відносин» (1997). Автори з'ясували питання про зміст основних категорій міжнародних відносин і світової політики в суто політологічному вимірі. Поєднання філософського з історико-політичним підходом до інтерпретації міжнародних відносин стало інноваційною спробою обґрунтування гносеологічної сутності даного предмету та його дослідницької галузі [4].

Становлення політології міжнародних відносин як наукової дисципліни було насамперед пов'язано з визначенням її предмету та методології. Об'єкт політологічних досліджень міжнародних відносин у принципі не викликає сумнівів щодо його змістової сутності. Трагування міжнародних відносин було проведено в західній науці на теоретичному та методологічному рівнях у численних монографіях, підручниках, академічних статтях, публікація яких активізувалась після закінчення Другої світової війни. Теоретичні праці Р. Арона, Зб. Бжезінського, У. Бека, Х. Булла, Г. Бутуля, А. Вендта, К. Волта, А. Волферса, К. Дойча, М. Каплана, Г. Кіссінджера, Р. Кеохейна, Р. Кокса, Г. Моргентау, Т. де Монбріалья, Дж. Ная, Дж. Раггі, Дж. Розенау, Н. Спайкмана, Р. Снайдера, С. Хоффмана, Е. Хааса, С. Хантінгтона, Т. Шеллінга та інших представників різних шкіл американської і європейської міжнародно-політичної науки добре відомі в західній і пострадянській науковій спільноті.

Проте, політологічний аспект через відсутність єдиних методологічних і концептуальних підходів до аналізу та інтерпретації міжнародних відносин практично залишився за межами західної політичної науки. По-перше англо-саксонська пізнавальна традиція не поділяє категорію політичної влади на сфери політологічної та міжнародної. По-друге, категорія політичної системи для західної науки існує як в класичному – державному вимірі, так і міждержавному – в сфері міжнародних відносин. По-третє, глобальні наслідки розпаду СРСР і складні трансформації на пострадянському просторі, що кардинально вплинули на світополітичний розвиток, стали пріоритетною темою і основним предметом дослідження західної науки. Нарешті, самі глобалізаційні процеси стали мотивом для появи нового предмету – політології глобального світу. Цілком імовірно, що ці традиції та обставини вплинули на формування мононуклеарної предметної сфери – міжнародна політика (International Politics), яку на пострадянському просторі кваліфікують як «політологію міжнародних відносин».

Політологічна інтерпретація міжнародних відносин з позицій їх базових концептів і основних наукових парадигм у вітчизняній науці була представлена в монографії С. Кононенка «Форми політологічного розуміння міжнародних відносин» (2012). На думку дослідника, «політологія міжнародних відносин у найширшому тлумаченні є наукою про міжнародні порядки. У вузькому тлумаченні, вона постає наукою про політичні системи міжнародних відносин або системи світової політики. Нарешті, у найвузькому – мікротлумаченні політологія міжнародних відносин може вважатися наукою про владу в міжнародних відносинах – про ті форми, яких набуває вироблення, розподіл і докладання влади у цій специфічній соціальній царині» [5, с. 63].

Стосовно визначення теоретико-методологічної структури політології міжнародних відносин автор використовував так звані пізнавальні формації, які засновані на наукових, ціннісних і практичних критеріях. На нашу думку, найбільш цінним у монографії є аналіз пізнавальних архетипів, формацій і традицій (парадигм) у політологічному розумінні міжнародних відносин. Серед останніх автор відзначив реалізм, ідеалізм, модернізм і постмодернізм (глобалізм). Запровадження в науковий обіг таких понять, як «мікроформалізм», «мезоформалізм», «макроформалізм» і «комбінаторна матриця» для пояснення змісту та рівнів предмету має новаційний характер. Головна цінність згаданої праці полягає в її енциклопедичності та фундаментальному обґрунтуванні теоретичних, методологічних і когнітивних засад політології міжнародних відносин в контексті її генези та еволюції.

Можна вважати, що наступним кроком на шляху розвитку цієї наукової дисципліни було видання навчального посібника С. Шергіна «Політологія міжнародних відносин» (2013). Опублікований на базі Дипломатичної академії України при МЗС України, він став навчально-методичною основою викладання нормативного курсу. Крім визначення генези, предметної галузі, методологічних і концептуально-парадигмальних аспектів цього предмету, завданням посібника було з'ясування стану й проблем розвитку політології міжнародних відносин в Україні, та стислий огляд дослідження міжнародно-політичних процесів і глобалістики в деяких західних країнах. Розгляд сучасних міжнародних відносин у контексті політології мав на меті аналіз теоретичних і праксеологічних аспектів провідних тенденцій світової політики як феномену доби глобалізації [6].

Розвиток цієї тематики знайшов відображення у виправленому і доповненому посібнику С. Шергіна, рекомендованому Вченою радою Національної академії державного управління при Президентіві України. Оновлена праця містить інформаційно-аналітичний матеріал, присвячений політологічним аспектам національної та міжнародної безпеки в контексті Стратегії національної безпеки і оборони України. Рейтинг глобальної конкурентної спроможності України в посібнику було переглянуто на основі сучасних даних з офіційних джерел. У частині з питань методології були розглянуті оригінальні дослідження американських вчених щодо аналітичних методів і проблем верифікації в сучасній політичній науці. Були також враховані зміни щодо референтних шкіл міжнародно-

політичної науки, що відбулись внаслідок трансформаційних процесів в Україні. Крім того, у посібнику було представлено інший варіант розгляду стану розвитку вітчизняної політичної науки відповідно до Закону України «Про вищу освіту» [7].

Річ у тім, що Постанова Кабінету Міністрів України № 266 від 29 квітня 2015 р. «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» віднесла «Політологію» до соціальних та поведінкових наук. Водночас спеціальність «Міжнародні відносини, соціальні комунікації та регіональні студії» було віднесено до окремої галузі знань [8].

Отже, предметна диференціація та дослідницька сфера обох навчальних дисциплін вимагає обґрунтування змісту та методологічних засад кожної з них. Якщо ключовим завданням політології є навчальна і просвітницька діяльність, формування високої політичної свідомості та політичної культури громадян, професійних політиків і працівників органів державного управління – у цих процесах вона відіграє провідну роль, то міжнародні відносини як навчальна дисципліна розрахована передусім на підготовку фахівців у відповідній галузі. Стосовно ж визначення політології міжнародних відносин як частини загальної політичної науки і навчальної дисципліни, то в згаданому документі її предметна галузь і відповідна спеціальність відсутні. Втім, об'єктивна необхідність впровадження предмету в навчальний і дослідницький процеси як спеціальної сфери теоретико-методологічних і праксеологічних знань про сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин і глобального світу цілком очевидна.

Предметна будова політології міжнародних відносин має інтегральну структуру і є результатом екстраполяції методів політичного аналізу та моделювання на сферу міжнародних відносин і світової політики. При цьому політична наука в галузі міжнародних відносин, як і будь-яка соціальна наука, має переважно подвійний вимір, будучи поділеною на сферу теоретичних досліджень і сферу соціальної діяльності, зокрема державного управління. Зміст предмету насамперед зорієнтований на дослідження політичних систем і світового порядку, тобто на специфіку вироблення, розподілу та функціонування влади серед основних акторів міжнародного середовища.

Зовнішня політика держав і світовий процес, у якому беруть участь і недержавні суб'єкти світової політики, є похідними ознаками цього предмету. На відміну від теорії міжнародних відносин, політична інтерпретація того ж об'єкту позначається меншим рівнем теоретизації та формалізації, але значним пізнавальним і прикладним потенціалом. Водночас концептуалізований зміст такого предмету аж ніяк не зводить його мету до виконання суто службових функцій у межах загальної політичної науки. Можна загаом погодитися з формулюванням предмету політології міжнародних відносин як «системи несуперечних наукових поглядів і парадигм, яка в концептуальній формі відтворює явища і тенденції міжнародного процесу, забезпечуючи їх аналіз і прогнозування» [7, с. 19].

Важливим уявляється визначення загального стану і проблем розвитку науки про міжнародні відносини в межах вітчизняних академічних і навчальних структур. Концентрація предметної галузі в столичних навчальних закладах і науково-дослідницьких інститутах НАН України викликана комплексом причин, головними з яких є ресурсний потенціал і наближеність до центральних органів державної влади. Головним центром викладання і наукового дослідження міжнародних відносин і світової політики є Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Окремі аспекти міжнародних відносин вивчаються в Національному університеті «Києво-Могилянська академія», Інституті політичних і етнополітичних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», а також в Національному інституті стратегічних досліджень, який є базовою установою аналітико-прогнозного супроводження діяльності Президента України.

Історія і теорія міжнародних відносин, зовнішня та світова політика викладаються як нормативні навчальні дисципліни в перелічених навчальних закладах. Питання методології дослідження міжнародних відносин, а також аналізу і прогнозування зовнішньої політики,

геополітики, геостратегії, міжнародної безпеки, конфліктології, глобалістики та міжнародної регіоналістики вивчаються в основному у форматі спецкурсів і як предмети варіативного циклу. Останнім часом вітчизняні політологи-міжнародники активізували дослідження світополітичних процесів і трансформації міжнародної системи в контексті стратегічних інтересів України. Питання євроатлантичної інтеграції України з позицій формування європейського безпекового простору в умовах нових викликів і загроз епохи глобалізації та гібридних війн висвітлені в низці монографій [9].

Розгляд цих авторських і колективних праць показує зростання ваги політологічної інтерпретації міжнародних відносин у контексті феномену світової політики та глобальних трансформацій. Разом з тим, історико-політичний підхід до розуміння міжнародних процесів залишається домінуючим у середовищі українських вчених-міжнародників. Водночас, соціологічні методи дослідження й антропогенний вимір міжнародних відносин не притаманні класичній політичній науці. Історичний й соціологічний аналіз не є системним недоліком, а лише свідчить про обмежений ресурс категоріального та методологічного апарату політичної науки. Перехід до суто політологічного відображення міжнародних відносин потребує не тільки теоретичних методів аналізу, але й створення розвинутої бази емпіричних досліджень і адекватної системи верифікації їхніх результатів. Проте, вітчизняна політологія відчуває дефіцит у галузі теоретичного та емпіричного моделювання міжнародних відносин і світополітичних процесів на рівні досягнень західної політичної науки.

Велика кількість вітчизняних політологів різних поколінь і наукових шкіл (О. Бабкіна, О. Білорус, Ю. Брусилівська, С. Галака, В. Глебов, В. Горбулін, О. Зернецька, Є. Камінський, М. Капітоненко, А. Качинський, С. Кононенко, О. Коломієць, В. Константінов, І. Кресіна, В. Крушинський, А. Кудряченко, О. Литвиненко, М. Мальський, М. Мацяк, М. Мороз, В. Манжола, О. Майборода, М. Михальченко, О. Коппель, А. Круглашов, М. Ожеван, Ю. Рафальський, О. Соснін, В. Ткаченко, В. Толстов, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, С. Федуняк, І. Тодоров, М. Фесенко, І. Хижняк, В. Хонін, Л. Чекаленко, В. Шевчук, Г. Шелест, С. Шергін та інші) створюють основний масив монографій, навчальних посібників і наукових статей у фахових виданнях. Зміст цих публікацій відзначається високим рівнем теоретизування, політологічним дискурсом і оригінальною методикою дослідження. Здебільшого вони присвячені актуальним проблемам політології та світополітичним процесам у контексті суспільної модернізації та зовнішньополітичної стратегії України. Відомі дослідники визнавали необхідність пізнавально-накопичувального етапу вітчизняної міжнародно-політичної думки, щоб «покроково вийти на рівень особистого внеску у світову теоретичну думку в галузі політології міжнародних відносин» [9, с. 162].

Регіональний вимір вітчизняної політології міжнародних відносин дуже різноманітний. Основний ресурсний потенціал науки про міжнародні відносини з об'єктивних причин концентрується в столиці та обласних університетських центрах. Тому його розподіл залежить від багатьох взаємопов'язаних між собою чинників: наявності в регіоні відповідних наукових шкіл і дослідницьких традицій, а також від кількісного складу політологів-міжнародників, не кажучи про замовлення на цю галузь і спеціальність.

Разом з тим міжнародно-політична проблематика стає доволі популярною, на базі регіональних університетів відкриті та діють факультети й кафедри з політичних наук і міжнародних відносин. Наприклад, у Львівському університеті ім. Івана Франка, Чернівецькому національному університеті ім. Юрія Федьковича, Одеському національному університету ім. Іллі Мечникова, Чорноморському ім. Петра Могили (Миколаїв) тривалий період розвиваються студії міжнародного історичного, політологічного та економічного напрямів на рівні бакалаврів і магістрів. У деяких з них здійснюється підготовка здобувачів третього рівня вищої освіти за спеціальністю «Політологія». У національних університетах Запоріжжя, Маріуполя, Хмельницька, Рівного, Харкова, Луцька, Ужгорода функціонують

відповідні факультети і кафедри, на базі яких готуються фахівці в галузі політології та міжнародних відносин.

Останніми роками розвиток вітчизняної науки, зокрема шкіл у галузі політології та міжнародних відносин, визначається реформами вищої школи. Інституціональне, науково-методичне й кадрове забезпечення такого процесу обумовлені рівнем фінансування і проблемами соціально-економічного й демографічного характеру. Кризові явища в державному управлінні та дефіцит необхідних ресурсів гальмує впровадження цих предметів у навчальний і науковий процес. Отже, подальший розвиток як класичних спеціальностей «Політологія», «Міжнародні відносини», так і модерної «Політологія міжнародних відносин» залежатиме від розв'язання цих проблем в умовах реформування системи державного управління та суспільної модернізації.

На основі аналітично-інформаційного огляду й з метою покращення розвитку наукового предмету та навчальної дисципліни «Політологія міжнародних відносин» вважається доцільним зробити такі *висновки*:

- політологія міжнародних відносин є продуктом міжпредметної диференціації та має автономний статус щодо міжнародних відносин;
- зміст дисципліни визначається соціальною природою міжнародних відносин як процесу політичної комунікації державних і недержавних суб'єктів світового процесу;
- методології міжнародних відносин притаманні плюралістична структура та спеціальні методи аналізу;
- розвиток дисципліни потребує розвиненої системи підготовки політологів-міжнародників, збільшення вакансій в аспірантуру та докторантуру за спеціальністю та кількості спеціалізованих вчених рад, розширення на базі державних і приватних закладів вищої освіти факультетів і кафедр політології та міжнародних відносин, результативне забезпечення періодичних видань з міжнародно-політичної проблематики. Ці напрямки закладають *перспективи* подальших наукових досліджень та дискусій.

Використана література:

1. Бабкіна О. В. Політико-правова культура демократичного типу : проблеми формування // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 5. С. 5– 10; Ганжуров Ю.С. Політологічна періодика України: хронологія, типологія, наукометрія // Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. Випуск 1/2 (25/26), 2015. С. 64–75; Дем'яненко Б. Л. Розвиток кратологічних знань в Україні. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавриленко В. М., 2012. 794 с.; Кармазіна М. Політична наука в Україні: дисертаційний аспект // Політичний менеджмент. 2006. № 3. С. 17–28; Круглашов В.М. Здобутки та проблемні питання розвитку вітчизняної політичної науки // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. К. 2009. Вип. 17. С. 71–79; Рудич Ф. Політична наука в Україні: стан і перспективи // Політичний менеджмент. 2003. № 1. С. 5–18; Шайгородський Ю. Фактори інституалізації політичної науки в Україні // Сучасна українська політика. Спецвипуск: Політична наука в Україні: стан та перспективи розвитку. К. : Видавництво «Центр соціальних комунікацій», 2013. С. 60–71.

2. Мальський М.З., Мацяк М.М. Теорія міжнародних відносин. Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. С 21.

3. Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна. К. : Генеза, 1997. 400 с.; Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-ге вид., доповн. і переробл. К. : Генеза, 2004. 736 с.

4. Мадісон В.В., Шахов В.А. Політологія міжнародних відносин: навч. посіб. К. : Либідь, 1997. 176 с.

5. Кононенко С.В. Форми політологічного розуміння міжнародних відносин: монографія. К. : Інститут всесвітньої історії НАН України, 2012. 899 с.

6. Шергін С.О. Політологія міжнародних відносин: навч. посіб. Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. 204 с.
7. Шергін С.О. Політологія міжнародних відносин. 2-ге видання, виправ. і доповн. / За наук. ред. В.А. Гошовської. Київ, 2019. 256 с.
8. Офіційний вісник України, 2015 р., № 38, ст. 1147; 2016 р., № 79, ст. 2647.
9. Хонин В.Н. Теория международных отношений. Часть особенная. Фундаментальные пространства состояний международных отношений. Одесса : Феникс, 2018. 589 с.; Майборода О.М. Етнічність у міжнародній системі. Вид. 2-ге, виправ. і допов. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 448 с.; Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2017. 496 с.; Україна в європейському безпековому просторі: Монографія / В.А. Манжола, О.Л. Хилько, С.О. Божко, В.М. Вдовенко; кер. авт. кол. В.А. Манжола; за заг. ред. В.В. Копійки. К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. 320 с.; Україна в Європі: контекст міжнародних відносин / за ред. А.І. Кудряченка. К. : Фенікс, 2011. 632 с.
10. Камінський Є.Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI століття. К. : Центр вільної преси, 2008. 326 с.

Gumeniuk B. Politology of International Relations: State and Tendencies of Development in Ukraine

The article presents analytical and informative review of the rise and development problems of politology of international relations in Ukraine. The special attention is paid to essence and content of the educational and research subject in the context of national development of political science in Ukraine. It is admitted that the political science as it applies to the field of international relations, like any other social science, is principally two-dimensional, dividing into sphere of theoretical studies and sphere of social activity particularly in public administration. Moreover, world political process as important subject for politology research is also two-dimencial by its structure. It is augmented that the content of subject is research-oriented to the political systems and world order that is to say specific issues of production, distribution and function of power within the major actors of international relations. The methodology as well as research methods of subject comparatively to the classical politology are considered. Brief review of the main scientific schools in politology and international relations as well as factors of its development in the context of social modernization and global challenges is given. It is noted that the deficit of necessary resourses impedes to put these subjects into practice. Conclusions and recomendations to provide conditions of development of the politology in the field of international relations mostly concern the social, economic and demographic aspects and issues of public administration.

Key words: political science, politology, international relations, subject field, methodology, method, transformation, modernization, public administration.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.03>

УДК 327.83

Новакова О. В.

**ЧИННИКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНИХ ПОЛІТОЛОГІВ
В ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Стаття присвячена вивченню сучасних тенденцій та чинників вдосконалення навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців у системі вищої освіти. Визначено потребу в формуванні нових якостей фахівців для вирішення завдань в умовах пришвидшеної динаміки соціально-економічного розвитку. Визначено такі проблеми вищої освіти України як відсутність автономії університетів, прагнення молоді навчатися в інших країнах через

низьку якість освітніх послуг і бажання отримати роботу за кордоном. Сучасною тенденцією є загострення конкуренції між університетами, науковими виданнями, окремими дослідницькими проектами на глобальному ринку освітніх послуг. Основними напрямками модернізації системи вищої освіти визначено: формування навичок самостійної наукової та освітньої діяльності; створення системи творчого засвоєння знань, розвиток принципів безперервної освіти протягом життя, гуманітаризація вищої освіти. Обґрунтовано значення принципу студентоцентризму в підготовці та реалізації навчальних програм підготовки фахівців зі спеціальності «Політологія».

Ключові слова: вища освіта, фахова підготовка, навчальна програма, суспільство знань, студентоцентризм.

Сучасний етап суспільно-політичного розвитку характеризується радикальними трансформаційними процесами, одним з яких є перехід до суспільства знань. Сформувалася потреба у фахівцях з новими освітніми якостями, які дозволять вирішувати актуальні проблеми як на національному, так і загальносвітовому рівнях. У зв'язку з цим пріоритетом освітньої політики передових країн стала «розробка та реалізація ефективних загальнонаціональних стратегій розвитку університетів на засадах, які дозволяють їм інтегруватись у глобальну систему знань, забезпечувати найвищі освітні стандарти та результати наукових досліджень і тим самим досягати високого конкурентного статусу» [1, с. 76]. Отже, в умовах пришвидшеної динаміки соціально-економічного розвитку, політичних змін особливо *актуалізується* питання сучасних тенденцій та чинників вдосконалення навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців у системі вищої освіти.

Різноманітні аспекти трансформації вищої освіти активно досліджуються зарубіжними та вітчизняними вченими. Проблеми методології вищої освіти розглянуті в працях В. Креміня, В. Лугового, Н. Нічкало, В. Шинкарука. Розвиток вищої освіти в європейських країнах та сучасні принципи Болонського процесу стали предметом дослідження В. Андрєєва, І. Бабина, Я. Болюбаша, О. Дубасенюк, М. Згуровського, Л. Лук'янової, Ю. Рашкевича, А. Сбруєвої та ін. Водночас недостатньо вивченими залишаються проблеми ефективності вищої освіти в сучасному суспільстві та забезпечення якості освітнього процесу.

Метою статті є аналіз чинників навчально-методичного забезпечення якості вищої освіти в українському суспільстві.

Провідними чинниками успішної діяльності університетів є науково-дослідницька конкурентоздатність і високий рівень освітніх послуг. Корисною в аспекті цього дослідження є систематизація національних стратегій розвитку успішних університетів, запропонована австралійським експертом С. Марґінсоном. Автор обґрунтовує три базові моделі сучасного розвитку університетів в різних країнах світу, що склалися під впливом глобалізації освітнього простору та ринку праці. Перша, це умовно екстенсивна стратегія розширення доступу громадян до освітніх послуг, показників якості навчання та викладання, дослідницької діяльності університетів. Такий підхід характерний, передусім, для країн Західної Європи. Друга стратегія характеризується інтенсифікацією розвитку на основі обмеженої кількості університетів, здатних забезпечити важливі для соціально-економічної системи наукові дослідження. Така стратегія набула популярності в країнах Східної Азії. Універсальну, змішану стратегію, яка поєднує певні риси попередніх, практикують університети США, Китаю, деяких країн Західної Європи. С. Марґінсон слушно визначає, що для створення оптимального шляху розвитку університетської освіти в конкретній країні необхідно урахувати специфіку соціально-економічного потенціалу, ресурсної бази, традиційних форм освітньої діяльності, культури та ментальності людей. За будь-яких умов, не втрачають актуальності завдання розвитку наукових досліджень і підвищення якості освітніх послуг, саме уміле поєднання цих принципів здатне забезпечити успіх вищої освіти в кожній країні [2].

Український вчений Ю. Мацієвський виділяє три загальні моделі освіти, що сформувалися ще у ХХ ст., але функціонують і зараз. Такі моделі значною мірою відповідають типу суспільства, в якому вони склалися, і можуть бути названі, на думку, Ю. Мацієвського, як репресивна, ліберальна та гібридна. Перша (репресивна) модель ґрунтується на безальтернативності думок і їх підпорядкуванні одній домінуючій ідеї або догмі, запереченні індивідуальних підходів до визначення явищ або проблем. Дана модель існувала у тоталітарних режимах ХХ ст. На іншому полюсі знаходиться ліберальна організація освіти, що базується на формуванні самостійного, свідомого, критичного мислення, розвитку креативності та інновацій. Людина тут розглядається не як знеособлена частина колективу, а як самодостатня мисляча істота, що взаємодіє з іншими у межах різних груп. У межах такої системи формуються навички соціальної взаємодії та відповідальність за результати своєї діяльності. Ця модель притаманна ліберально-демократичним суспільствам. Гібридний варіант освітньої системи еклектично поєднує варіанти двох попередніх. На думку автора, «провідну модель освіти України можна назвати постперспективною. Така модель буде типовою для більшості пострадянських країн. Університети там не є самоврядними установами. Залежність від міністерства, яке надає держзамовлення та фінансує переважно навчальну, а не наукову діяльність, перетворює їх на продовження школи. Конформізм і місцевий варіант політичної коректності лежать в основі такої моделі» [3, с. 11].

Проблеми розвитку вищої освіти в Україні виявили також і результати соціологічного дослідження консалтингової компанії «Active Group», в яке було включене питання щодо якості освіти в Україні. Більшість 53,7% висловили незадоволення якістю освіти та покладають відповідальність за це на центральні інститути влади, стверджуючи, що «контроль за освітнім процесом з боку держави занадто слабкий». Це дослідження виявило прагнення молоді отримувати освіту за кордоном. Відповідаючи на питання «Де б ви хотіли отримувати вищу освіту (або де б ви хотіли навчати ваших дітей чи онуків)?», 33,8 % респондентів вибрали позицію «у країнах західного світу» і ще 6,4 – «у інших країнах». У якості причин такого вибору 35,6% опитаних зазначили, «що це пов'язано із вищою якістю освіти; 29,2% основною причиною назвали можливість знайти роботу за кордоном, 14,9% – роботу в Україні» [4].

Директор Центру вивчення проблем міжнародної вищої освіти Бостонського коледжу (США) Ф. Альтбах визначив такі чинники трансформації вищої освіти в глобалізованому світі: «активне впровадження у всіх сферах людського життя інформаційних технологій, поширення нових підходів до фінансування вищої освіти, комерціалізацію освіти і використання ринкових механізмів в освітній сфері, безпрецедентне зростання мобільності студентів та викладачів, поширення загальних поглядів на розвиток науки і наукового суспільства у глобальному масштабі, посилення ролі англійської мови як основної мови міжнародного наукового спілкування» [5]. Таким чином, загострилася конкуренція між університетами, науковими виданнями, окремими дослідницькими проектами на глобальному ринку освітніх послуг.

Подолання таких проблем потребує модернізації системи вищої освіти, основними напрямками якої є:

- формування навичок самостійної наукової та освітньої діяльності;
- створення системи творчого засвоєння знань, розширення індивідуального підходу до кожної людини, виходячи з її інтелектуального та когнітивного потенціалу;
- розвиток принципів безперервної освіти протягом життя, чого вимагають стрімкі темпи розвитку ринку праці;
- гуманітаризація вищої освіти, що дозволяє розкрити творчий потенціал особистості, розробляти інноваційні шляхи вирішення складних проблем сучасності.

Вивчаючи проблеми якості освіти, Е. Тофлер, привертав увагу до формування індивідуальних адаптивних здатностей в умовах високої динаміки суспільно-політичних процесів: «Завдання освіти зрозуміле: насамперед – підвищити здатність індивіда долати

труднощі, тобто здатність швидко та економно адаптуватися до безперервно мінливих умов. І чим стрімкіша швидкість змін, тим більше уваги потрібно приділяти розпізнаванню моделі майбутніх подій» [6, с. 436].

Таким чином, важливим напрямком розвитку системи вищої освіти є запровадження студентоцентрованих програм. Як зазначає О. Деменко, «нова методологія побудови освітньої програми, зорієнтованої на студента, була одним із перших важливих результатів проекту Тюнінг (Tuning educational structures in Europe, TUNING), який був ініційований у 2000 році європейськими університетами (координатором проекту є Університет Деусто, Іспанія) за активної підтримки Європейської Комісії з метою поєднання політичних цілей Болонського процесу та Лісабонської стратегії реформування європейського освітнього простору» [7].

Специфіка студентоцентрованих програм полягає у тому, що результати навчання повинні відповідати не лише завданням освітньої програми, але і потребам та інтересам суспільства та студентів. Саме це може забезпечити як особистий розвиток талантів та здібностей особистості, так і вдале працевлаштування та побудову успішної професійної кар'єри. Студентоцентровані освітні програми мають спрямовуватися на розвиток такого набору компетентностей, що є корисними для конкретної наукової або професійної сфери діяльності [8, с. 11].

Принцип студентоцентризму став одним із базових при розробці навчальних програм підготовки фахівців третього освітнього рівня підготовки (доктор філософії) на кафедрі політичних наук НПУ ім. М. П. Драгоманова. Розглянемо застосування методології Тюнінга на прикладі розробки навчальної програми з дисципліни «Політичні інститути та процеси».

Перш за все, здійснюється обґрунтування відповідності мети та завдань програми суспільним потребам, інтересам стейкхолдерів, наявності матеріальних та інтелектуальних ресурсів реалізації програми. Метою викладання навчальної дисципліни «Політичні інститути та процеси» визначено вивчення питань, пов'язаних з політичними відносинами та політичними процесами в Україні. Важливим завданням є систематизувати досвід забезпечення трансформаційних процесів, особливості розвитку демократизації в ХХІ ст.; допомогти аспірантам кваліфіковано аналізувати питання політики у сучасній Україні, вивчати базові та периферійні політичні процеси; характеризувати режими політичного процесу (функціонування, розвитку, занепаду); розглядати об'єктивні та суб'єктивні детермінанти політичного процесу; аналізувати історичний розвиток української державності; вивчати інститути влади як соціального явища, їх функціонування; визначати особливості діяльності політичних партій і перспективи партійної системи в Україні.

Результатом досягнення мети та завдань дисципліни є набуття аспірантом таких компетентностей:

а) інтегральних: здатність розв'язувати спеціалізовані завдання в предметній сфері політології та застосовувати ключові теорії, методи політичних досліджень й аналізу політики у експертно-аналітичній, політико-організаційній, консультаційній і громадській сфері практичної професійної діяльності;

б) загальних: здатність використовувати українську мову в професійному спілкуванні, розуміння процесів генези та розвитку історії та культури України, загальних основ філософії та їх використання у професійній діяльності, здатність до творчого мислення, яке полягає у нестандартному досягненні завдань, самостійності міркувань та висновків; до цілеспрямованого накопичування знання, самостійного пошуку та опрацювання інформації;

в) спеціальних (фахових і наукових): здатність здійснювати аналіз сучасних політичних процесів та особливостей функціонування політичних інститутів; здійснювати прогнози на основі вивчення тенденцій розвитку політичних процесів; володіти методами аналізу документів, соціологічних і статистичних даних з метою вивчення політичних інститутів і процесів; оформляти й представити результати власних досліджень політичних інститутів і процесів у вигляді аналітичного звіту (записки) потенційному замовнику.

Визначені компетентності ґрунтуються на системі знань та умінь аспірантів. Зокрема, необхідно знати:

– основні поняття і характеристики політичного процесу, серед яких: «політичний процес», «політичні відносини», «суб'єкти і об'єкти політики», «політичне рішення», «виборча кампанія», «влада», «партійна система України», «багатопартійність», «трансформація суспільства», «політична еліта», «опозиція»;

– основні концепції та парадигми розгортання політичного процесу, серед яких: особливості розвитку державності в Україні; трансформація політичної влади та специфіка її поділу в Україні; становлення багатопартійності та формування партійної системи; політична еліта й опозиція в умовах трансформації суспільства; конфлікти та кризові явища в розвитку українського суспільства;

– основні методи дослідження політичних процесів: збір інформації про особливості політичних відносин; аналіз основних характеристик процесу становлення багатопартійності та формування партійної системи в Україні тощо.

Серед основних умінь: визначати особливості політичної сфери суспільства, їх вплив на функціонування політичної системи; проводити аналіз і визначати перспективи розвитку політичних процесів; використовувати отримані знання на практиці (вибори, професійна діяльність та ін.).

Розроблення навчального плану дисципліни передбачає формулювання змістовних тематичних модулів навчання та вибір методів викладання. Оскільки провідним чинником забезпечення якості підготовки аспірантів є організація та здійснення наукового дослідження, навчальна програма включає виконання дослідницьких проектів у контексті досягнення навчально-методичних цілей. Запропоновані теми спрямовані на формування у аспірантів знань та умінь, необхідних для підготовки та захисту відповідної кваліфікаційної роботи. Серед них сформульовані такі:

1. Дослідження рівня інституціоналізації політичних партій України.
2. Дослідження співвідношення сучасних і традиційних складових політичної системи України.
3. Аналіз проходження етапів демократичного переходу в українському суспільстві.
4. Визначення критеріїв та індексів якості демократії в сучасному суспільстві.
5. Дослідження формування політичного порядку денного владних інститутів України.
6. Практика прийняття рішень в сучасних політичних інститутах.
7. Модернізація процедур прийняття рішень у зовнішній політиці.
8. Конституційний дизайн сучасного демократичного суспільства.
9. Чинники розвитку сучасного парламентаризму
10. Співвідношення горизонтальних і вертикальних вимірів демократії.

Принцип студентоцентризму вимагає також чіткого визначення підходів до навчання та методів оцінювання. Оцінювання навчальних досягнень студентів здійснюється за 100-бальною шкалою. Курс дисципліни «Політичні інститути і процеси» складається з двох змістових модулів:

- Змістовий модуль 1: «Політичні процеси як базовий вимір політичного життя суспільства».

- Змістовий модуль 2: «Сучасний розвиток політичних інститутів».

Вивчення змістового модуля №1 завершується виставленням поточного оцінювання (рейтингова оцінка поточного оцінювання за змістовий модуль №1 – 30 балів); вивчення змістового модуля №2 завершується виставленням поточного оцінювання (рейтингова оцінка поточного оцінювання за змістовий модуль №2 – 30 балів) залікової контрольної роботи (10 балів). Залікова контрольна робота складається із трьох запитань. Самостійна робота у формі підготовки та захисту дослідницького проекту або індивідуального завдання (30 балів). Чіткість та передбачуваність оцінювання забезпечена за допомогою

формулювання та викладення в навчальній програмі питань і завдань до різних форм контролю рівня опанування програми.

Завершальним етапом підготовки програми є викладення переліку літератури за визначеним напрямком, який включає як наукові праці відомих вчених, так і посилання та тематичні інформаційні джерела, що сприяє ефективній організації навчального процесу.

Необхідно пам'ятати також і те, що методологія проекту Тюнінг передбачає циклічність процесу розроблення та реалізації освітньої програми, її постійний моніторинг і вдосконалення, у зв'язку з чим навчальний процес передбачає процес зворотного зв'язку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проаналізовані тенденції сучасної трансформації системи вищої освіти дозволяють зробити висновок про необхідність верифікації принципів навчального процесу в контексті актуальних запитів суспільства; формування конкурентоздатних фахівців через розвиток самостійної, творчої наукової та освітньої діяльності; укріплення морально-етичних принципів організації навчального процесу. Подальшого вивчення та наукового моніторингу потребують чинники і критерії якості освіти в українському суспільстві в умовах впливу глобальних викликів та формування національної ідентичності.

Використана література:

1. Сацік В.І. Ключові фактори становлення конкурентоспроможних університетів // Економіка України. 2013. №5 (618). С. 75-90.
2. Marginson S. Emerging countries need world class universities // University World News. 2012. № 214. URL: <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20120320114704953&query=marginson>
3. Мацієвський Ю. В. Чому в нас немає політичної науки // Критика, число. 2012. № 6 (176). С. 10 – 12.
4. Скиба М. Експерт напрямку «Освіта» «Українського інституту майбутнього». Перспективи розвитку освіти в Україні: соціологія однієї ілюзії. URL: <https://blog.liga.net/user/mskyba/profile>
5. Альтбах Ф. Дж. Влияние глобализации на высшее образование // Экономика образования. 2009. № 2. С. 83 – 86.
6. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер; пер. с англ. М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. 557 с.
7. Деменко О.Ф. Основи побудови студентоцентричної освітньої програми. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/18052/311-312.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
8. Методичні рекомендації для розроблення профілів ступеневих програм, включаючи програмні компетентності та програмні результати навчання / пер. з англ. Національного експерта з реформування вищої освіти Програми Еразмус+, д-ра техн. наук, проф. Ю.М. Рашкевича. Київ: ТОВ «Поліграф плюс», 2016. 80 с.

Novakova O. Factors of Improvement of Education and Methodical Provision of Training of Modern Political Experts in the Higher Education Sector

The article is devoted to the study of modern trends and factors of improvement of educational and methodological provision of training of specialists in the higher education system. The need for formation of new qualities of specialists for solving problems in the conditions of accelerated dynamics of socio-economic development is determined. The leading factors of successful university activity are the research competitiveness and the high level of educational services.

The analysis of modern and traditional models of education has allowed determining the problems of organization of educational process in higher educational institutions. The problems of higher education of Ukraine, such as the lack of autonomy of universities, the desire of young people to study in other countries due to the low quality of educational services and the desire to get a job abroad, are identified. The current trend is increasing competition between universities,

academic publications, and individual research projects in the global market for educational services. This is due to the active introduction of information technology in all spheres of human life, the commercialization of education and the use of market mechanisms in the educational sphere, the rapid increase in student and teacher mobility, the dissemination of general views on the development of science and science at a global scale, the strengthening of the role of English the main language of international scientific communication. The main directions of modernization of the higher education system are defined: formation of skills of independent scientific and educational activity; creation of a system of creative mastering of knowledge, development of principles of lifelong learning, humanization of higher education.

The importance of the principle of student-centrism in the preparation and implementation of training programs for training specialists in the specialty "Political Science" is substantiated.

Keywords: higher education, professional training, curriculum, knowledge society, student-centeredness.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.04>

УДК 327.5+323.2

Балацька О. Б.

**КОНФЛІКТИ ЗА УЧАСТІ НЕДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ
ЯК ФАКТОР КРИЗИ ДЕРЖАВНОСТІ**

Аналіз характеру сучасних збройних конфліктів вказує на трансформацію ролі держави як провідного суб'єкта політичного процесу та монополіста в здійсненні колективного насилля. Затяжні конфлікти, які точаться у деяких регіонах світу, ставлять під сумнів здатність офіційних політичних інститутів гарантувати безпеку, ефективно управляти суспільством і здійснювати легітимну владу. Домінуючою формою протиборства уже протягом десятиліття є недержавне насилля. Водночас серед державного насилля абсолютну більшість складають внутрішньодержавні конфлікти, в яких різноманітні недержавні актори протистоять силам офіційних урядів. Конфлікти за участі недержавних суб'єктів здатні спричиняти значне послаблення ефективності та легітимності влади, що згодом може призвести до втрати державою дієздатності. Подібні конфлікти мають складну структуру, часто набувають транскордонного характеру та поширюються на території сусідніх держав. Наслідком колапсу державних інститутів є поява альтернативних структур, які перебирають на себе функції держави. Такими є, зокрема, рух «Талібан», транснаціональні терористичні організації «Ісламська держава» та «Аль-Каїда», сомалійське терористичне угруповання «Аль-Шабааб», організація «Мережа Хаккані», діяльність яких проаналізована в публікації. Сьогодні описані процеси спостерігаються у низці країн, охоплених внутрішніми чи внутрішніми інтернаціоналізованими конфліктами. Вони набули характеру тенденції на Близькому та Середньому Сході (Афганістан, Ємен, Ірак, Сирія). Є осередки крайньої дестабілізації у північній та східній Африці (Лівія, Сомалі). В усіх цих країнах криза державності супроводжується високим рівнем терористичної активності воєнізованих угруповань. Такі конфлікти становлять значну загрозу для регіональної та міжнародної безпеки і потребують колективних зусиль з розв'язання і відновлення стабільності.

Ключові слова: політичне насилля, збройний конфлікт, недієздатна держава, тероризм, недержавне насилля, внутрішньодержавний конфлікт, «Талібан», «Ісламська держава», «Аль-Каїда», «Аль-Шабааб», «Мережа Хаккані».

У сучасному світі змінюється характер політичних конфліктів. На зміну традиційним міждержавним протиборствам приходять складні багаторівневі конфлікти, до яких залучено цілий спектр державних, недержавних, внутрішніх і зовнішніх суб'єктів, які мають різні мотивації та інтереси щодо участі у збройній боротьбі. Це значно ускладнює перспективи їх розв'язання. Отже, більшість із них має довготривалий характер. Затяжне політичне насилля ставить під сумнів здатність держав гарантувати безпеку, ефективно управляти суспільством і здійснювати легітимну владу. При цьому головним фактором таких негативних явищ є саме ті конфлікти, де принаймні однією зі сторін є недержавні структури. Вони спричиняють послаблення державного суверенітету, гуманітарну кризу, появу зон перманентної нестабільності та некерованих територій.

Дослідженню цих тенденцій присвячена публікація, метою якої є аналіз актуальних конфліктів за участі недержавних акторів.

На вивченні подібних процесів зосереджують свою увагу провідні наукові установи, зарубіжні та вітчизняні вчені. Зокрема, постійний моніторинг тенденцій розповсюдження

збройного насилля міститься в щорічних виданнях Гейдельберзького інституту дослідження міжнародних конфліктів, Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру, Інституту економіки та миру, базах даних Департаменту дослідження миру і конфліктів Уппсальського університету тощо. Однак велика небезпека та тенденції поширення зазначених явищ потребують подальших і безперервних досліджень.

У порівнянні з державним та одностороннім насиллям, домінуючою формою протиборств, починаючи з 2010 р., є недержавні конфлікти. Відтоді, за даними Уппсальської програми збору даних про конфлікти, вони починають кількісно перевищувати інші види протистоянь. Піки їхнього поширення припали на 2014 р. (74 конфлікти), 2015 р. (74 конфлікти), 2017 р. (84 конфлікти). У 2018 р. відбулося 78 конфліктів такого типу (тоді як державних – 52, а епізодів одностороннього насилля – 35). Водночас кількість державних протиборств за досліджуваний період з 1975 по 2018 рр. не перевищувала 53, а випадків одностороннього насилля – 45 [1].

Недержавні конфлікти є не єдиною формою протиборств за участі недержавних суб'єктів. Серед державного насилля абсолютну більшість складають внутрішньодержавні конфлікти, в яких силам офіційних урядів протистоять різноманітні недержавні актори. Їх частка серед інших форм державних конфліктів складає від 70 до 80% [2, с. 113].

Конфлікти за участі недержавних акторів здатні спричинити значне послаблення ефективності та легітимності державної влади, що згодом може призвести до колапсу державності. На взаємозв'язок між насиллям з боку недержавних (ірегулярних) угруповань і кризою державності вказує Р. Гайс. Фахівець зазначає, що відсутність ефективного державного контролю створює підґрунтя для поширення політичного або кримінального насилля, що ще більше дестабілізує державу. Діяльність недержавних угруповань, особливо таких, що мають мережеву організацію, досить часто набуває транскордонного характеру. Це ж створює загрозу для регіональної й міжнародної безпеки та спонукає сусідні держави чи міжнародне співтовариство до втручання в конфлікт, що буде означати його інтернаціоналізацію [3, с. 172–174].

У Європейській стратегії безпеки Ради ЄС «Безпечна Європа в кращому світі» (2003 р.) недієздатність держав визначена однією з основних загроз європейській безпеці, разом із тероризмом, розповсюдженням зброї масового ураження, регіональними конфліктами та організованою злочинністю [4, с. 31–32].

Сьогодні описані процеси спостерігаються у низці держав, охоплених внутрішніми чи внутрішніми інтернаціоналізованими конфліктами. Особливо гостро вони проявилися в таких країнах як Афганістан, Ємен, Ірак, Сирія, Сомалі.

Громадянська війна в Сомалі – найяскравіший приклад розпаду державності на тлі затяжного внутрішнього збройного конфлікту. Незважаючи на те, що міжнародне співтовариство визнає лише уряд Федеральної Республіки Сомалі (не визнаючи жодного з державних або квазідержавних утворень на її території) та не ставить під сумнів суверенітет, територіальну цілісність та політичну незалежність країни, фактично ця держава втратила повноцінну міжнародну суб'єктність разом із контролем центрального уряду за політичним процесом і територією.

Війна в Сомалі триває з 1988 р. Попри зусилля миротворчих контингентів у країні зараз продовжується одразу декілька конфліктів, держава є роздібленою на окремі частини, деякі з яких фактично є невизнаними державами (невизнаний Сомаліленд, автономні райони Пунтленд та Джубаленд тощо), кожна з яких контролюється певними воєнізованими угрупованнями. Конфлікт має складну структуру. Його головним виміром є протиборство між федеральним урядом, який підтримують сили миротворчої місії Африканського Союзу в Сомалі (AMISOM), та ісламістським воєнізованим угрупованням «Аль-Шабааб» («Харакат аш-Шабааб аль-Муджахідін»). Це афільоване з «Аль-Каїдою» угруповання є одним із основних суб'єктів сомалійського конфлікту. Сьогодні протиборство набуло транскордонного та інтернаціоналізованого характеру, адже охопило території сусідніх країн

– Кенії, Уганди, Джибуті, і до нього залучилися сили інших держав регіону [2, с. 114; 5, р. 24].

«Аль-Шабааб» є одним із найсмертоносніших ісламістських угруповань. Воно відповідальне за 5233 жертви з 2007 р. та більш ніж за 90% від усіх смертей від тероризму в Сомалі в 2018 р. Крім нього тут діє терористична група Jabha East Africa. А в 2016 р. в Пунтленді була зафіксована присутність «Ісламської держави» [5, р. 24; 6, с. 90].

Іншими вимірами конфлікту в Сомалі є: протистояння федерального уряду з сепаратистським урядом Сомаліленду, а також регіональних урядів Сомаліленду і Пунтленду між собою; міжкланове суперництво, а також боротьба кланів з федеральним та регіональними урядами та терористами «Аль-Шабааб»; конфлікт між суфійською воєнізованою групою Ahlu Suna Waljamaasa (бореться проти екстремізму «Аль-Шабааб» та контролює деякі райони області Гальгудуд) та тимчасовою адміністрацією провінції Гальмудуг і федеральним урядом; зіткнення між регіональними урядами Гальмудуга і Пунтленда; боротьба між бойовиками Хіраале (Hiraale) та силами штату Джубаленд; збройний конфлікт між «Ісламською державою» та федеральним урядом (при підтримці останнього збройними силами Пунтленду та армії США), а також між «Ісламською державою» та «Аль-Шабааб» [7, с. 2–3; 8, р. 61–62].

Отже, Сомалі є найбільш конфліктною країною Екваторіальної Африки [6, с. 90]. А у рейтингу країн з високим рівнем тероризму держава посідає шосте місце. У 2017 р. у Сомалі зареєстровано найбільше зростання рівня тероризму. Зокрема, саме тут відбувся наймасштабніший за кількістю жертв теракт за 2017 р.: теракт в Могадішу 14 жовтня 2017 р., коли терорист-смертник підірвав вантажівку з вибухівкою біля готелю Safari, у результаті чого загинуло 588 осіб (відповідальність взяла на себе організація «Аль-Шабааб») [9, р. 8, 10, 24].

На Близькому Сході найінтенсивнішими є конфлікти в Іраку та Сирії. В обох країнах політичне насилля у край негативно вплинуло на цілісність держави, ефективність та легітимність її інститутів. Сучасний етап конфлікту в Іраку розпочався після виведення американських та союзних військ в 2011 р. (що були введені для здійснення операції Iraqi Freedom у 2003 р. з метою повалення режиму Саддама Хусейна).

Відтоді конфлікт перетворився на громадянську війну, що триває дотепер і має складну та багатофакторну структуру. Політичний вимір тут нашаровується на релігійне суніто-шиїтське протистояння. Шийтський уряд не має авторитету в сунітських регіонах країни, а тому на них досить легко поширюється вплив радикальних салафітських угруповань, таких як «Ісламська Держава» (ІД). До конфлікту залучені уряд Іраку, політична, а також релігійна шийтська та сунітська опозиція, мережеві терористичні сунітські угруповання (ІД, Аль-Каїда), курдські сили, збройні сили США та союзників. Крім того, шийтські сили в Іраку підтримує Іран.

У 2019 р. Ірак посів друге місце в глобальному рейтингу тероризму з індексом 9,241 (у 2018 р. країні належало перше місце у рейтингу з індексом 9,746). Загальна кількість жертв від тероризму з 2001 р. тут 66 743 особи. За 76% від загальної кількості смертей несе відповідальність ІД [5, р. 8, 20; 9, р. 8].

Із громадянською війною в Іраку тісно пов'язаний конфлікт у Сирії, який зараз є найбільш масштабним та інтенсивним у регіоні. Фахівці наголошують на спільності цих двох протиборств і виокремлюють єдину ірако-сирійську зону збройного протистояння, яка характеризується поглибленням політичної та конфесійної фрагментації, послабленням або втратою легітимності влади та державності в обох країнах, політичним, соціальним й економічним занепадом, дезінтеграцією суспільства [2, с. 15].

Громадянська війна в Сирії, що розпочалася у 2011 р., є вкрай складним і багаторівневим протиборством. Головним змістом конфлікту є протистояння між силами уряду президента Башара Асада, який підтримують шийтські угруповання (зокрема, «Хезболла»), Іран та Російська Федерація, та опозицією. Опозиція є дуже строкатою. Її спектр коливається від поміркованої Національної коаліції опозиційних і революційних сил

та її збройного крила «Вільної армії Сирії» до радикальних ісламістських організацій (сирійських, іноземних та міжнародних). Крім того, у конфлікті беруть участь сирійське відділення «Аль-Каїди» «Фронт ан-Нусра» та ІД. На боці опозиції борються також курдські сили. Іншими вимірами сирійського конфлікту є боротьба національних сил і світового співтовариства з ІД, територіальні конфлікти з Ізраїлем і Туреччиною, конфлікт всередині опозиції. Наявне також іноземне втручання – Ліги арабських країн, коаліції західних держав, Ірану, Російської Федерації.

Однією з найважливіших складових конфліктів в Іраку та Сирії є боротьба з ІД, що сприяє певній консолідації інших сил, задіяних у конфлікті. Діяльність ІД – приклад тимчасового успішного поширення впливу альтернативної державі структури на значні території. Дослідники іррегулярних конфліктів Р. В. Арзуманян та А. А. Акопян вказують, що метою цієї терористичної організації є створення ісламської держави, соціальною базою якої має стати сунітське населення Іраку та Сирії, а також Лівану, Ізраїлю, Палестини, Йорданії, Туреччини, Кіпру, Єгипту (навіть Балкан та Кавказу), та впровадження на підконтрольних територіях власного політико-правового порядку, заснованого на законах шариату – єдиного інтернаціонального ісламського халіфату [10, с. 9; 11].

В Іраку досягнення ІД своєї мети передбачало боротьбу з урядовими та шиїтськими силами в районах, де більшість населення є сунітами, та взяття їх під свій контроль. Упродовж 2014–2015 рр. ІД активізувала свою діяльність і здійснила експансію на сирійські території. У Сирії вона мала найбільший вплив у провінції Салах Ад-Дін, значний – в провінціях Аль-Анбар, Ніневія, Кіркук, частковий – у Бабелі, Діялі та Багдаді [10, с. 9].

За підрахунками експертів, на момент найбільшого піку територіальної експансії наприкінці 2014 р. ІД контролювала більш ніж 100 кв. км. території, на якій проживало близько 11 млн людей. Однак завдяки спільній воєнній операції проти ІД контролювана нею територія до початку 2017 р. скоротилася до 45 377 кв. км. (тобто на 57%), а кількість підконтрольних осіб – до 2,5 млн людей (на 73%) (див. рис. 1, 2). У березні 2019 р. констатовано ліквідацію останнього анклаву цієї організації в Сирії та Іраку – в районі міста Багхуз Фавкані, розташованому вздовж Євфрату [12; 13].

Рис. 1

Території, що контролювалися «Ісламською державою» в 2015 р.

Джерело: *ISIS-controlled territory in 2015* © 2019, Frantzman S. J. The Fight for ISIS's Old Territory Is Just Beginning. URL: <https://foreignpolicy.com/2019/12/04/syria-iraq-fight-for-isis-old-territory-just-beginning/>

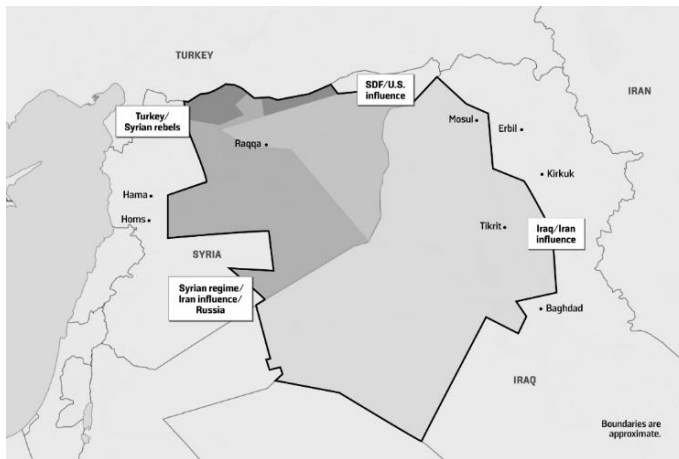

Рис. 2

Області, очищені від «Ісламської держави», з вказаними суб'єктами контролю (на жовтень 2019 р.)

Джерело: *October 2019: Areas Retaken From ISIS and Who Benefited* © 2019, Frantzman S. J. The Fight for ISIS's Old Territory Is Just Beginning. URL: <https://foreignpolicy.com/2019/12/04/syria-iraq-fight-for-isis-old-territory-just-beginning/>

Ще одним прикладом конфлікту, який наочно демонструє здатність недержавних організацій перебирати на себе політико-управлінські та правові функції в умовах послабленої в результаті затяжного протиборства держави, є війна в Афганістані. Вона має транскордонний характер і зачіпає прикордонні з Пакистаном території. Фактично протиборство триває вже сорок років – з 1979 р., і є наслідком спроби встановлення комуністичного режиму в цій країні під проводом Народно-демократичної партії Афганістану за підтримки СРСР. Радянським військам на території Афганістану протистояли збройні загони місцевого ополчення моджахедів. Після виведення радянських військ збройна боротьба між моджахедами та урядом країни продовжилася і закінчилася тимчасовою перемогою перших.

Афганістан став осередком формування двох із найбільших транснаціональних терористичних ісламістських організацій – «Аль-Каїди» та «Талібану». Створення «Талібану» відноситься до 1994 р. У 1996 р. таліби встановили на підконтрольних їм територіях власний режим – Ісламський Емірат Афганістан, який проіснував до 2001 р. У 2001 р. НАТО увів війська до Афганістану, розпочавши операцію «Нескорена свобода» (Operation Enduring Freedom), у результаті якої режим талібів було ліквідовано. У грудні 2014 р. операцію було завершено, а основні війська НАТО були виведені. Відтоді на території країни діє небойова місія НАТО «Рішуча підтримка» (Resolute Support Mission). Однак збройний конфлікт між урядовими військами, яких підтримують сили Північноатлантичного альянсу, та ісламістами триває.

Сьогодні значні території фрагментованої та поліетнічної країни, в якій досі кланово-племінна стратифікація переважає над іншими стратифікаційними системами, контролюються недержавними суб'єктами. Хоча після повалення режиму талібів їх вплив суттєво зменшився, рух зберігає присутність у деяких районах країни. Експерти зазначають, що близько 4% території (14 з майже 400 районів) контролюються талібами, на 66% території (263 райони) «Талібан» є активним або має відкриту присутність і лише 30% (120 районів) знаходяться під контролем уряду. Найбільша присутність талібів – у провінції Гільменд на півдні країни, де їх вплив значно посилювався у 2014 р. Однак під контролем терористів – інші окремі райони півдня, центру та сходу. На підконтрольних територіях таліби створили альтернативні системи управління, оподаткування, судочинства. Відтак близько 15 млн людей живуть в районах під управлінням або значним впливом талібів [14]

Крім «Талібану» на території Афганістану діє ще декілька терористичних угруповань, що задіяні в асиметричному конфлікті та значно дестабілізують ситуацію. Це «Мережа

Хаккані» та місцеве відділення «Ісламської держави» – «Провінція Хорасан». «Мережа Хаккані» є однією з найстаріших терористичних організацій у регіоні, початок формування якої сягає часів радянсько-афганської війни. Угрупування тісно співпрацює з «Талібаном» (а також «Аль-Каїдою») і з 1990-х рр. разом із ним бореться за владу проти світського уряду та військ НАТО. Командний центр «Мережі Хаккані» базується в Міраншаху (Північний Вазиристан, Пакистан), звідки ісламісти контролюють певні райони поблизу афгано-пакистанського кордону (Пактія, Хост, Пактіка). Міраншах має стратегічне значення для бойовиків ще з часів радянсько-афганської війни, адже слугував тиловою базою для моджахедів. На підконтрольній організації території у Вазиристані діє паралельна офіційній система влади – власна адміністрація, судова система, центри з рекрутування, податковій служби та органи безпеки. З прикордонних південно-східних районів Афганістану терористи прагнуть розширити свій вплив углиб країни та час від часу спрямовують удари по столиці країни Кабулу [15, с. 11, 20]. Активність афганського відділення «Ісламської держави» «Провінція Хорасан» також зосереджена в прикордонних із Пакистаном територіях. Організація базується у південних районах східної провінції Нангархар, де між ними та талібами відбувається боротьба за контроль. Крім того, її присутність розповсюджується на сусідні провінції Кунар, Лагман, а також Сарі-Пуль (район Кохістанат) та Кундуз (район Ханабад) та місто Кабул. Загалом ІД присутня у 30 з 398 районів країни (див. рис. 3) [14; 16, р. 67–68].

Рис. 3

Райони присутності «Ісламської держави» в Афганістані

Джерело: © Sharifi Sh., Adamou L. Taliban threaten 70% of Afghanistan // BBC News. 31 January 2018. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-42863116>.

Сьогодні Афганістан посідає перше місце в глобальному рейтингу тероризму (рейтинг за 2019 р. – 9,603). З 2001 р. тут зафіксовано 39 344 жертви терористів, здебільшого від рук талібів (83% від загальної кількості смертей у 2017 р.).

Конфлікт у Ємені, що відбувається з 2004 р., в 2014 р. переріс у громадянську війну, в якій разом із силами чинного уряду та опозиції беруть участь численні недержавні суб'єкти. Головна причина протистояння – боротьба за владу між двома політичними силами – прихильниками колишнього президента Алі Абдулли Салеха та чинного президента Абд Раббо Мансура Гаді. Перші представляють сили Північного Ємену. Після об'єднання в 1994 р. у країні продовжують актуалізуватися численні етноплемінні, релігійні та політичні протиріччя. Проти чинного уряду виступають хусити – воєнізоване шіїтсько-зейдитське угруповання «Ансар Аллах», яке заявляє, що представляє інтереси шіїтського населення півночі країни та захищає його від дискримінації з боку сунітів. Останні складають більшість населення об'єднаного Ємену та проживають переважно на заході й півдні країни.

Конфлікт є інтернаціоналізованим, адже на боці чинної влади виступає коаліція сунітських арабських держав на чолі з Саудівською Аравією, а у боротьбі проти «Аль-Каїди на Аравійському півострові» (АКАП), що активно діє у країні, беруть участь США та Велика Британія, тоді як хуситів і сили экс-президента Салеха ймовірно підтримує Іран.

Ще одним актором у цьому складному протистоянні є сепаратистський «Південний рух» (або «Аль-Хірак»), що виступає за незалежність колишньої Народної Демократичної Республіки Ємен (Південний Ємен). Сепаратистів підтримують Об'єднані Арабські Емірати, а їхніми ворогами є як урядові сили, що прагнуть зберегти цілісність країни, так і АКАП [8, р. 184–186].

Під час єменської революції 2011–2012 рр. хусити отримали контроль над мухафазою Саад. Протягом 2012–2015 рр. вони швидко просувалися з півночі на південь уздовж західної частини країни – до столиці Сани (яку вони контролюють дотепер, тоді як чинний уряд перебуває в Адені) й далі до мухафаз Ібб на півдні та Ель-Худайда на заході. Хоча під тиском урядових і коаліційних сил зона присутності хуситів скоротилася, вони продовжують контролювати близько третини території країни. У 2015 р. їх вплив простягався від Сааду на півночі вздовж усього західного узбережжя країни до мухафаз Таїз на південному заході Ємену та Ель-Байда на південному сході, та від міста Ель-Худайди на заході до міста Марибу на сході. У 2019 р. вони втратили значні території на півдні (їх витіснили з більшості території мухафаз Таїз) та вздовж західного узбережжя (до порту Ель-Худайди). На східному ж напрямі хусити залишили майже всю провінцію Мариб. Натомість повстанці закріпилися в північних високогірних районах країни [17].

У війні задіяні транснаціональні терористичні угруповання «Аль-Каїда на Аравійському півострові» (АКАП) та «Ісламська держава». АКАП контролює окремі території в центрі та на півдні країни. Вона та її воєнізований підрозділ «Ансар аш-Шарія» («Прибічники шаріату») протистоять як хуситам, так і урядовим силам. Під час подій 2011–2012 рр. бойовики «Ансар аш-Шарія» захопили частину мухафаз Аб'ян і проголосили там Ісламський Емірат Аб'ян у містах Джаар і Зінджібар, а потім – місто Рада в мухафазі Ель-Байда. Після того, як вони були витіснені з Аб'яна, терористи тимчасово встановлювали контроль над іншими регіонами – в горах Махфад й Аззан на півдні країни, в порту Ель-Мукалла. Сьогодні АКАП та «Ансар аш-Шарія» зберігають свою присутність у багатьох районах, зокрема й контролюють частину мухафаз Шабва та Хадрамаут [17].

Має власні підконтрольні території в Ємені й «Ісламська держава», яка також залучена до антихуситської та антиурядової боротьби. Організація контролює окремі райони на півдні країни, де розташовані її навчальні воєнно-терористичні бази. Як і АКАП, ІД претендує на землі провінції Ель-Байда, де трапляються зіткнення між двома найбільшими терористичними угрупованнями [17].

Отже, довготривале насилля за участі недержавних акторів породжує численні проблеми, які відрізняються від тих, що спричиняються типовими міждержавними конфліктами. Головним негативним наслідком є те, що подібні протиборства зумовлюють тривалу дестабілізацію аж до розпаду державності та руйнування політичної системи. Наслідком колапсу державних інститутів є поява альтернативних структур, які виконують функції держави. Зазначені процеси набули характеру тенденції на Близькому та Середньому Сході (Афганістан, Ємен, Ірак, Сирія), певною мірою – в північно-східній Африці (Лівія, Сомалі). Такі конфлікти становлять значну загрозу для регіональної та міжнародної безпеки і потребують колективних зусиль з розв'язання і відновлення стабільності. Долучення зусиль політологів до розробки відповідних програм та стратегічних планів вважаємо перспективним напрямком подальших досліджень.

Використана література:

1. Number of Conflicts 1975–2018 // UCDP – Uppsala Conflict Data Program / Department of Peace and Conflict Research: website. URL: <https://ucdp.uu.se/> (accessed 04.12.2019) (Title from the screen).

2. СІПРІ 2015: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека / Стокгольмський міжнар. ін-т дослідж. миру; Український центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумкова. К.: Заповіт, 2016. 688 с. URL: http://razumkov.org.ua/images/sipri/SIPRI_2015_ukr.pdf (accessed 04.12.2019).
3. Гайс Р. Вооруженное насилие в нестабильных государствах: конфликты низкой интенсивности, конфликты, перетекающие через границу, и спорадические операции по поддержанию правопорядка, осуществляемые третьими сторонами // Международный журнал Красного Креста. 2009. Т. 91. № 873. С. 171–193. URL: <https://www.icrc.org/ru/international-review/tipologiya-vooruzhennyh-konfliktov> (accessed 04.12.2019).
4. European Security Strategy «A Secure Europe in a Better World» / Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf> (accessed 04.12.2019).
5. Global Terrorism Index 2019 / The Institute for Economics and Peace. URL: <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2019/11/GTI-2019web.pdf> (accessed 04.12.2019).
6. СІПРІ 2018: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека / Стокгольмський міжнар. ін-т дослідж. миру; Український центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумкова. К.: Заповіт, 2018. 504 с. URL: http://razumkov.org.ua/images/sipri/SIPRI_2018_Ukr.pdf (accessed 04.12.2019).
7. Доклад Генерального секретаря по Сомали от 9 января 2017 г. / Совет Безопасности ООН, S/2017/21. URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/587f3a314.html> (accessed 24.02.2020).
8. Conflict Barometer 2018 / Heidelberg Institute for International Conflict Research. Heidelberg: НІІК, 2019. No. 27. URL: <https://hiik.de/conflict-barometer/current-version/?lang=en> (accessed 04.12.2019).
9. Global Terrorism Index 2018 / The Institute for Economics and Peace. URL: <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/12/Global-Terrorism-Index-2018.pdf> (accessed 04.12.2019).
10. Арзуманян Р. В., Акопян А. А. Иррегулярные конфликты. Ближний Восток. Террористические группировки «Исламское государство Ирака и Леванта» и «Исламский фронт»: цели, задачи, формы и способы действий в Сирии и Ираке. Москва: АНО ЦСОиП, 2014. 90 с. URL: <http://csef.ru/media/articles/5458/9500.pdf> (accessed 04.12.2019).
11. Исламское государство: территория войны. Что происходит на Ближнем и Среднем Востоке и чем это грозит Украине // ЛІГА.net. URL: <https://project.liga.net/projects/igil/> (accessed 24.02.2020)
12. McCarthy N. ISIS Has Lost Nearly 60% Of Its Territory (Apr 27, 2017). URL: <https://www.statista.com/chart/9158/isis-has-lost-nearly-60-of-its-territory/> (accessed 04.12.2019)
13. McCarthy N. The Rise And Fall Of ISIS (Dec 10, 2019). URL: <https://www.statista.com/chart/20255/the-rise-and-fall-of-isis/> (accessed 24.02.2020)
14. Sharifi Sh., Adamou L. Taliban threaten 70% of Afghanistan // BBC News. 31 January 2018. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-42863116> (accessed 04.12.2019)
15. Jeffrey A. D. Afghanistan Report 6: The Haqqani Network. From Pakistan to Afghanistan / Institute for the Study of World. 2010. URL: http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Haqqani_Network_0.pdf (accessed 04.12.2019).
16. Country of Origin Information Report Afghanistan. Individuals targeted by armed actors in the conflict / European Asylum Support Office. 2017. URL: <file:///D:/007/Downloads/coi-Afghanistan-targeting-conflict.pdf> (accessed 04.12.2019).
17. Mapping the Yemen Conflict / European Council on Foreign Relations. URL: <https://www.ecfr.eu/mena/yemen> (accessed 04.12.2019)

Balatska O. B. Conflicts with the Participation of Non-State Actors as a Factor in the Crisis of Statehood

The analysis of the nature of contemporary armed conflicts indicates the transformation of the state's role as a leading subject of the political process and a monopolist in the implementation of collective violence. Prolonged conflicts in some regions of the world cast doubt on the ability of official political institutions to guarantee security, effectively govern society and exercise legitimate authority. Non-state violence is the dominant form of confrontation for decades. And among state violence, the absolute majority are intrastate conflicts, in which various non-state actors oppose the forces of official governments. Conflicts involving non-state actors can lead to a significant weakening of the effectiveness and legitimacy of power, which over time can lead to the loss of state capacity. Such conflicts have a complex structure, often of a cross-border nature, and extend to the territory of neighboring states. The collapse of state institutions results in the emergence of alternative structures that take over the functions of the state. These include the Taliban movement, the transnational terrorist organizations Islamic State and al-Qaeda, the Somali terrorist group Al-Shabaab, the Haqqani Network, whose activities have been analyzed in the publication. Today, the described processes are observed in a number of countries covered by intrastate and intrastate internationalized conflicts. They have acquired the character of a trend in the Middle East (Afghanistan, Yemen, Iraq, Syria). There are hotbeds of extreme destabilization in northern and eastern Africa (Libya, Somalia). In all these countries, the crisis of statehood is accompanied by a high level of terrorist activity of paramilitary groups. Such conflicts threaten regional and international security and require collective efforts to resolve and restore stability.

Keywords: political violence, armed conflict, competent state, terrorism, non-state violence, intrastate conflict, Taliban, Islamic State, al-Qaeda, Al-Shabaab, the Haqqani Network.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.05>

УДК 32+34]:005-051

Тімашова В. М.

**ПОЛІТОЛОГО-ПРАВОВІ РОЗДУМИ
У ЗМІСТОВНОМУ ТРИКУТНИКУ «ДЕРЖАВНИЙ СЛУЖБОВЕЦЬ – УПРАВЛІНЕЦЬ
– АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРАЦІВНИК»**

У пропонованій статті наголошено, що для проведення успішних реформ, яких сьогодні потребує Україна, необхідно створити адекватну й ефективну систему управління. Аргументовано, що в Україні, яка є парламентсько-президентською республікою, народ делегує владу своїм представникам на суворо визначений термін. Наголошено, що геополітична й територіально-історична організація держави в країні – це тільки початок державотворчої справи, а найважчою і найвідповідальнішою ділянкою роботи є створення державно-управлінського апарату й політико-організаційне структурування громадянського суспільства. При цьому Україні доводиться виконувати цю роботу, поєднуючи революцію та реформу. З'ясовано, що в демократичному суспільстві стрижневий кадрово-владний корпус очолює лідер країни (або правлінська гілка влади), який, здійснюючи верховну владу в країні, при цьому не повинен перебирати на себе повноваження виконавчої гілки влади. Тобто, лідер країни має пам'ятати про існування свого автентичного правлінського локусу здійснення влади саме в координатах політичної сфери. Розглянуто рівні державного управління, на яких здійснюються реформи, – правлінський, управлінський та практичної реалізації (адміністративний). Наголошено, що кожний вид і різновид соціальних реформ повинен мати детально продуману концепцію, яка розробляється урядом і парламентом в органічній взаємодії з представниками науки. Проаналізовано роботу Кабінету Міністрів України як процес перманентної реорганізації, а не реального реформування системи державного управління. Робиться висновок про те, що

в разі не проведення якісних реформ, які мають бути спрямовані на розробку державними чиновниками вищого рангу механізмів реалізації задоволення потреб та інтересів суспільства, спрацьовує соціологічний закон: не задоволені потреби і не реалізовані інтереси можуть спричинити черговий Майдан.

Ключові слова: державне управління, політична влада, поділ політичних влад, реформи, правління, управління, адміністратори.

Геополітична і територіально-історична організація України держави – це тільки початок державотворчої справи, без якого не можна рухатися далі. Найважча і найвідповідальніша ділянка роботи – це створення державно-управлінського апарату (урядового, законотворчого, адміністративного, правоохоронного і судового), а також політико-організаційне структурування громадянського суспільства. І до сьогодні цю подвійної значущості роботу державі Україна доводиться виконувати в режимі напластування динамічно-деструктивних завдань, тобто, сполучаючи революцію і реформу. Відтак сьогодні особливо *актуалізується* проблематика політичного та державного управління.

З науки і практики відомо, що успішний розвиток залежать і від системного управління суспільно-політичними процесами, і від ефективності держави. Неодноразово підкреслювалося, що для проведення перетворень, особливо актуальних сьогодні, країні насамперед необхідно створити адекватну систему управління, яка змогла б на базі ринкових відносин, державного регулювання, інформаційних технологій і нових морально-етичних позицій забезпечити ефективність виробництва, задовольняючи потреби населення. Відтак у розвинених країнах державне управління є самостійним видом діяльності, а люди, що ним зайняті, мають відповідні професійні та особисті якості, державне мислення, належний рівень освіти. Згідно з даними Світового економічного форуму, – зазначає В. Симоненко, – у 2016 р. Україна перебувала на 130-му (з 144 країн) місці в категорії «Ефективність уряду», на 103-му – в категорії «Прозорість формування державної політики» та на 115-му – в категорії «Тягар державного регулювання» [1].

Отже, виходячи з вищенаведеного, *метою статті* є аналіз формування й функціонування державно-управлінського апарату, а також питання співвідношення його складників і з'ясування чинників їх ефективної взаємодії.

Для досягнення означеної мети, насамперед, звернемося до визначення поняття «держави», яке, на нашу думку, в аспекті розглядуваного питання, найточніше сформулював І. Варзар. Отже, держава – «це сукупність політико-правових, організаційно-управлінських і адміністративно-територіальних інститутів та офіційних органів, які забезпечують порядок у країні та на правових засадах урядовують справами суспільства за дорученням (або ж за згодою) останнього» [2, с. 13]. При цьому в усьому цивілізованому світі саме народ є джерелом політичної влади, а, отже, – і фундаментом державно-політичного устрою відповідних країн.

Україна задекларувала шлях розвитку як республіка, тобто такі форму та структурний устрій держави, у фундаменті яких найкраще реалізовується ідея суверенітету народу, за згодою та дорученням якого політична влада поділяється і здійснюється на його користь та під його контролем, який передбачає необхідність кореляції об'єктивної фундаментальної генези політичної влади в країні та конкретизації її суб'єкта-носія в координатах суто даної (в Україні – республіканської) форми держави.

Вже на цьому фоні та в цьому зв'язку можна визначитись і з формою політичного правління країною, моделлю державного управління народним господарством, суспільними справами та, зрештою, – з типом політичного режиму в країні. Останній є своєрідним виразом цього державного механізму, який можна визначити у формі системи відносин між адміністративно-управлінськими структурами та елементами політичної системи. Політичний режим виражений у вигляді закріпленого в Конституції розпорядку громадсько-політичного життя, а також системи норм і правил перебігу всього соціально-політичного

життя. Отже, Конституція виражає владну волю громадян і закріплює головні (принципові) положення про суспільний і політичний устрій країни, характер її етнодержавного устрою (автономний, федеративний, конфедеративний, комбінаційний), встановлює права особи і громадянські свободи, статус вищих і місцевих органів влади.

У Конституції України також йдеться про те, що державна влада – це закріплене в Конституції право і можливість державного апарату розпоряджатися й управляти всіма справами суспільства, підкоряти єдиній державній волі прагнення й устремління всіх історико-політичних суб'єктів й усього громадянського суспільства. Кожний структурний елемент механізму владарювання суспільними справами діє у контекстних рамках закону Ш.-Л. Монтеск'є (1748 р.) про поділ влад і розподіл владних повноважень. Відповідно до його вимог кожний владний інститут політичної сфери має, за Конституцією, а також окремими законами, окреслене поле владних повноважень.

У демократичному суспільстві стрижневий кадрово-владний корпус очолює лідер країни (або правлінська гілка влади). Він здійснює верховну владу в країні, але при цьому не повинен вручну урядувати усіма буденно-поточними справами, скажімо, перебирати на себе повноваження виконавчої гілки влади. Тобто, лідер країни має пам'ятати про існування свого автентичного правлінського локусу здійснення влади саме в координатах політичної сфери.

У Конституції незалежної України суверена позначено правильно. А за дух ст. 5 Конституції, яка проголошує народ «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні», її «батьки» взагалі заслуговують на найвищі оцінки. На тлі чітких конституційних новел і дещо «розмитих» владних повноважень на практиці досі в Україні ще не визначилися, а скільки їх, гілок влади, взагалі має бути та яким у їх контексті є місце президента республіки?

За проясненнями істини в цьому питанні звертаються до Ш.-Л. Монтеск'є, який у книзі «Про дух законів» збудував «дах» над всією владною конструкцією. Під цим «дахом» у нього згадувалися лише три політичні влади, – законодавча, виконавча і судова. Ці три влади належало «обережно поділяти та врівноважувати, нічим не гніваючи Бога і не турбуючи короля...» [3, с. 28]. З останнього застереження Ш.-Л. Монтеск'є випливає думка: влад всього чотири, але «препарувати», торкатися можна лише трьох. Недоторканною є перша в переліку влад, – правлінська, монарша влада від Бога...

Зовсім по-іншому інтерпретується поділ влад у республіканській країні, де вищим сувереном-владонаділителем є народ, який делегує владу своїм представникам на суворо визначений термін. Тому в будь-якій республіці влад чотири, ніхто жодну з них не «ховає» і не замовчує. В Україні ж діється з точністю до навпаки, та ще й у Конституції зафіксовано не чотири, а три влади (див. ст. 6). У цьому зв'язку доречним було б очільників усіх чотирьох політичних влад поставити в чіткі правові координати. Якщо парламент виявляється нездатним визначити ці параметри, – цим може займатися, скажімо, колегія незалежних професіоналів, готовий проект документа – народу-суверену представити на референдум, після чого передати вищому законодавчому органу (парламенту) на правову легітимацію.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що в монархії домінуючою є тріада «єдиновладдя – авторитарність – деспотизм», у республіканському ж механізмі – «виборність – колегіальність – короткострокова змінюваність на посаді».

На жаль, у нашій правлінській формоутворюючій практиці з середини 1990-х рр. переважають дещо приховані прагнення першої особи, яка ніколи не хоче стати другою або другорядною персоною. Ці прагнення, як правило, втілюються в намаганнях першої особи мати неподільне право та формувати, й за будь-яких умов підпорядковувати собі уряд; бути єдиним автором-концептуалістом та інтерпретатором-виконавцем доктрин внутрішньої та зовнішньої політики; бути безроздільним командувачем Збройних Сил різного підпорядкування і т. п.

У транзитних країнах, якою є й Україна, до наведеного вище, простежується прагнення першої правлячої особи бути провідним розпорядником складу й концепції життєдіяльності Конституційного суду й Центральної виборчої комісії; мати пріоритети у

визначенні тону життєдіяльності нейтральних та аполітичних у цивілізованому світі інститутів – центробанку (у нас – НБУ), Антимонопольного комітету, фонду неділимого майна (у нас – Фонду держмайна), держскарбниці, комітетів держбезпеки й держрезерву та ін. Зрештою, мати пріоритети у формуванні та ситуаційній інтерпретації повноважень усіх інституцій правоохоронної, оборонної та безпекової систем.

До того ж, транзитні країни, які вибудовують демократичний політичний режим, як правило, стикаються з проблемою проведення системних реформ. Саме при здійсненні реформ найефективніше проявляється робота державних службовців. Нагальними питаннями реформування постають такі два запитання: 1) де мають відбуватися реформи? 2) що за чим маємо реформувати?

За горизонталлю виокремлюють сферні (політичні, економічні, культурні тощо), галузеві та проблемні реформи, а за вертикаллю – структурні реформи (названих вище відносин, інститутів, ідеології в різних сферах, галузях і проблемах життєдіяльності). Підсумовуючими є так звані «синтезні реформи», за ними – «системні реформи». Здійсненням цих реформ займаються три типи політичних кратологів – правлінці, управлінці й адміністратори, які належать до категорії державних службовців. Як вірно зазначає В. Б. Авер'янов, державну службу слід розглядати як систему суспільних зв'язків і відносин, а не як суму державних службовців і державних установ. Водночас, державна служба – це механізм досягнення державних цілей і виконання державних завдань держави, і в такому разі їй належать функції, що відображають загальні завдання державної служби як частини механізму державного управління» [4, с. 175].

Вище згадуваний В. Симоненко, думку якого ми поділяємо, висловився щодо проблем, які нині супроводжують державну службу в Україні. Головною проблемою праці на державній службі є те, вважає він, що «особи, які рвуться до влади, не розуміють, що державно-адміністративне управління – це особливий вид діяльності з управління справами країни, в рамках яких практично реалізується виконавча влада через її органи і посадових осіб на всіх рівнях державно-адміністративного устрою. Керувати і відповідати за результати має моральне й професійне право лише той, хто володіє в цій області науковими і набутими з досвідом управлінськими знаннями, має авторитет у суспільстві, сповідує певні ідеали та цінності. У людини, яка не володіє вище переліченими якостями, але отримала владні повноваження, спрацьовує інстинкт раніше придбаного життєвого досвіду. Вона робить те, що знає, чим займалася раніше, про що стверджував ще англійський філософ Ф. Бекон» [1].

Напередодні започаткування доленосного реформаційного процесу в транзитній країні, наголошує І. Варзар, «ці політичні кратологи в різних взаємодіях і взаємовпливах формують образ політичного часу в країні, тип її політичної системи, вибудовують модель політико-культурного середовища. Їх праця (в ідеалі) повинна бути консолідованою і спрямованою на результат» [5, с. 40].

Перший рівень, на якому здійснюються реформи, – правлінський. На цьому рівні не має бути ніякого ручного управління, а тільки загально-ціннісні ідеї, концепції та бачення перспективи. В українських умовах парламентсько-президентської республіки попереднім оприлюдненням цього першого правлінського рівня, на нашу думку, є Послання Президента до парламенту і народу.

Другий рівень – управлінський. На підставі плідних і перспективних реформістських ідей урядові кратологи (Кабінет Міністрів) створюють і попередньо апробують в парламенті та засобах масової інформації профільні (галузеві, проблемні) програми реалізації (опредмечування) зазначених цілей. Щорічні «Програми дій уряду» мали б складатися з кількох реформаційних програм, які прояснювали б задум, зміст, ціль та орієнтири задуманих або проголошених реформ.

На цьому етапі дуже важливим є підготовка й прийняття управлінських рішень. Управлінські рішення, як довели вчені, мають певні ознаки: 1) вони повинні виражати потреби, інтереси, проблеми певних груп і верств населення; 2) вони приймаються органами управління або керівником (лідером), який наділяється певними повноваженнями; 3) вони

мають обов'язкову силу для тих, кому адресовані, тобто вони є директивними, прийнятими на державному рівні [6].

Третій рівень – практично реалізаційний, тобто йдеться про впровадження у практичне життя програмних документів другого рівня. Конкретику цих програм доводять до місця й об'єктів впровадження. Основна урядовуюча функція – адміністративна конкретизація та профільна деталізація реформаційного процесу в конкретній місцевості та безперервне інформування центру.

Кожний вид та різновид названих вище соціальних реформ мусить мати детально продуману концепцію. Це – теоретико-праксеологічний документ, який розробляється урядом і парламентом в органічній взаємодії з представниками науки. Лише ця обставина, на думку одного з перших президентів США А. Гамільтона, налаштовує на «поєднання трьох передумовних засад будь-якої реформи – побажань народу, духу уряду та напрацювань теоретичної думки» [7, с. 308]. Управляти, як свого часу зазначав А. Файоль, це значить передбачити і планувати, організувати, розпоряджатися й мотивувати, координувати й контролювати.

За вище згадуваним А. Гамільтоном, від імені політичної держави провідним суб'єкт-організатором реформаційних процесів у країні будь-якого рівня зрілості та етнічного складу населення є уряд, а від імені народу (суспільства) концептуальним арбітром є наука. Діалог «уряд – наука» по-різному диспозиціонується в координатах конкретної форми політичного правління країною.

В українському парламенті на практиці виявляється, що певні найвищі посадові особи вважають, що дипломи їм зовсім не потрібні. Робота в міжнародних організаціях, непогані гроші, що там заробляються, доволі часте заступництво з-за кордону за діяльність, складають стартові можливості для заняття високих державних посад. Саме за відсутності потрібних теоретичних знань, професійного досвіду, загального гуманістичного світогляду, що передбачають розуміння суті державного управління, відсутнє розуміння стратегії розвитку країни, а також тактика реалізації цієї стратегії на вищенаведених управлінських рівнях. У результаті такі «зелені» професіонали працюють на МВФ, закони у Верховній Раді приймаються не на користь українського суспільства, а зміни, на краще залишаються у вигляді гарних промов і патріотичних закликів. Врешті-решт, непрофесіоналізм і відсутність гуманістичних підходів у державному управлінні породжує хронічну хворобу, яка руйнує країну, а здійснення соціально-економічних реформ трансформується в нескінченний процес без будь-яких позитивних результатів для держави, суспільства, громадян. Цю «ламаність» трансформаційного процесу західні політичні соціологи (В. Парето, Т. Парсонс, С. Московичі, Д. Пелеші та ін.) іноді називають «рухом на марші в безкінечну перспективу» [7, с. 11]. Отже, і нинішня влада хворіє руйнівною для країни хронічною хворобою, яка виникла не через брак потрібних ресурсів, а через невміння управляти державою.

На нашу думку, у подальшому при розробці концепції будь-якої соціальної реформи, а також механізмів її впровадження державними чиновниками найвищого рівня, згадувані напрацювання теоретичної науки мають базувати свої рекомендації на таких основних положеннях, які пропонуємо як *висновки* нашого дослідження.

1. Суспільство – держава. Потрібно відповісти на питання, хто/що є об'єкт/суб'єктом реформаціологічного впливу? Суспільство – «мати держави», а не навпаки. В Україні суспільство шляхом виборів висуває своїх представників у Верховну Раду здійснювати владні повноваження, яка згодом сформує уряд і почне свою законотворчу діяльність. Тобто, теза «держава – основний суб'єкт-організатор реформаційних процесів у країні» потребує дискусій.

2. Суспільство – надзвичайно складний та структурований організм. Перш ніж братися за будь-яке реформаційне завдання, слід усвідомити, що ми втручаємося в непередбачувану взаємопов'язану елементну систему.

3. Прихованим і найбільш міфологізованим об'єкт-суб'єктом будь-якого питання соціального реформування є людина з її життєвими потребами та інтересами, яка вимагає від

обраних нею представників при владі задовольнити ці її потреби й інтереси. Тобто, на рівні окремої особи, яка розчарувалася у процесах нездійснених реформ, в її світосприйнятті ідея реформи поступово витісняється ідеєю революції (Майдану) [8, с. 42].

Насамкінець, логічним постає запитання: що станеться в разі, якщо спільні зусилля правлінців, управлінців, адміністраторів, які здійснюють реформи в нашій країні, будуть: 1) продуктивними і результативними? 2) програма започаткування й проведення реформ не запрацює, тобто не дасть реальних, позитивних результатів? У першому випадку країна все ж просувається вперед, розвиваються всі сфери суспільного буття, оскільки вирішуються й задовольняються хоча б первинні суспільні потреби й інтереси людей, суспільства. У другому, негативному випадку, спрацьовує соціологічний закон: не задоволені потреби і не реалізовані свого часу інтереси накопичуються, щоб у будь-який момент, як правило, найнесподіваніший для центральної політичної влади, вибухнути страйками. Зміни ж, реформи, конкретні модернізаційні проекти і заходи знову будуть відкладені на потім. Пошук відповідей на ці питання формують *перспективи* подальших досліджень.

Використана література:

1. Симоненко В. Государственное управление – высокое искусство // Газета 2000. № 8(855). 2018. 21 февраля.
2. Варзар І. М. Політико-кратологічні аспекти сучасного функціонування та перспектив республіканського устрою суверенної України // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації : український науковий журнал. 2009. № 2. С. 11–23.
3. Монтескьє Ш. О духе законов: Избранные произведения. Москва: Наука, 1955. 486 с.
4. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
5. Варзар І. Радикальні реформи – єдиний порятунок для України. Політичний менеджмент. 2009. № 1. С. 34–48.
5. Бунецький Л. Л. Реформа інституційної системи політичних відносин та влади в Україні // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2007. № 87-88. С. 59–62.
6. Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея. Москва: Издательская группа «Прогресс» – «Литера», 1994. 592 с.
7. Djilas M. The New Class. An Analysis of the Communist System. London, 1958.
8. Варзарь Иван. Искусство государственного управления – синтез революции и реформ // Політичний менеджмент. 2009. № 1. С. 34–48.

Timashova V. Political-Legal Considerations in the Social Triangle «Civil Servants – Manager – Administrative Employees»

In the article we proposed emphasizes that in order to carry out the successful reforms that Ukraine needs today, it is necessary to create an adequate and effective management system. It is argued that in Ukraine, which is a parliamentary-presidential republic, the people delegate power to their representatives for a strictly defined term. It is emphasized that the geopolitical and territorial-historical organization of the state in the country is only the beginning of the state-making business, and the most important and responsible area of work is the creation of the state-administrative staff and the political-organizational structure of civil society. To achieve this, Ukraine has to do this work, combining revolution and reform.

It has been found out that in a democratic society the center of the cadre-power corps is headed by the leader of the country (or the pro-governmental branch of power), who, while exercising the supreme power in the country, should not assume the powers of the executive branch of power. That is, the leader of the country must remember the existence of his authentic right-wing locus of power in the coordinates of the political sphere.

The levels of public administration at which the reforms are being implemented are considered – governmental, administrative and practical implementation (administrative). It is emphasized that every type and variety of social reforms should have a well-thought-out concept, which is being developed by the government and parliament in an organic interaction with the representatives of science.

The work of the Cabinet of Ministers of Ukraine is analyzed as a process of permanent reorganization rather than a real reform of the state administration system. It is concluded that, in the absence of high-quality reforms, which should be aimed at the development of higher-ranking mechanisms by state officials to meet the needs and interests of society, the sociological law works: unmet needs and unfulfilled interests can cause another Maidan.

Keywords: public administration, political power, separation of political powers, reforms, rule-makers, managers, administrators.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.06>

УДК 321-042.3:32

Опанасюк В. В.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ ПІД ВПЛИВОМ ПОЛІТИКИ ВІДКРИТИХ ДАНИХ: НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ

У статті розглядається трансформацію функцій держави під впливом політики відкритих даних. Зроблено спробу виявити шляхи та проміжні результати трансформаційного процесу в умовах сучасного стану інформаційного суспільства. Політика відкритих даних, що сформована в процесі становлення та розвитку Індустрії 4.0, розкриває перехід у теорії та практиці управління від технологій, які використовують переважно вичерпні та невідновлювані ресурси, до людських ресурсів та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

Оскільки Індустрія 4.0 охоплює економічний сектор, то формується припущення про те, що, в першу чергу, трансформації піддається економічна функція держави (гіпотеза 1). Разом з тим, пропонується ще одне припущення про те, що політика відкритих даних в економіці та державному управлінні не обмежує, а навпаки – стимулює перетворення у всій системі функцій держави (гіпотеза 2). Держава розглядається як політичний інститут і активний суб'єкт, здатний змінювати свої параметри як під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, так й інноваційними методами, що впливають на його функціональну й організаційну структури. Результати дослідження отримані за допомогою методів якісного аналізу документів, статистичного аналізу, фактологічного аналізу та експертного опитування. Доведено, що потреби держави у вирішенні проблеми ресурсозабезпечення стимулюють використання нових методів і політики, насамперед, в економічній сфері, а економічна функція є драйвером включення в трансформаційний процес інших функцій держави.

Ключові слова: держава, функції держави, економічна функція держави, трансформація, політика відкритих даних, діджиталізація.

Глобалізація в усіх сферах суспільного життя вплинула на державу як політичний інститут, підштовхнула політиків різного рівня впливу та ідеологічних уподобань, представників державної влади та управління *post factum* реагувати на виклики глобальної нестабільності та намагатися враховувати глобальні ризики, щоб діяти на випередження. Авторитетні дослідники сучасності застерігають: хоча розповсюдження інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій і сформувало інформаційне суспільство, його позиції в різних частинах світу залишаються нерівнозначними через причини, що зумовлюють інформаційний розрив [17, с. 55-56]. Причини та фактори, пов'язані з цифровим

розривом на глобальному та національному рівнях активно досліджуються з часу офіційного визнання проблеми на саміті Великої вісімки (G8), що відбувся в Окінаві (Японія) у 2000 році [16], тому немає потреби зупинятися на них у межах цієї статті. Водночас, необхідно визнати проблему упереджувальної політики держав щодо інформаційних загроз і тиску глобального ринку. Ця загальна проблема не може бути вирішена без уточнення позицій держави в глобальній архітектурі, перегляду та коригування системи зовнішніх і внутрішніх функцій держави, для реалізації яких мають формуватися інститути та інші державні структури.

У загальному вигляді *проблема актуалізується* через недостатність знань про передбачувані та непередбачувані результати впливу політики відкритих даних на трансформацію системи функцій держави, яка впроваджує цю політику. Кейс трансформації функцій держави проаналізований на прикладі України, з врахуванням стану сформованості інформаційного суспільства, техніко-організаційних й управлінських особливостей реалізації політики відкритих даних. Вирішення окресленої проблеми дозволяє розширити пізнавальні можливості дослідження трансформації функцій держави в невизначених умовах інформаційного суспільства, посилить надійність прогнозів щодо наслідків упровадження політики відкритих даних в Україні.

Ставимо за *мету* виявити трансформації в системі функцій держави, що відбуваються під впливом впровадженої в Україні політики відкритих даних. Досягнення мети передбачає вирішення таких *завдань*: з'ясувати особливості політики відкритих даних; виявити результати впровадження політики відкритих даних в Україні на сучасному етапі; систематизувати отримані результати для надання рекомендацій із врахування ризиків трансформаційного процесу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми, виявив, що існує достатньо широкий масив статистичних даних і звітів про результати дослідження цифрового та інформаційного простору. Однак ці джерела потребують критичного ставлення до них. Крім джерелознавчих і методологічних проблем такі джерела залишають простір для дослідження трансформацій у системі функцій держави, оскільки зосереджують увагу переважно на одному – економічному аспекті проблеми, виявляють ефекти політики відкритих даних у бізнесі та інші показники економічного розвитку. Ці дослідження показують, що розвиткові студії не втратили своєї актуальності.

Оскільки предмет нашого дослідження є новим, то бракує наукових опрацювань існуючої джерельної бази. Назвемо *публікації, що дотичні до проблеми*. Заслужують на увагу експертні висновки В. Горбуліна про моделювання держави, що відповідає сучасним реаліям гібридної війни та іншим інформаційним і комунікаційним викликам [4]. Першу спробу оцінити можливі економічні здобутки України від реалізації політики відкритих даних у 2018 р. здійснили А. Ковальчук, В. Ханжин і Я. Кудлатський. Вони звернули увагу на зростаюче значення відкритих даних для глобальної економіки [5, с. 6, 9], тобто, для глобального ринку, а не держави. Економічні перспективи України у зв'язку з новими реаліями відкритих даних на 2030 р. спробували спрогнозувати А. Андрусів та А. Амелін [3]. Окреслене вище дозволяє стверджувати, що проблема впливу політики відкритих даних на трансформації в системі функцій держави в умовах інформаційного суспільства та глобальної економіки залишається вирішеною тільки частково.

Виклад основного матеріалу дослідження розпочнемо з визначення місця відкритих даних у сучасній картині дійсного світу та формулювання гіпотез, які з цього розуміння випливають.

Відкриті дані в архітектурі знань посідають місце на перетині концепцій інформаційного суспільства, суспільства знань, стабільного розвитку, людських ресурсів. Відкриті дані – це інформаційні ресурси вільного доступу для їх широкого використання на рівних умовах. Відповідно, сфера застосування відкритих даних також є широкою як у діапазоні рівнів, – від теоретичного до вузько прикладного, – так і в галузях людської діяльності. Перш за все, це економіка та управління, зокрема, державне управління.

Відкриті дані проникають у політичну науку та правознавство. Якщо у правознавстві їх значення вже встановлено достатньо чітко, – і це є правове забезпечення інформаційної та економічної діяльності в змінених умовах, то в політичній науці дослідницьке поле, що пов'язане з відкритими даними ще потребує окреслення. Проте незаперечним залишається той факт, що відкриті дані впливають на суспільство та окремі його сфери.

У політичній сфері цей вплив явно чи латентно присутній у проблемах політики та політичної влади, політичних ідеологій, громадянського суспільства. Нагальними у цьому контексті є дослідження держави в її різноманітних виявах – демократичного транзиту чи демократичного розвитку, територіальної організації, функціональних трансформацій і пов'язаних із ними трансформацій інституційної та організаційної структури держави тощо.

Політика відкритих даних формувалася в процесі переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, в процесі так званої інформаційної революції. Результатом цієї революції є виникнення Індустрії 4.0, заснованої на інформаційних і комунікаційних технологіях (далі – ІКТ) та людських ресурсах. Ці ресурси є невичерпними, що перетворює їх на основний фактор розвитку економіки на противагу вичерпним і невідтворюваним ресурсам, наприклад, сировинним ресурсам.

Оскільки Індустрія 4.0 охоплює економічний сектор, то висуваємо гіпотезу про те, що в першу чергу під впливом політики відкритих даних трансформації піддається економічна функція держави (гіпотеза 1). Інше припущення робимо про те, що політика відкритих даних в економіці та державному управлінні не обмежує, а навпаки, стимулює перетворення у всій системі функцій держави (гіпотеза 2).

Політика відкритих даних – це публічна політика, предметом якої є оприлюднення публічної інформації у доступних для машинного зчитування форматах, яка надається вільно та на безоплатній основі для ознайомлення й подальшого використання.

Транспарентність, доступність і вільне використання даних, які надають органи державної влади та місцевого самоврядування є базовими принципами політики відкритих даних, як наголошують експерти [1]. Орієнтиром для розроблення внутрішніх нормативних документів для здійснення політики відкритих даних для багатьох держав є Хартія відкритих даних, підписана у червні 2013 р. у Великій Британії під час зустрічі держав Великої вісімки (G8) [14].

Реалізація політики відкритих даних в Україні здійснюється на основі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних» від 9 квітня 2015 р. № 319-VIII [9]. Прийнята й діє Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у форматі відкритих даних» (зі змінами) [12]. Це тільки частина Законодавства України, що забезпечує реалізацію політики відкритих даних. У 2016 р. Україна приєдналася до Хартії відкритих даних, в у 2018 р. Кабінет Міністрів України видав Розпорядження, яким затвердив «План дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних» [10].

У структурі Верховної Ради України створено Комітет з питань цифрової трансформації [13], який взаємодіє з Міністерством цифрової трансформації України [8]. Обидва активно функціонують з 2019 р.

З метою впровадження політики Кабінету Міністрів України з 2014 р. діє Державне агентство з питань електронного урядування України. У 2016 р. уточнено його головні завдання, які відображені у п. 3 «Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України», а саме:

- 1) реалізація державної політики у сфері інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства;

- 2) внесення на розгляд Кабінету Міністрів України пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначеній сфері [11].

Такі трансформації у структурі держави дають підстави зробити висновок про вагомість політики відкритих даних у стратегічному курсі України. Крім того, – і це особливо важливо для нашого дослідження, – перелічені факти є переконливим аргументом для обґрунтування трансформації системи функцій держави, принаймні, її економічної функції. У подальшому держава стимулюватиме використання відкритих даних для розвитку економіки, що залишатиметься її ключовим пріоритетом [7]. Отже, держава в реалізації своєї економічної функції особливо увагу приділяє інформаційній і комунікаційній складовим.

В Україні політика відкритих даних є черговим викликом для держави. Україна розвиває інформаційне суспільство, намагається бути відкритою й при цьому, протистояти внутрішнім і зовнішнім викликам, залишатися гравцем на міжнародній шахівниці. Таким чином, політика відкритих даних впливає на державу та всю систему її функцій.

Упорядники видання «Візія України – 2030» В. Андрусів та А. Амелін на основі застосованих ними методів експертного опитування, форсайтів тощо прогнозують вплив, який буде відчутним у 2030 р. у сфері економіки України від реалізації цифрової стратегії. Застосування державою цифрових технологій вони розглядають як цифровий експеримент, а Україну – своєрідний полігон для його здійснення [3, с. 80]. Опубліковані ними прогнози настільки оптимістичні, що нагадують інсайти американського підприємця та винахідника І. Маска. Самі упорядники «Візії» відзначають цей надмірний оптимізм, хоч і вважають його обґрунтованим [3, с. 6].

Однак, порівняльний аналіз результатів дослідження впливу відкритих даних на глобальному рівні, проведений нами на основі даних міжнародних дослідницьких агенцій, виявляє не тільки вплив політики цифрових даних на економічну, політичну та соціальну сфери, що безпосередньо є одним зі завдань нашого дослідження. Цей аналіз показує тенденцію до уповільнення реалізації політики відкритих даних у таких економічно розвинених державах як США та Великобританія.

З одного боку, дані визнають рушієм економіки, державного та місцевого управління, громадського сектору та журналістики [2, с. 4]. З іншого боку, держави виявилися не готовими до реалізації політики відкритих даних повномасштабно. Рівень реалізації політики відкритих даних різниться в окремих випадках суттєво, хоч у цьому процесі є явні лідери. З табл. 1 видно, що серед лідерів знаходяться, зокрема, Франція та США. Рівень впровадження більшості показників реалізації політики відкритих даних у них високий, у порівнянні з іншими країнами.

Таблиця 1

Основні показники реалізації політики відкритих даних*
(станом на 2017 рік)

№ п/п	Категорії даних	Україна	Німеччина	Франція	США	Росія	Китай	Індія
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Мапи	30,0	100,0	70,0	95,0	30,0	5,0	25,0
2	Власність на землю	5,0		5,0	25,0	30,0	5,0	5,0
3	Деталізація перепису населення	X	X	100,0	95,0	X	80,0	X
4	Деталізація державного бюджету	X	95,0	80,0	60,0	100,0	50,0	80,0
5	Деталізація державних витрат	80,0	45,0	5,0	X	5,0	5,0	5,0
6	Реєстр компаній	60,0	50,0	95,0	5,0	5,0	10,0	X
7	Законодавство	80,0			100,0 50,0	50,0	X	
8	Розклад громадського транспорту	X	X	95,0	95,0	X	50,0	65,0
9	Міжнародна торгівля	60,0	X	80,0	95,0	95,0	50,0	75,0

10	Сектор охорони здоров'я	X	X	95,0	90,0	X	50,0	X
11	Вища та середня освіта	60,0	X	95,0	X	X	50,0	30,0
12	Статистика злочинності	60,0	X	95,0	90,0	80,0	50,0	X
13	Національна екологічна статистика	25,0	90,0	X	X	80,0	50,0	X
14	Результати національних виборів	X	X	95,0	X	X	0,0	65,0
15	Публічні контакти	85,0	45,0	90,0	X	100,0	65,0	X

Джерело: розроблено автором на основі «The Open Data Barometer. Report – From promise to progress, 2018» (World Wide Web Foundation). URL: <https://opendatabarometer.org/>.

* Показано 3 найвищих і 3 найнижчих індикатори по кожній із відібраних країн; X – невідображені показники середнього рівня по кожній із країн.

** Показник відображає індикатори за шкалою в 100 пунктів.

У табл. 1, де відображені основні дані по категоріям, а також у табл. 2, що складена на її основі та згідно з результатами Open Data Barometer, позначено основні напрями впливу відкритих даних. Ці дані демонструють вплив на базові функції держави – економічну, політичну та соціальну.

Таблиця 2

**Вплив відкритих даних на базові функції держави
(станом на 2017 рік)**

Країна	Загальний індекс країни, пунктів із 100	Інтернет-користувачів %	Політичний вплив, пунктів із 100	Соціальний вплив, пунктів із 100	Економічний вплив, пунктів із 100
1	2	3	4	5	6
Україна	47	52,48	35,0	5,0	45,0
Німеччина	58	89,65	25,0	15,0	40,0
Франція	72	85,62	55,0 40,0	70,0	
США	64	76,18	20,0	30,0	60,0
Росія	51	73,09	50,0	0,0	45,0
Китай	40	53,20	5,0	15,0	10,0
Індія	48	29,55	30,0	20,0	45,0

Джерело: розроблено автором на основі «The Open Data Barometer. Report – From promise to progress, 2018» (World Wide Web Foundation). URL: <https://opendatabarometer.org/>.

Основний напрям трансформації згаданих функцій держави – це вибір стратегії, орієнтованої на глобальну архітектуру комунікацій, створення та розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури в усіх сферах діяльності держави.

Згідно з результатами звіту про стан поширення та використання цифрових технологій, що підготовлений С. Кемпом та опублікований спільними зусиллями We are Social та Hootsuite в рамках глобального дослідницького проекту «Digital 2020», у січні 2020 р. в Україні налічувалося 27,46 млн. інтернет-користувачів. Приріст у порівнянні з аналогічною датою минулого року склав 1,5 млн. осіб (або +5,7%). Рівень проникнення інтернету в Україні у січні 2020 р. становив 63% (див. табл. 3).

Таблиця 3

**Рівень діджиталізації в Україні
(станом на січень 2020 року)**

Категорії користувачів	Всього користувачів, млн. осіб	Динаміка використання		Рівень проникнення, %
		чисельність нових користувачів, млн. осіб	частка нових користувачів, %	
1	2	3	4	5
Інтернет-користувачі	27,46	+1,5	+5,7	63
Користувачі соціальних мереж	19,00	+1,5*	+8,3*	43
Мобільні підключення	60,88	-1,3	-2,1	139**

Джерело: розроблено автором на основі звіту «Digital 2020» (We are Social & Hootsuite).
URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-ukraine>.

* Розрахунок здійснено в період з квітня 2019 року по січень 2020 року.

** Показник розрахований від загальної кількості населення України та враховує користувачів різних мобільних операторів.

Загальний індекс України в індексі можливості мобільного підключення становить 64,06 пунктів від максимального показника, визначеного у 100 пунктів. Наявність відповідного контенту та послуг для використання при мобільному підключенні виявився на рівні 57,96 пунктів із 100 можливих. Зазначимо, що дослідження охоплювало 165 країн світу. Увага при цьому зосереджувалася на проникненні цифрових технологій, мобільного зв'язку та соціальних медіа в життя людей [15].

Згаданий звіт орієнтований на виявлення активності користувача цифрових технологій, що є споживачем товарів і послуг в економічній і соціальній сферах. Цілком закономірно, що звіт забезпечує інформаційні потреби в економічній сфері, в якій розвиток каналів глобальної комунікації впливає на перспективи зміцнення ринкових відносин та отримання прибутку. Водночас, у ньому відсутні показники поширення технологій у секторі державного управління, ширше – в інституційній та організаційній структурі держави. З одного боку, держава зацікавлена в розвитку економічної сфери, оскільки отримує відрахування до бюджету від ведення економічної діяльності. З іншого боку, результати звіту показують, яким чином і наскільки можуть бути застосовані ІКТ в публічній сфері. Обидві ці взаємоспрямовані потреби здатні трансформувати функції держави, оскільки стимулюють інтерес до засобів і прогнозованих наслідків застосування нових технологій в системі державного управління, змінюють стратегічні цілі та політику держави.

Одним із завдань поширення ІКТ в країнах, що розвиваються, має стати зміна державної модернізаційної стратегії, що була орієнтована на індустріальний розвиток, на стратегію подолання бідності. Агентами світового економічного розвитку в цьому напрямі є група країн Світового банку, інші багатосторонні установи, Європейський Союз, двосторонні організації та приватний сектор [18, с. 275].

Ці організації зацікавлені в забезпеченні урядами держав, що розвиваються, реалізації заходів, об'єднаних двома стратегічними напрямками: 1) створення безпечного інформаційного середовища, регульованого інформаційним та інвестиційним законодавством; 2) гарантування надійності бізнес-середовища загалом, а не тільки інформаційного сектора [18, с. 276].

Держави, що розвиваються та приєдналися до політики діджиталізації, змушені будуть здійснювати такі кроки:

1. вкладати значні кошти в розвиток інформаційної та комунікаційної інфраструктури, шукати можливості для залучення приватних інвестицій;

2. підтримувати ажіотажний попит на освіту протягом життя, технічну та комп'ютерну грамотність, систематичну готовність до нових підключень, встановлення контактів тощо.

Колектив авторів звіту «Економічний потенціал відкритих даних для України, 2018» перелічує застереження реалізації політики відкритих даних для України: застереження щодо приватності; застосування неякісних даних у процесі ухвалення рішень; закріплення асиметрії влади; ризик підміни реформ із посилення прозорості й відкритості політикою відкритих даних [5, с. 14].

Дослідниця І. Зайцева називає ризики здійснення політики відкритих даних: «Реалізація політики відкритих даних пов'язана з новими ризиками технологічного характеру, як то дефекти програмного забезпечення, збої в роботі інформаційних і комунікаційних систем, що забезпечують промислове виробництво та надання послуг, кіберзлочинність (загрози масованих кібер-атак, шпіднаж і викрадення даних, протиправне використання персональних даних, злочини проти інтелектуальної власності тощо)» [6, с. 360]. Посилює ризики відсутність єдиних стандартів і політик відкритого доступу, здійснюваних суб'єктами різного рівня, неузгодженість у роботі платформ, застосування програмного забезпечення, що може бути несумісним з іншими програмними продуктами широкої розробки тощо. Проблеми росту передбачають додаткову затратність на реалізацію проєктів зі застосуванням інформаційних і комунікаційних технологій, оскільки відсутні реєстри вже розроблених програмних продуктів. Ці ризики, виявлені нами, розширюють перелік ризиків, згаданих іншими дослідниками, та мають бути враховані при здійсненні політики відкритих даних для раціоналізації трансформаційного процесу в Україні.

Підсумовуючи сказане, приходимо до таких висновків:

1. Відкриті дані забезпечують посилення прозорості державної політики та доступності даних, якими володіє держава. Відкриті дані за визначенням застосовуються для всіх на рівних умовах. Така прозорість і відкритість стимулює розвиток в економічній сфері, забезпечує наповнення державного бюджету, знімає інституційні перепони для ведення бізнесу, дозволяє громадянському суспільству контролювати владу, зокрема, через засоби масової інформації.

2. Доведено, що політика відкритих даних першочергово орієнтована на стимулювання глобального економічного розвитку та трансформацію економічної функції держави. Водночас, при збереженні тенденції до посилення економічної функції, політика відкритих даних впливає на політичну та соціальну функції держави. Цей вплив цілеспрямовано обраний як стратегічна перспектива України для здійснення цифрового прориву в напрямі забезпечення комунікативної складової зміцнення впливу держави на суспільство.

3. Динамічне співвідношення між традиційними функціями та інноваційними методами їх реалізації забезпечують трансформаційний процес у всій системі функцій держави. Саме тому, держава підтримуватиме розвиток інформаційного суспільства шляхом продовження діджиталізації та пов'язаних із нею процесів інноваційної технічної освіти та підвищення загальної технічної грамотності населення.

4. Реалізація в Україні політики відкритих даних передбачає врахування ризиків, що з цим пов'язані. Основні рекомендації з оптимізації системи функцій держави зі застосуванням політики відкритих даних мають виходити на вирішення таких ключових завдань:

3. подолання інституційних бар'єрів економічної діяльності та політичної участі для тих, хто обмежений у доступі до ІКТ (подолання «цифрового розриву»);

4. посилення політики захисту даних;

5. зняття застережень щодо «заговорювання» ключових проблем, пов'язаних із виконанням державою своїх функцій;

6. розроблення та застосування критеріїв попередження загрози сповзання до популістської політики, що виникає при зміщенні акцентів на інформацію, замість вирішення державою проблем розвитку суспільства;

7. упередження ризиків дестабілізації в умовах доступності даних.

Погодимось у цьому зв'язку з В. Горбуліним, який зазначає, що владі необхідно «визнати нову реальність і реагувати на її виклики відповідно – не заради «краси» й «протоколу», а для реального й відчутного результату» [4], заради забезпечення стратегічних інтересів держави. Саме стратегічні інтереси держави складають важливу *перспективу* подальших політологічних досліджень.

Використана література:

1. Вишньов В. Чому відкриті дані – ресурс для бізнесу? У Києві відбувся другий щорічний Всеукраїнський Open Data Forum 2018 // НВ. 12 вер., 2018. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/chomu-vidkriti-dani-resurs-dlya-biznesu-2493753.html> (дата звернення: 04.12.2019).

2. Відкриті дані українських міст. Рекомендації щодо впровадження політики: посіб. // Громадська мережа ОПОРА. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/377/2019.02.11.pdf> (дата звернення: 05.12.2019).

3. Візія України – 2030 / [упоряд. В. Андрусів, А. Амелін]. Київ: Саміт-Книга, 2019. 136 с.

4. Горбулін В. «Цінності суспільства» і «гібридний мир»: криза моделі захисту // Дзеркало тижня. 25 черв., 2017. № 24. URL: <https://dt.ua/internal/cinnosti-suspilstva-i-gibridniy-mir-kriza-modeli-zahistu-246525.html> (дата звернення: 03.12.2019).

5. Економічний потенціал відкритих даних для України, 2018 / Ковальчук А. та ін.; // Прозорість та підзвітність в державному управлінні та послугах / ТАРАС. [Київ: Київська школа економіки, 2018]. 40 с. URL: <http://www.tapas.org.ua> (дата звернення: 04.12.2019).

6. Зайцева И. А. Глобальные риски, как факторы, влияющие на современную систему международных отношений // Проблемы постсоветского пространства = Post-Soviet Issues. 2017. Вип. 4 (4). С. 356–363.

7. Онліогву К., Вискуб О. Шість досягнень року відкритих даних // Економічна правда. 16 січ., 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/01/16/644299/> (дата звернення: 05.12.2019).

8. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 18.09.2019 № 856 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF> (дата звернення: 05.12.2019).

9. Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних: Закон від 09.04.2015 № 319-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/319-19> (дата звернення: 05.12.2019).

10. Про затвердження плану дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних: Розпорядження Кабінету Міністрів України; План від 21.11.2018 № 900-р // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-2018-%D1%80?fbclid=IwAR1jFztiA8P-O3pt5RWDIY_0w9fqLdXXepeQIAjpkDh8SjfdY9XdbifZmro (дата звернення: 05.12.2019).

11. Про затвердження Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України: Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 01.10.2014 № 492 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/492-2014-%D0%BF> (дата звернення: 05.12.2019).

12. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 835 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF> (дата звернення: 05.12.2019).

13. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України; Перелік від 29.08.2019 № 19-IX // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-IX> (дата звернення: 05.12.2019).

14. G8 Open Data Charter and Technical Annex: policy paper. Published 18 June 2013 // Cabinet Office / The Cabinet of the United Kingdom. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/open-data-charter/g8-open-data-charter-and-technical-annex> (дата звернення: 05.12.2019).

15. Kemp S. Digital 2020: Ukraine. Report // Kemp S. Digital 2020: Global Digital Overview Report / We are Social, Hootsuite. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-ukraine> (дата звернення: 05.12.2019).

16. Okinawa Charter on Global Information Society, Okinawa, July 22, 2000 // U of T G8 Information Center. URL: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2000okinawa/gis.htm>. (дата звернення: 05.12.2019).

17. The Information Age / ed. by James D. Torr. Farmington Hills, MI: Greenhaven Press, 2003. 188 p. (Current controversies).

18. The Information Age: an anthology on its impact and consequences / eds. by David S. Alberts and Daniel S. Papp. 1997. 300 p. (CCRP Publication Series). URL: <http://www.dodccrp.org/files/Alberts Anthology I.pdf>. (дата звернення: 05.12.2019).

19. The Open Data Barometer. Report – From promise to progress, 2018 // World Wide Web Foundation. September, 2018. URL: <https://opendatabarometer.org/>. (дата звернення: 05.12.2019).

Opanasiuk V. Transformation of the Functions of the State under the Open Data Policy Impact: the Case of Ukraine

The article presents an understanding of the transformation of the state functions under the impact of the open data policy. An attempt to identify the ways and intermediate results of the transformation process in the information society has been made. The Open Data Policy developed during the formation and development of Industry 4.0 reflects the shift in management theory and practice from the technologies using predominantly exhausted and non-renewable resources to the human resources and information and communication technologies (ICT). Since Industry 4.0 covers the economic sector, the hypothesis is formed that the economic function of the state is subjected to transformation in the first place (hypothesis 1). However, the author makes another assumption that open data policy in the economics and public administration do not limit but rather stimulate the transformation throughout the system of the functions of the state (hypothesis 2). The state is shown as a political institute and an actor capable of changing its parameters both under the impact of the external and internal factors and by the innovative methods that affect its functional and organizational structures. The results of the research was obtained through the methods of qualitative document analysis, statistical analysis, evidence based analysis and expert surveys. It has been proved that the needs of the state in solving the problem with filling the state budget stimulate the use of new methods and policies primarily in the economic sphere, and the economic function is a driver of the inclusion in the transformation process of other functions of the state.

Key word: state, functions of the state, economic function of the state, transformation, open data policy, digitalization.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.07>

УДК 321.01:005.44

Павлова Л. І.

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ:
ОСНОВНІ РИЗИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ**

Розглядається зміна традиційної ролі держави як основної форми політичної організації суспільства під впливом глобалізації. Вона пов'язана з кризою державності, характерною для сучасних країн, коли інші суб'єкти міжнародних відносин перебирають на

себе частину повноважень держав і здійснюють визначний вплив на внутрішньосупільні процеси. Визначаються основні загрози для функціонування суверенних національних держав. Виявлено найсильніший вплив глобалізації на діяльність держави, що відзначається в економіці. Проаналізовано здатність транснаціональних корпорацій впливати на економічні процеси та послаблювати можливості держави контролювати ці процеси й повною мірою виконувати свої функції. В умовах глобалізації держави делегують ряд своїх функцій іншим суб'єктам міжнародних відносин і розробляють нові механізми ефективного управління. Визначено, що трансформація ролі держави в умовах глобалізації пов'язана з посиленням її координаційної функції у межах системи глобального управління з одночасною передачею ряду подібних управлінських функцій іншим наднаціональним структурам. Результатом дослідження є визначення шляхів подолання основних загроз для функціонування держави в умовах глобалізації. Визначено, що в умовах посилення нових глобалізаційних небезпек держава повинна активізувати поряд зі зовнішніми, також і внутрішні механізми захисту національних інтересів. Мова йде про формування соціально консолідованої державою, стійкого до внутрішніх та зовнішніх змін суспільства, що стабільно розвивається. Аналіз проблеми дозволив визначити не лише основні загрози для функціонування суверенних національних держав в умовах глобалізації та механізми їх подолання, але й перспективність подібних досліджень та коло проблемних питань, які потребують подальшого наукового вирішення. Це пошук моделей державного управління суспільними процесами та збереження державної автономії, як здатності забезпечувати власні національні інтереси та досягати поставлені політичні цілі.

Ключові слова: глобалізація, держава, транснаціональна корпорація, міжнародна організація, національний інтерес.

Головною тенденцією розвитку сучасних міжнародних відносин є глобалізація як посилення взаємозв'язку та взаємозалежності держав у різних сферах, вироблення ними загальних принципів життєдіяльності на базі єдиної системи ліберальних цінностей. Держави стають залежні не тільки одна від одної, але й від рішень, що приймаються наддержавними міжнародними структурами. Вони втрачають частину своєї державності, здатність самостійно визначати політичні цілі та засоби їх досягнення. Втрату державою своєї політичної ролі можна назвати кризою розвитку сучасних країн, що потребує уважного наукового аналізу та актуалізує пропонувану тематику дослідження.

Аналіз наукових досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що в політичній науці сформувався цілий комплекс гострих теоретичних і практичних проблем сучасного світу, зумовлених глобалізацією. У сучасних умовах змінюються роль та завдання держави, створюються нові форми впливу на суспільство. Це спонукає до пошуку нового теоретичного бачення цих змін і вироблення кожною країною стратегій розвитку в глобальному світі, що змінюється. Проблема глобалізації достатньо широко досліджується багатьма науковцями як у межах політології, так і економічної науки і соціології, обговорюється у публічних виступах. Вивченням наслідків впливу глобалізації на діяльність держав займаються як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники: З. Бауман, М. Домінік, Д. Сакс, Е. Тоффлер, С. Хоффман, Б. Глотов, В. Дзюндзюк, А. Корх, І. Тимків, В. Співак та інші. Як показує огляд цих робіт, зміна традиційної ролі держави як основної форми політичної організації суспільства є ключовою темою політичного дискурсу в розрізі проблем глобалізації. Дослідження зазначеної проблеми ще немає комплексного та усестороннього характеру. Окремі аспекти потребують більш детального вивчення, в тому числі дослідження проблеми державного управління суспільними процесами у відповідності з викликами глобалізації та розробка механізмів захисту національних інтересів держави на світовій арені. Саме в цьому напрямку важливо продовжити дослідження особливостей функцій держави в умовах глобалізації.

Метою даної статті є дослідження основних загроз для функціонування суверенних національних держав в умовах глобалізації та визначення механізмів вирішення зазначеної проблеми.

Довгий час у дослідженнях міжнародних відносин провідним був традиційний напрямок – політичний реалізм, представники якого вважають державу головним актором світового політичного процесу, при цьому роль інших суб'єктів хоча і визнається, але не є провідною [8; 9]. Держава як головний носій усіх суспільно-значущих інтересів та цінностей виконує координацію всіх процесів життєдіяльності в суспільстві. Її провідне місце на міжнародній арені є продовженням визначальної ролі цього політичного інституту у внутрішніх суспільних процесах. Однак економічна, культурна, соціальна взаємозалежність країн, їх всебічна інтеграція вже не дозволяє країнам дійсно самостійно вирішувати як зовнішні, так і внутрішні проблеми, та навіть ставить під загрозу державний суверенітет у його класичному розумінні. Через розмивання державних кордонів, формування наднаціональних структур держава втрачає свою незалежність та самостійність; не тільки міжнародні, але й внутрішні державні процеси відбуваються під впливом багаточисельних міжнародних процесів, діяльності міжнародних організацій, а також транснаціональних промислових та фінансових корпорацій. Таким чином, формується система наддержавного правління, самостійна роль держав у вирішенні ряду важливих питань обмежується, а традиційні механізми регулювання суспільного життя змінюються.

На нашу думку, в умовах глобалізації основні функції держави хоча і залишаються колишніми, але зазнають певної трансформації. Вони повинні враховувати глобалізаційні політичні, економічні та соціальні реалії. Виникають нові міжурядові, неурядові організації та транснаціональні корпорації, створені для виконання функцій, які раніше були виключно прерогативою національних урядів. Як зазначає В. Дзюндзюк, «державна втратила монополію на, мабуть, ключову свою функцію, а саме одноосібно формувати політику й впливати на ситуацію у світі» [3]. Національна держава більше не гарантує колишнього рівня безпеки, втрачена ефективність управління національних урядів. Багато сучасних науковців навіть стверджують, що у майбутньому поняття національно-державної належності стане менш важливим. Особливо для тих людей, які пов'язані з кількома державами подвійним громадянством [5]. У нових умовах держава для того, щоб зберегти свою сутність, захистити національні інтереси та підтримати стабільний розвиток суспільства, має чітко визначити пріоритети та стратегічні цілі свого розвитку, виходячи зі сучасних загроз для себе та своїх конкурентних переваг.

Найсильніший вплив глобалізації на діяльність держави відзначається в економіці. Одні вчені вважають, що це корисний, ключовий процес для розвитку країни. Інші ж відзначають, що глобалізація веде до нерівності між країнами, породжує загрозу зростання безробіття й зниження рівня життя, є гальмом соціального прогресу [6, с. 176]. Кризові явища у світовій економіці поглиблюються іншими сучасними загрозами глобального характеру: регіональними та локальними конфліктами, тероризмом, екологічною небезпекою, енергетичною загрозою. Глобальна конкуренція між країнами веде до глобальної монополізації економіки, посилення світового поділу на надбагаті та дуже бідні країни, що породжує нелегальну міграцію людей в пошуках працевлаштування, і як наслідок зростання злочинності та обсягів незаконного обігу наркотиків, зброї, поширення інфекційних захворювань, етнічних і релігійних конфліктів.

На економічну ситуацію в державах все більше впливають не органи влади, а транснаціональні окремі корпорації, що контролюють більше половини світового промислового виробництва і торгівлі. Сьогодні в світі нараховується понад 80 тис. транснаціональних корпорацій, прибутки яких перевищують бюджети окремих країн. Саме такі економічно зацікавлені групи осіб і визначають важливі політичні рішення для держави. Відмічається підкорення держав інтересам ТНК, оскільки саме їхня діяльність може значно посилити економічні можливості окремих країн. Здатність транснаціональних корпорацій

впливати на світові економічні процеси ослаблює здатність держави контролювати ці процеси та повною мірою виконувати свої функції.

Наслідками негативного впливу транснаціональних корпорацій на державний суверенітет та внутрішні суспільні процеси вчені вважають:

- створення потужної конкуренції на внутрішньому ринку місцевим компаніям, не даючи їм розвиватися;
- нестабільність національних валют через вільні переміщення фінансового капіталу ТНК і створення загрози для національної безпеки країн, що розвиваються;
- насадження ідеології, яка суперечить інтересам розвитку національного бізнесу, пригнічення розвитку національних державних інтересів країни;
- конфлікти з тими державами, на території яких здійснюється діяльність ТНК [2, с. 30-44].

Велика кількість промислових підприємств України належить до власності ТНК. На початок 2019 р. в Україні діяло понад 30 світових ТНК [7, с. 46]. Їх присутність в нашій державі має як позитивні так і негативні наслідки. Є ряд факторів, які суттєво впливають на діяльність корпорацій в країні та посилюють недоліки ТНК для економіки та суспільства. Недосконалість національного законодавства, нестабільність економічної та політичної системи, високий рівень корупції у всіх сферах господарства та державного управління, відсутність в Україні постійної стратегії та відповідного національного плану дій гальмують залучення прямих іноземних інвестицій, створення та розвиток вітчизняних ТНК.

Національні економіки не можуть уникнути впливу ТНК, які мають великі конкурентні переваги у вигляді використання нових технологій, збільшення кількості робочих місць, суми зібраних податків. Проте держави можуть регулювати їх присутність на своєму ринку. Враховуючи те, що навіть такі сильні суб'єкти як ТНК не здатні повністю регулювати стихійні економічні процеси, саме державні уряди намагаються виробити спільну стратегію щодо світової економіки та подолати періодичні масштабні світові економічні кризи. В умовах нерегульованості стихійних процесів світової економіки, які стають все більш непередбачуваними, саме на державу та її регулятивні інструменти врешті спираються транснаціональні структури та великі промислові групи. Інструментів національного законодавства недостатньо для захисту економіки окремих держав. Захистити свої інвестиції, встановити загальні правила конкуренції, міжнародні стандарти виробництва та торгівлі держави намагаються через багатосторонні міжнародні угоди та діяльність формальних та неформальних міжнародних організацій. Особливо помітні дії урядів держав-членів неформальних об'єднань «Великої сімки» та «Великої двадцятки». При цьому виділяють декілька суб'єктів, що найбільше впливають на світогосподарські процеси, і серед них можна назвати МВФ, Світовий банк, Світову організацію торгівлі, регіональні економічні і фінансові організації. Наднаціональний рівень політичної діяльності дозволяє країнам зміцнити міжнародне співробітництво та координацію політик в економічній, соціокультурній, інформаційній галузях, у сфері боротьби з тероризмом та злочинністю.

Отже, активізація впливу державних адміністрацій на світові ринки через зазначені структури є можливістю ефективного реалізації економічної функції держави в умовах глобалізації. Необхідність забезпечення стійкого розвитку існуючої міжнародної системи підштовхує держави до пошуку нових форм співпраці та створення все більшої кількості наднаціональних об'єднань.

Розвиток процесів глобалізації та її негативні наслідки посилюють пошук нових механізмів вирішення зазначеної проблеми. Трансформація ролі держави в умовах глобалізації пов'язана з посиленням її координаційної функції, тобто управління в тому числі й економічними відносинами через їхню координацію та регулювання, з одночасною передачею ряду подібних управлінських функцій іншим політичним суб'єктам, що може вимагати трансформації традиційних владних структур. Крім національних держав і формальних міжнародних організацій в управлінні світовим процесом також беруть участь неурядові організації та транснаціональні корпорації. При цьому владні функції

здійснюються на міжнародному, регіональному, міждержавному, транскордонному та національному рівнях. Формується глобальна політична система – глобальна держава, в якій національні держави є лише її складовою. Держави, делегуючи ряд своїх функцій іншим суб'єктам міжнародних відносин, змушені розробляти нові механізми ефективного управління. У зв'язку з цим актуальності набирає питання реформування ряду міжнародних інститутів, які б забезпечили справедливе представництво держав та їх інтересів на світовій арені. В умовах глобалізації держава здатна вирішити нові проблеми та захистити своїх громадян лише приймаючи умови нового світового порядку та беручи участь у різних формах міжнародної співпраці з метою вироблення взаємовигідних для всіх країн рішень.

В умовах посилення нових глобалізаційних небезпек, таких як різка активізація міжнародного тероризму, загальне збільшення його масштабів і розширення географічних рамок; зростання міжнародної злочинності, що охоплює все нові сфери, включаючи незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин; кіберзлочинність; контрабанду зброї та радіоактивних матеріалів, торгівлю людьми, боротьбу з піратством [4, с. 84] та ін., держава повинна активізувати на ряду зі зовнішніми, також і внутрішні механізми захисту своїх національних інтересів та підтримати соціальні параметри життя своїх громадян, консолідувати суспільство у відповідь на негативні виклики глобалізації. Мова йде про формування стійкого до внутрішніх та зовнішніх змін суспільства, що стабільно розвивається. Оптимальним рішенням може стати тісна співпраця держави з громадянським суспільством та делегування йому частини її повноважень. Розширення зв'язків з громадськими об'єднаннями та місцевим самоврядуванням дозволяє консолідувати суспільство, адекватно вирішувати соціальні проблеми, ставати гарантом соціальної стабільності й захищати населення від злочинності та терору, що здобуває глобального характеру. Мають бути відтворені відносини партнерства, довіри, взаємовідповідальності, саморегулювання, а в структурі населення переважати середній клас. Як справедливо зазначає Т. Бельська, особливістю стратегії національної держави в умовах глобалізації є те, що вона не диктує умови суспільству, не діє як апарат примусу, а все більш тісно кооперується, взаємодіє з ним, делегуючи частину своїх повноважень місцевому самоврядуванню та інститутам громадянського суспільства [1]. У зв'язку з цим ефективними повинні стати заходи з подолання корупції, тінізації економіки та забезпечення соціального захисту населення.

Таким чином, можна стверджувати, що сучасні держави знаходяться в стані функціональної трансформації в умовах глобалізації. Поглиблення взаємозалежності країн призводить до певної втрати державами частини суверенітету та передачі їх повноважень ряду наддержавних структур. Прерогатива вирішення великої кількості проблем, в тому числі й посилення колективної безпеки країн, віддається міжнародним організаціям. Зміна функцій держави набуває більшої актуальності у кризових ситуаціях, що підсилюються системними кризами світового характеру. В умовах глобалізації роль держави очевидно зменшується і вона виконує все більше не управлінські, а координуючі функції у межах глобального управління. Проте для комплексного розв'язання соціальних проблем у суспільстві, які виникають в тому числі й через негативний вплив глобалізації, потрібне зростання ролі держави. Вироблення захисних механізмів держави стає необхідною умовою збереження її цілісності та реалізації національних інтересів. Ці механізми мають як зовнішню, так і внутрішню спрямованість. Перші пов'язані з активним залученням до різних форм міжнаціонального спілкування у межах діючої системи міжнародних відносин та глобального світового порядку. Внутрішні механізми ж спрямовані на формування певного типу держави та суспільства. Відбувається соціалізація ролі держави у відповідь на негативні виклики глобалізації. Її змістом є формування консолідованого суспільства, адаптованого до глобальних небезпек та готового до інтеграції у глобальне співтовариство. Подані висновки в подальшому сприятимуть розробці ряду проблемних питань, пов'язаних із функціонуванням держави в умовах глобалізації. Це проблеми побудови перспективних моделей державного

управління суспільними процесами та збереження державної автономії, як здатності забезпечувати власні національні інтереси та досягати поставлених політичних цілей.

Використана література:

1. Бельська Т. В. Глобалізація як фактор трансформації владно-суспільних відносин // Публічне управління: теорія та практика. 2013. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 08.12.2019)
2. Венгер В. В. Особливості формування та розвитку транснаціональних корпорацій в умовах глобалізації // European scientific journal of Economic and Financial innovation. 2019. №2(4). С. 30-44.
3. Дзюндзюк В. Б. Вплив глобалізації на сучасну державу // Державне будівництво. 2018. №2. URL: http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2018-2/doc/1/1_1.pdf (дата звернення: 02.12.2019).
4. Івашов М. Ф. Виклики і загрози епохи глобалізації // Наукові праці. Державне управління. 2012. Випуск 174. Том 186. С. 84-88.
5. Линклейтер Э. К. постсуверенному политическому пространству URL: <http://poli.vub.ac.be/publi/etni-3/linklater.htm>(дата звернення: 07.12.2019).
6. Тимків І. В. Природа сучасних імперативів глобального розвитку // Вісн. ОНУ ім. І. І. Мечникова. 2014. Т. 19. Вип. 2/1. С. 176–179.
7. Ярмак О. В. Вплив транснаціональних корпорацій на економіку України // Приазовський економічний вісник. 2019. №3(14). С. 46-49.
8. Morgenthau H. J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. N.Y.: Alfred A. Knopf. 1978. P. 4-15.
9. Waltz K. Man, the State and War: A Theoretical Analysis. N.Y.: Columbia Univ. Press. 2001. 263 p.

Pavlova L. Functioning of the State under the Conditions of Globalization: Basic Risks and Ways to Overcome them

The change in the traditional role of the state as the main form of political organization of society under the influence of globalization is considered. It is connected with the crisis of statehood, which is typical for modern countries, when other subjects of international relations take over a part of the powers of states and exercise a decisive influence on the internal social processes. The main threats to the functioning of sovereign nation-states are defined. The strong influence of globalization on the activity of the state which is noted in economy is revealed. The ability of transnational corporations to influence economic processes and weaken the ability of the state to control these processes and fully perform its functions is analyzed. In the conditions of globalization, the states delegate a number of their functions to other subjects of international relations and develop new mechanisms of effective management. It has been determined that the transformation of the role of the State in the context of globalization is linked to the strengthening of its coordination function within the system of global governance, while transferring a number of similar management functions to other supranational structures. The result of the study is the identification of ways to overcome the main threats to the functioning of the State in the context of globalization. It is determined that in the conditions of increasing new threats of globalization, the State should intensify, along with external, as well as internal mechanisms to protect its national interests. We are talking about the formation of a socially consolidated society that is stable to internal and external changes. The analysis of the problem has made it possible to identify not only the main threats to the functioning of sovereign nation-states in the context of globalization and the mechanisms for overcoming them, but also the prospects for such research and the range of problem issues that require further scientific solution. This is a search for promising models of state management of public processes and preservation of state autonomy as an ability to ensure the national interests and achieve the political goals.

Key words: globalization, state, transnational corporation, international organization, national interest.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.08>

УДК 327 (5) (73)

Рудик А. О.

ЕТАПИ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОНАРХІЙ

У статті розглядається поняття «політична трансформація» у контексті зміни характеру взаємовідносин між вищими органами державної влади, з'ясовується його співвідношення з поняттям «політична модернізація» та встановлюються ключові ознаки їхньої відмінності. Пропонується розкриття характеру перебігу політичної трансформації монархій крізь призму форм контролю парламенту за виконавчою владою, таких як депутатський запит, надання вотуму довіри уряду, висловлення вотуму недовіри уряду, парламентське розслідування, на прикладі конституційної практики Бахрейну, Бельгії, Есватіні, Йорданії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Саудівської Аравії. Здійснюється оцінка їхньої реалізації у взаємовідносинах з урядом залежно від юридично визначених умов та конкретної політичної практики. На підставі цього встановлюються та описуються етапи політичної трансформації монархій такі як «нульовий конституціоналізм», «вдаваний конституціоналізм», «сюрреалістичний конституціоналізм», «справжній конституціоналізм» та обґрунтовується наявність проміжних етапів, у контексті переходу з одного етапу в інший на прикладі конституційної практики Йорданії та Об'єднаних Арабських Еміратів. Пропонується модель висхідної політичної трансформації «нульовий конституціоналізм-вдаваний конституціоналізм-справжній конституціоналізм». Етап сюрреалістичного конституціоналізму розглядається у контексті низхідної політичної трансформації на прикладі конституційної та політичної практики Есватіні. Пояснюється важливість встановлення етапу політичної трансформації, на якому знаходиться конкретна монархія, для розуміння політичних процесів, які відбуваються в ній, та оцінки рівня стабільності інституту монархії.

Ключові слова: політична модернізація, політична трансформація, контрольна функція парламенту, нульовий конституціоналізм, вдаваний конституціоналізм, сюрреалістичний конституціоналізм, справжній конституціоналізм.

Теорія політичної модернізації виникла в соціогуманітарних науках у 1950-х рр. Її основоположниками стали такі дослідники як С. Хантінгтон, Ш. Ейзенштадт, Л. Пай та ряд інших. Цей концепт був покликаний обґрунтувати можливість швидкого демократичного розвитку колишніх колоній, які почали одна за одною здобувати незалежність. Вважалося, що новим африканським та азійським державам достатньо прийняти аналогічні американській або європейській конституції, провести вибори до парламентів та повністю скопіювати судові системи колишніх метрополій. Втім досвід недовготривалості правління перших демократично обраних президентів, перетворення режимів деяких з них на авторитарні, серія військових переворотів, громадянські війни та масові порушення прав людини засвідчили помилковість раніше сформованих поглядів. Це призвело до появи потреби переглянути теорію політичної модернізації. Відповідно, починаючи з 1970-х рр., з'являються її різні модифікації у вигляді концептів контрмодернізації, перерваної модернізації, ремодернізації та ін. Однак ключовим є усвідомлення того факту, що політичні перетворення у межах однієї держави є значно ширшим явищем. Політична практика ряду колишніх колоній засвідчила, що розвиток може забезпечуватися авторитарним режимом. Також було виявлено, що політичні системи в ході певних перетворень можуть деградувати або зберігатися майже у незмінному вигляді. Так з'явилося поняття «політична

трансформація», у межах якого можна об'єднати всю суму підходів до розгляду явища політичної модернізації.

Варто зазначити, що при цьому дослідники концентрували свою увагу виключно на державах з республіканською формою правління, майже повністю оминаючи питання політичних перетворень у монархіях. По-перше, така ситуація зрозуміла з огляду на те, що останніх у світі всього 44 й існують перспективи зменшення їхньої кількості. До того ж більша частина з них припадає на країни, розташовані у Європі, та членів Британської Співдружності. Тобто лише незначна частина монархій належить до третього світу та розцінюється як частково цивілізована. Тому й дослідження політичної трансформації країн з цією формою державного правління зводиться до аналізу перетворень у арабських монархіях. По-друге, досить довго у політичній науці панувала думка про те, що інститут монархії не здатен модернізуватися з огляду на свій традиційний характер. Основу такої тези заклав С. Хантінгтон. Проте політичні процеси у ряді європейських, азійських і навіть океанічних монархій вказують на зворотне. Політичні системи цих країн не просто частково вдосконалювалися, а якісно змінювалися.

Зростання впливу ряду монархій на міжнародній арені закономірно потребувало дослідження політичних процесів всередині них. Перш за все, з метою виявлення реального поділу влади між вищими органами державної влади задля розуміння місцевої специфіки процесу прийняття рішень і можливості організації впливу на нього. По-друге, важливим стало прогнозування стабільності урядової політики деяких монархій. Відслідковуючи характер та встановлюючи етап політичної трансформації конкретної монархії можна отримати таку інформацію:

- рівень політичної стабільності інституту монархії та чинники, які виводять його з рівноваги;
- вплив трансформації на внутрішню та зовнішню політику конкретної монархії;
- ступінь впливу трансформаційних процесів в одній монархії на аналогічні процеси в іншій/их.

Все це і зумовлює *актуальність дослідження* окресленої проблеми. Визначення та розкриття етапів політичної трансформації монархій дозволить не лише певним чином спрогнозувати політику конкретної з них, а й оцінити перспективи збереження такої форми державного правління в умовах сьогодення, що окреслило *мету і завдання* нашої статті.

Якщо дослідженню явища політичної модернізації у західній та вітчизняній політичній науці приділялося багато уваги, то зовсім інша ситуація склалася з напрацюваннями щодо політичної трансформації. Як вже зазначалося, теорія політичної модернізації виникла значно раніше, ніж концепт політичної трансформації. Відповідно, історична першість апіорі зумовлює більшу кількість напрацювань. Однак не лише цей фактор визначає обмежену кількість досліджень поняття «політична трансформація» у вітчизняній політичній науці. Тут варто згадати про дві проблеми. Перша полягає в тому, що деякі українські вчені просто не розрізняють поняття «модернізація» і «трансформація», використовуючи їх як синоніми. Наприклад, Т. Федорчак [6]. Друга проблема має тривіальний характер. Значна частина українських науковців, досліджуючи явище політичної трансформації, не розкриває сутності цього поняття, керуючись думкою про його загальну зрозумілість. Тут варто згадати Ю. Ковалю [1], П. Мироненку [3], Т. Ляшенко [2]. Одразу ж слід зауважити, що інтуїтивно і в опосередкованій формі вони описують політичну трансформацію. І лише умовна третя група вітчизняних дослідників зосереджує увагу на розрізненні політичної модернізації та політичної трансформації. Це П. Шляхтун [7], М. Шаповаленко та М. Михальченко [5], І. Піляєв [4] і ряд інших. Власне напрацювання останніх доречно розглянути в контексті пропонованої проблематики.

По-друге, для окреслення етапів політичної трансформації монархій варто звернутися до її суттєвого прояву – юридичного закріплення та характеру реалізації контрольної функції парламенту. Відповідно для цього потрібно розглянути основні закони декількох країн із монархічною формою державного правління.

Український дослідник М. Михальченко визначає політичну трансформацію як історичний процес змін, що постає як єдність трансформації політичної системи суспільства, «політичної людини», політичної культури й особи. Це саморегульований і самокерований процес, який супроводжується кардинальними змінами і є вільним від концептуальної спрямованості [5, с. 667]. Вітчизняний вчений П. Шляхтун вважає, що політична трансформація може перетворювати як політичну систему загалом, так і її окремі складові шляхом безпосереднього або опосередкованого впливу. Від політичної модернізації такий процес відрізняється тим, що не обов'язково є осучасненням [7, с. 508]. І. Піляєв лаконічно визначає політичну трансформацію як докорінне перетворення політичних інститутів і структур, політичної свідомості та політичної культури [4, с. 10].

Проблема визначень М. Михальченка та І. Піляєва полягає у їхній загальності та наявності певних неточностей. Перший послуговується лише поняттям «політична система», допускає тавтологію і розуміє політичну трансформацію як виключно історичний процес змін. Мається на увазі, що його визначення фактично корелюється з розумінням первинної політичної модернізації, яка вважається природною. Тобто, дослідник автоматично виключає можливість штучної політичної трансформації, викликані діяльністю певних політико-державних інститутів. Натомість І. Піляєв допускає лише докорінний характер змін, оминаючи при цьому варіанти часткової трансформації та створення бутафорних політичних інститутів. Фактично обидва згадані дослідники під політичною трансформацією розуміють один із пізніх концептів політичної модернізації. Водночас, на відміну від багатьох інших вітчизняних вчених, вони термінологічно розрізняють обидва явища.

У своїх працях П. Шляхтун чітко окреслює можливість частковості перетворень. Також важливим є те, що вчений розрізняє політичну модернізацію та політичну трансформацію на підставі результату кожного процесу. Якщо перша завжди є осучасненням (тут вчений використовує класичний підхід, зводячи її до вестернізації), то друга може бути як поверненням до минулого, так і відображати абсолютно порожні, бутафорні зміни [7, с. 508]. Тому визначення вченого є найбільш оптимальним для використання у межах цього дослідження.

Основним індикатором політичної трансформації є зміна конституційного статусу вищих органів державної влади. Мається на увазі не лише юридична, а й реальна трансформація характеру взаємовідносин між ними. Цей підхід зумовлюється тим, що такого роду зміни визначають не лише форму державного правління, а й суттєво впливають на установчу політику, і далі – на внутрішню та зовнішню. Безумовно, політична трансформація – широкий процес, який охоплює зміни в політичних правах і свободах, місцевому самоврядуванні, виборчій системі та ін. Проте, враховуючи досвід ряду монархій, трансформаційні процеси розпочиналися саме зі зміни конституційного статусу вищих органів державної влади. Тому заявлена проблема дослідження розкриватиметься саме на основі характеру таких змін. Для розгляду обрано Бахрейн, Бельгію, Есватіні (Свазіленд), Йорданію, Об'єднані Арабські Емірати та Саудівську Аравію. Такий підбір репрезентує всі нині існуючі різновиди монархічної форми державного правління, а отже, дозволяє оцінити характер трансформації та окреслити її спрямованість.

Перш за все, важливо розглянути появу тих чи інших форм контрольної функції парламенту. Саме зі зміцненням вищого законодавчого органу влади розпочиналися трансформаційні процеси у конкретній монархії.

Контрольна функція законодавчої влади над виконавчою у визначених монархіях представлена у таких формах:

- формальне закріплення колективної та/або персональної відповідальності уряду перед парламентом або його окремою палатою (Бельгія, Есватіні, Йорданія);
- депутатські запити (Бахрейн, Бельгія, Йорданія, Об'єднані Арабські Емірати);
- депутатські інтерпеляції (Йорданія);
- вимога присутності прем'єр-міністра або іншого члена уряду на засіданнях парламенту або його окремої палати (Бахрейн, Бельгія);

- надання уряду вотуму довіри шляхом затвердження програми його діяльності (Бельгія, Йорданія);
- оголошення парламентом або його нижньою палатою вотуму недовіри уряду (Бахрейн, Бельгія, Есватіні);
- право парламенту або його окремої палати проводити розслідування (Бахрейн, Бельгія).

Відповідно, найбільше форм контролю парламенту над виконавчою владою представлено в Бельгії (6 з 7). Далі йдуть Бахрейн і Йорданія (по 4 з 7), Есватіні (2 з 7) та ОАЕ (1 з 7). Слід розуміти, що кількість теж є показником трансформаційних процесів. Втім доцільно також розглядати характер реалізації певної форми контролю в конкретній монархії. Наприклад, ст. 93 Конституції ОАЕ не передбачає права Федеральної Національної Ради вимагати присутності члена уряду на своїх засіданнях [13]. Як відомо, дієвість депутатського запиту як форми контролю криється в публічній відповіді міністра у стінах парламенту. Відповідно, у політичній практиці ОАЕ депутатський запит має бутофорний характер, оскільки може бути просто проігнорований. Тому важливо враховувати не лише кількість тих чи інших форм контролю парламенту над виконавчою владою, а й різного роду дрібніші параметри, які можуть впливати на характер її реалізації.

Варто звернути увагу, що жодна з вище зазначених форм контролю не представлена в Саудівській Аравії [8]. Ця монархія вважається однією з найбільш традиційних у світі. Тут не існує поділу влади, а глава держави нічим не обмежений у своїх діях. Тобто, можна сказати, що в цій державі не відбувається політична трансформація

Розглядаючи реальність контрольної функції парламенту, варто відштовхуватися від здатності уряду та/або глави держави впливати на роботу законодавчого органу в той чи інший спосіб. Наприклад, у Конституції Бельгії чітко визначений порядок і межі взаємодії обох палат парламенту, уряду та короля: Палата представників затверджує та відправляє у відставку уряд (ст. 46, ст. 96 Конституції Бельгії); обидві палати мають право звертатися до міністрів із запитом, вимагати роз'яснень щодо них і присутності на своєму засіданні з того чи іншого питання (Сенат лише здійснює запит на таку присутність) (ст. 57, ст. 100); Палата представників має право проводити розслідування, в тому числі щодо конкретного міністра (ст. 56) [9]. Водночас уряд практично жодним чином не може впливати на парламент – у нього немає повноважень достроково припинити його повноваження. Єдиний можливий шлях, враховуючи політичну практику Бельгії – вихід проурядової партії з коаліції. Тому в цій монархії контрольна функція парламенту наповнена конкретним змістом.

Зовсім інша ситуація в Бахреїні. На перший погляд, згідно вище наведеного переліку, контрольна функція нижньої палати парламенту представлена широким набором форм (депутатські запити – ст. 65 Конституції Бахрейну, право проводити розслідування – ст. 69, оголошення вотуму недовіри – ст. 66), але фактично їх складно реалізувати [11]. Перш за все, варто звернути увагу на суттєву деталь – обидві палати парламенту Бахрейну не беруть участі в процесі формування уряду. Це зумовлює фактичну недоторканність прем'єр-міністра. По-друге, верхня палата парламенту Бахрейну повністю формується монархом і кожен сенатор персонально залежить від нього (ст. 52). Відповідно, можливості Консультативної Ради здійснювати контрольну функцію обмежені волею короля. Щодо Палати представників монарх Бахрейну володіє необмеженим правом дострокового припинення її повноважень (ч. 2 ст. 42) [11]. Тому, не зважаючи на наявність доволі серйозних форм контролю, парламент Бахрейну по факту не може результативно їх реалізувати.

Як і монарх Бахрейну, король Йорданії володіє необмеженим правом достроково припинити повноваження парламенту. Однак ч. 2 ст. 54 Конституції Йорданії передбачає суттєву деталь – Палата депутатів не може бути розпущена у період відкладення вотуму недовіри уряду або його окремому міністру [10]. Очевидно, що монарху нічого не заважатиме скористатися своїм правом після вотуму недовіри. Особливо зважаючи на те, що надання інвестиції уряду Палатою депутатів має формальний характер (якщо вона не на

сесії, або розпущена, програмою діяльності уряду стає тронна промова короля). Втім сам факт ускладнення цього процесу свідчить про певні трансформаційні процеси в Йорданії порівняно з Бахрейном.

Якщо в обох згаданих арабських монархіях зберігається видимість здатності парламенту впливати на уряд, то в Есватіні навіть немає цієї потреби. Перш за все, у політичній практиці цієї держави важелі взаємодії між урядом і парламентом зведені до можливості оголосити нижньою палатою останнього недовіри уряду (п. е, ч. 1, ст. 68 Конституції Есватіні) [12]. Не дивлячись на те, що для цього потрібно 2/3 від конституційного складу Палати зборів, як і монархи Бахрейну та Йорданії, король Есватіні володіє необмеженим правом дострокового припинення повноважень парламенту (ч. 1 ст. 134) [12]. Тому, якщо у Бахрейні та Йорданії контрольна функція парламенту має бутафорський характер, то у Есватіні вона відсутня як така, хоча й передбачена Конституцією (ч. 2, ст. 69) [12].

Очевидно, що для отримання повної картини якості перетворень у тій чи іншій монархії варто розглядати і зміну конституційного статусу глави держави, а також його здатність впливати на органи судового конституційного контролю, не кажучи про історію конституціоналізму та конкретну політичну практику. Проте закріплення та характер реалізації контрольної функції парламенту є цілком достатнім індикатором для встановлення етапу політичної трансформації конкретної монархії, оскільки є основною ознакою зміни балансу у взаємовідносинах між вищими органами державної влади.

Отже, можна виокремити такі етапи політичної трансформації монархій:

- нульовий конституціоналізм, за якого формально існує конституція, але фактично жодних суттєвих змін у системі вищих органів державної влади не спостерігається – як юридично, так і фактично вся повнота влади зосереджена в руках монарха. На цьому етапі знаходяться Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати;

- вдаваний конституціоналізм – ситуація за якої юридично закріплюється система стримувань і противаг, але реалізація тих чи інших форм контролю одного вищого органу державної влади над іншим стикається зі складнощами, закладеними у самій конституції та конкретними політичними реаліями. Наразі про вдаваний конституціоналізм можна говорити у Бахрейні та Йорданії;

- сюрреалістичний конституціоналізм – на відміну від вданого конституціоналізму, має місце абсолютне нехтування конституції, але від нульового конституціоналізму відрізняється формальною демонстрацією наявності поділу влади та системи стримувань і противаг. Сюрреалістичний конституціоналізм представлений в Есватіні;

- справжній конституціоналізм – політична практика (характер взаємовідносин між вищими органами державної влади) ґрунтується на конституції, як Основному законі. Тут мова йде про Бельгію.

Загалом можна говорити про таку модель висхідної політичної трансформації: нульовий конституціоналізм – вдаваний конституціоналізм – справжній конституціоналізм. Варто наголосити, що між кожним із цих етапів є проміжний, який фіксує перехід з одного в інший. Наприклад, можна констатувати, що ОАЕ знаходяться у русі від нульового конституціоналізму до вданого, а Йорданія – від вданого конституціоналізму до справжнього. Сюрреалістичний конституціоналізм є прикладом низхідної політичної трансформації. В Есватіні він встановився після скасування демократичної конституції 1968 р. та прийняття чинної конституції 2005 р. Перехід від сюрреалістичного конституціоналізму до вданого є вкрай складним, оскільки навіть на нульовому етапі фіксується важливе значення конституції. Показово, що це проблема політичної трансформації не лише Есватіні, а й навіть декількох африканських республік. Щоправда, це вже не є предметом цього дослідження. Перспективними вважаємо продовження і конкретизацію відповідних досліджень на різних прикладах.

Таким чином, встановлення етапу політичної трансформації, на якому знаходиться конкретна монархія, є вкрай важливим для розуміння політичних процесів, які відбуваються в ній, а також дає можливість оцінити рівень стабільності інституту монархії. Особливо це стосується тих країн, які здійснюють перехід від одного етапу політичної трансформації до іншого, стаючи при цьому вразливими до різного роду суспільних потрясінь.

Використана література:

1. Коваль Ю. О. Трансформація інституту глави держави у контексті співвідношення традиції і модернізації [Текст]: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2012. 194 с.
2. Ляшенко Т.М. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. К.: ІПіЕНД, 2011. 288 с.
3. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламу століть: монографія. К.: ВЦ «Академія», 2014. 220 с.
4. Піляєв І. С. Політична трансформація у сучасному світі: погляд з України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 112 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / За ред.: В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенко, Ю.С. Шемшученко; НАН України; Інститут держави і права імені В.М. Корецького, Українська асоціація політологів. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 735 с.
6. Федорчак Т. П. Політична трансформація Чеської Республіки: внутрішні та зовнішні виміри: монографія. Івано-Франківськ : Вид-во Івано-Франків. нац. техн. ун-ту нафти і газу, 2012. 543 с.
7. Шляхтун П. П.. Політологічний термінологічний словник. К.: ВПЦ «Київський університет», 2015. 543 с.
8. The Basic Law of Governance. URL: https://web.archive.org/web/20140323165604/http://www.saudiembassy.net/about/country-information/laws/The_Basic_Law_Of_Governance.aspx
9. The Belgian Constitution. URL: https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf
10. The Constitution of the Hashemite Kingdom of Jordan. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/3ae6b53310.pdf>
11. The Constitution of the Kingdom of Bahrain. URL: <https://www.bahrain.gov.bh/images/constitutione.pdf>
12. The Constitution of the Kingdom of Swaziland. URL: <http://www.gov.sz/images/Media/constitution.pdf>
13. The Constitution of the United Arab Emirates. URL: <https://legaladviceme.com/legislation/120/uae-constitution-of-united-arab-emirates>

Rudyk A. Stages of Monarchies Political Transformation

The article deals with the concept of «political transformation» in the context of changing the relationship nature between the high bodies of state power, clarifies it's relation with the concept of «political modernization» and identifies the key features of their difference. Proposed to reveal the nature of monarchies political transformation through the prism of revealing parliamentary control forms such as deputy's interpellation, giving a vote of confidence to the government, expressing a vote of no confidence to the government, parliamentary inquiry over the executive power, following the constitutional practices example of Bahrain, Belgium, Eswatini, Jordan, United Arab Emirates, Saudi Arabia. Assesses their implementation in relations with the government, based on legally prescribed conditions of such relations and specific political practices. Depends on this set and describes the stages of monarchies political transformation such as «zero constitutionalism», «fake constitutionalism», «surreal constitutionalism», «real constitutionalism» and justifies the existence of intermediate stages in the context of the transition from one stage to another following the constitutional practice of Jordan and United Arab Emirates. A model of upward political transformation «zero constitutionalism-fake

constitutionalism-surreal constitutionalism» is proposed. The stage of surreal constitutionalism is viewed in the context of a downward political transformation, as exemplified by Eswatini's constitutional and political practice. Explains the importance of revealing a stage of political transformation in which an exact monarchy is situated in order to understand the political processes taking place in it and to sum up the level of the monarchy institution stability.

Key words: political modernization, political transformation, control function of parliament, zero constitutionalism, fake constitutionalism, surreal constitutionalism, real constitutionalism.

ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.09>

УДК 323.23

Бушанський В. В.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФАКТОР СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджується інформаційний фактор суспільно-політичних процесів в Україні. Зокрема, проаналізовано функціонування електронних засобів масової інформації (ЗМІ) в інформаційному просторі України. Також досліджено поширеність засобів масової комунікації (ЗМК) в інформаційному просторі. Здійснено порівняльний аналіз нарративних практик електронних ЗМІ та ЗМК. Особливу увагу приділено фактору інтерактивності комунікації. Показано, що електронні ЗМІ використовують, здебільшого, монологічну форму подачі інформації, яка є об'єктивним фактором маніпулювання масовою свідомістю. ЗМК, натомість, базуються на інтерактивності обміну інформацією. Акцентовано увагу на феномені «нового фольклору», простір якого – соціальні мережі. Виокремлено такі характеристики цього феномена: міфотворчість, використання найрізноманітніших стереотипів (гендерних, етнічних, регіональних тощо). Встановлено, що цей феномен спричиняє примітивізацію дискурсу. Водночас виявлено, що дискурс соціальних мереж спричиняє радикалізацію суспільно-політичних уявлень його користувачів. Така ситуація актуалізує питання про заходи з розвитку критичного мислення. У статті також проаналізовано офіційний дискурс України – заяви, звернення, промови тощо. Зокрема проаналізовано низку офіційних висловлювань президента України. Виявлено, що в них має місце: по-перше, замовчування актуальних проблем, які існують в російсько-українських відносинах; по-друге, зумисне спрощення суспільно-політичної ситуації в Україні. Остання трактується на рівні буденної свідомості. Такі особливості офіційного дискурсу містять внутрішню суперечливість. Оскільки офіційний дискурс покликаний чітко відображати суспільно-політичну ситуацію саме в політичних і правових поняттях. Однак нині офіційний дискурс створює в масовій свідомості невизначені уявлення.

Ключові слова: дискурс, офіційний дискурс, засоби масової інформації, соціальні мережі, політичний процес.

Важливий канал інформування суспільства – електронні та друковані ЗМІ. ЗМІ також притаманна монологічність. Лише нині, з розвитком інтернету, діалогічні форми комунікації здобувають собі місце в їх діяльності. ЗМІ поширюють офіційні повідомлення, однак надають їм інтерпретації. Таким чином, офіційне повідомлення з'являється у ЗМІ в певному інформаційному контексті. Фактом інтерпретації є вже те, на якій шпальті з'явиться інтерв'ю політика чи високопосадовця, які тексти будуть вміщені поряд, який візуальний ряд їх супроводжуватиме тощо. Ще більше засобів для контекстуальної інтерпретації офіційних повідомлень мають електронні ЗМІ. Фактором сприйняття інформації аудиторією є вже час трансляції офіційного повідомлення і навіть комерційна реклама, яка його супроводжує. Отже, повідомлення ЗМІ – це завжди інтерпретоване повідомлення. Відтак, існує актуальна й об'єктивна ситуація, яка відкриває простір для маніпуляції громадською думкою. Факт останніх прямо залежить від редакційної політики, яка найчастіше визначається позицією власників ЗМІ. Тож, представлення суспільно-політичних реформ визначається вже не тільки самим змістом, наприклад, урядової програми чи законопроекту, а й позицією власників ЗМІ, журналістів й експертів.

Представлена ситуація набула в Україні достеменно загрозливого стану. Відповідно до вимог закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації та реалізації принципів державної політики

у сфері телебачення і радіомовлення» українські телеканали оприлюднили дані про своїх власників [1]. Оприлюднена інформація уможливило висновки щодо ситуації на ринку телевізійних медій. На основі офіційно оприлюднених даних агенція УКРІНФОРМ повідомляє, що інформпростір України фактично монополізований незначною групою осіб [2] – це по-перше. По-друге, медіапростір України контролюється українськими олігархами. І по-третє, сподіватись, ніби власники телеканалів поширюватимуть контент, котрий суперечитиме їх інтересам – велика омана.

Мета статті – розкриття структурно-функціональних характеристик політичного дискурсу в Україні. Задля реалізації мети, фокус дослідження зосереджено на офіційному дискурсі, дискурсі ЗМІ та соціальних мереж. Виокремленим дискурсам притаманні власні особливості подачі політичної інформації. Відповідно, має місце й специфіка її рецепції.

Кажучи про *ступінь розробки питання*, відзначмо, що науковці приділяють значну увагу дослідженню політичних дискурсів. Розкриваються теоретичні питання функціонування дискурсів (Т. ван Дейк, Ж. Дерріда, М. Фуко, Л. Філіпс і М. Йоргенсен та ін.). Предметом дослідження постають окремі аспекти політичного дискурсу – особливості політичного мовлення (Г. Почепцов), функціонування ЗМІ, які висвітлюють політичні теми (В. Кулик), нарративні практики соціальних мереж (Ж. Денисюк) тощо. Однак становить інтерес зіставлення різних нарративних практик, визначених специфікою функціонування джерела, за посередництва якого поширюється політична інформація.

Звернемось до фактів. На сайті «Бізнес-цензор» названо шістьох власників найрейтинговіших українських телеканалів [3]. Аналіз телепереглядів уможливило представлення таких даних щодо відсоткового розподілу спожитого телепродукту мешканцями найбільших українських міст (табл. 1).

Таблиця 1

**Власники телеканалів і розподіл спожитого телепродукту.
За даними опитування аудиторії в містах від 50 тис. мешканців. Травень 2019 року**

	Ім'я власника	Відсоток від загального телеперегляду
1.	Віктор Пінчук	27,66
2.	Ігор Коломойський	16,9
3.	Рінат Ахметов	14,8
4.	Дмитро Фірташ, Сергій Львовчкін	14
5.	Віктор Медведчук	2,98
6.	Петро Порошенко	1,26

Джерело: [3].

Нині дедалі більшого впливу серед джерел інформації набувають соціальні мережі. Особливістю діяльності соціальних мереж є інтерактивність. Їхній контент, по-перше, не підлягає цензурі (окрім дописів, які або свідчать про факт учинення злочину, або про підбурювання до злочину); по-друге, не визначається певною політикою (волею власника). Соціальні мережі дають можливість аудиторії, за бажання, зв'язатися з автором контенту або ж поширити свій коментар. Водночас істотною особливістю соціальних мереж є те, що користувач, за бажання, може зберігати анонімність. Останній аспект породжує прикметний феномен – «бото-ферми» або ж «фабрики тролів»: спеціально організовані користувачі соціальних мереж поширюють інформацію певного політичного змісту та коментарі. Діяльність бото-ферм є агресивною. По-перше, вона спрямовується на створення враження, ніби певний політик чи політична ідея мають істотну популярність. По-друге, діяльність ботів спрямовується на дискредитацію політичних опонентів. По-третє, боти, вдаючись до тролінгу, прагнуть психологічно зламати політичних активістів, публіцистів і блогерів, які обстоюють інші політичні погляди.

Показовий приклад діяльності бото-ферм – ООО «Агентство интернет-исследований», тобто т.зв. «Ольгінські тролі», які поширюють контент з Санкт-Петербурга. Відомими є

факти втручання «Ольгінських тролів» у політичні дискусії в Україні, Німеччині, Франції та США. До прикладу, в 2016 р. Міністерство внутрішньої безпеки США провело розслідування та повідомило про вплив «фабрики тролів» на передвиборчі перегони в США. За даними звітів Facebook і Twitter, найбільша активність проявлялася бот-акаунтами з РФ. За даними Міністерства внутрішньої безпеки США, «фабрика тролів» скупила понад 2 тис. акаунтів у соціальних мережах і витратила близько 2 млн. доларів на рекламу та поширення постів політичного характеру, спрямованих на користь Д. Трампа [4].

18 вересня 2019 р. агенції «Слідство.інфо» і «Hromadske» представили аудиторії фільм-розслідування «Я – бот» [5]. За даними журналістів, українські політики та політичні партії активно користуються послугами бото-ферм. Під час розслідування з'ясовано, що послуги бото-ферми коштують 5-7 тис. доларів за 10 тис. коментарів [6].

Беручи до уваги зростання впливу соціальних мереж, розкриємо питомі особливості їх наративних практик. Насамперед, відзначимо еkleктичність дискурсу соціальних мереж. Він включає і офіційні повідомлення, які поширюються користувачами, наукові дослідження та паранаукові студії, котрі доходять до аудиторії саме за посередництва інтернет-ресурсів, зокрема YouTube. Виразною рисою соціальних мереж є питома висока вага буденних суджень. При цьому дискурс соціальних мереж є сегментованим. Оскільки контент обирається користувачами, то має місце розпад аудиторії на своєрідні групи за інтересами. Ще одна риса соціальних мереж – радикалізм суджень, оскільки автори не зобов'язані подавати різнопланові погляди на ту чи ту проблему, забезпечувати, принаймні позірну, їх різноманітність. Дописувачі мають можливість подавати свою точку зору в найкатегоричнішій формі. Ця особливість наративних практик уможливорює консолідацію однодумців, але й спричиняє дедалі більшу радикалізацію суджень.

На увагу заслуговує і колективність процесу створення наративів, яким властиві ознаки міфотворчості [7]. Поширені в соціальних мережах наративи не піддаються цензуруванню та не захищаються авторським правом. Тож, як правило, вони цитуються та редагуються без відома авторів. Саме тому офіційні повідомлення або ж цитовані повідомлення ЗМІ можуть набувати найрізноманітніших інтерпретацій. Ця особливість зближує дискурс соціальних мереж із народною творчістю, що дає підставу дослідникам говорити про феномен «постфольклору» [8]. Інші питомі особливості наративних практик, які вказують на постфольклорний характер дискурсу, – міфологізація, карнавалізація, пародійність, інверсивність, гротеск тощо. Анекдот, пародія, «фото-жаба» – це природна й закономірна реакція соціальних мереж на офіційні повідомлення і поготів – на будь-який офіціоз.

Отже, соціальні мережі активно використовують з метою маніпулювання громадською думкою. Якщо маніпуляції, які мають місце в офіційних повідомленнях і ЗМІ, завжди авторські, тобто за ними стоїть речник – політик, політолог, журналіст, – то за наративами у соціальних мережах може перебувати пустота – вигадана особа. Особливістю офіційних повідомлень і дискурсу ЗМІ є логічність. Вони орієнтовані на послідовну аргументацію за традиційною схемою умовиводів. Наративи ж соціальних мереж натомість можуть цілком ігнорувати аргументацію, акцентуючись на емоційному висвітленні теми. Вони можуть базуватися не на фактах і не умовиводах, а на представленнях афектів, звертаючись, таким чином, не до логіки, а до почуттів реципієнтів. Такі наративи неможливо заперечити в дебатах чи будь-як спростувати, оскільки вони сторонні і щодо аргументації, і щодо логіки. У цьому сенсі маніпулятивні наративи соціальних мереж вкрай небезпечні

Нині в Україні нараховується 21 млн. 200 тис. інтернет-користувачів. Із них 13 млн. мають акаунти в мережі Facebook [9]. Кількість користувачів соцмережі Instagram сягнула 11 млн. Кількість користувачів Facebook та Instagram істотно зросла після заборони на діяльність в Україні російських соціальних мереж. Серед користувачів мережі Facebook превають молодь та особи середнього віку. Зокрема має місце такий віковий розподіл: особи від 18 до 24 років – 2,1 млн., від 25 до 35 років – 4,6 млн., від 36 до 45 років – 3 млн., інші – 3,3 млн.

Кажучи про маніпуляцію свідомості, маємо відзначити, що для її розгортання в значущих масштабах необхідною є соціальна фрустрованість. Ситуація в Україні – низький рівень життя, безробіття, воєнна агресія РФ, тотальна корумпованість тощо – має всі ознаки фрустраційної. Як ми вже відзначали в одній із публікацій [10], маніпуляція свідомості призводить не тільки до поведінкових проявів, а й ментальних новоутворень. Для того, аби, маніпулюючи свідомістю, змусити людину до певних учинків, потрібно не лише змінити її уявлення про соціально-політичну ситуацію, а й змінити образ її Я. Потрібно принадити її новою релігійно-метафізичною, соціально-політичною, національно-етнічною й особистісною ідентичністю. Цілком зрозуміло, що для таких експериментів найпридатніша фрустрована особистість, котрій осоружне її безпорадне і вразливе Я. Саме тому маніпуляції свідомістю передують створення ситуації соціально-культурного відчаю. Людина має пережити стрес. І це відчуття катастрофічності життя мусить тривати доволі довго, аби людина втратила віру в усі цінності. І тоді стан фрустрованості перетвориться зі ситуативного на особистісно-екзистенціальний. Маніпуляції свідомістю піддаються рефлексії. Відтак маніпуляції актуалізують руйнівні тенденції в структурі особистості, а також негативістське, зокрема й агресивне ставлення до культури та суспільства.

Відтак розглянемо конкретні приклади маніпуляції громадською думкою. Передусім звернемось до офіційних повідомлень. 20 травня 2019 р. президентом України став В. Зеленський. Вдамося до аналізу інавгураційної промови президента [11] як офіційного мовлення. За формою інавгураційна промова є монологом-зверненням до суспільства. Промова активно аналізувалася ЗМІ та в соціальних мережах. Зокрема ми звернемо увагу на лексику президента та використані метафори, встановимо цільову аудиторію, до якої він звертався. Беручи до уваги те, що монолог-звернення розрахований на розуміння й емоційних відгук, виявимо основні когнітивні й афективні складники соціальної свідомості, котрі були актуалізовані.

Промову В. Зеленський розпочав із переказу розмови зі сином. За словами Президента, його син почув по телевізору, що «Зеленський – президент», тож і сказав батькові: отже, я тепер – Президент. Інтерпретуючи цю розмову, В. Зеленський, звертаючись до українського народу, вдається до такого узагальнення: тепер «кожен із нас президент... Кожен із нас поклав руку на Конституцію і кожен із нас присягнув на вірність Україні». Цей епізод, безперечно, відображає самосприйняття промовця: він самоототожнивсь з хлопчиком. Та важливим є й те, що він закликав увесь народ до цього ж таки кроку – самоототожнення з дитиною. Зважаючи на те, що інавгураційні промови ніколи не бувають експромтами, ця, на перший погляд, побутова деталь свідчить про цілеспрямовану дію, спрямовану на інфантилізацію суспільства. Президент апелює не до відповідальності, рішучості, здатності до героїчних учинків, що було б очікувано для країни, яка перебуває у стані війни з Російською Федерацією, а до інфантильних складників колективної свідомості.

Однак, наступний фрагмент промови, на перший погляд, спростовує наш попередній умовивід. Адже від тези – «кожен тепер президент» – промовець переходить до тези про відповідальність кожного за ситуацію в країні. Утім, звернімо увагу на те, як саме розкривається тема відповідальності. Речник звертається до буденного досвіду аудиторії: «Уявіть собі гучні заголовки: "Президент не платить податків", "Президент напідпитку промчав на червоне світло", "Президент потихеньку краде, бо всі ж так роблять". Ви згодні, що це ганьба?.. Відсьогодні кожен з нас несе відповідальність за країну, яку ми залишимо своїм дітям». Передусім привертає увагу, що промовець вдається до зумисне заниженої лексики. Він говорить не про феномени – ухиляння від сплати податків, девіантна поведінка, корупція, – а про їх побутове сприйняття, вдаючись до відповідного мовного стилю. Безперечно, такий стиль висловлювання доступний максимально широкій аудиторії. Та водночас такий спосіб мовлення вступає в суперечність зі ситуацією – ритуальною подією, якою є інавгурація. Як наслідок, мова і ситуація дисонують, спричиняючи поляризацію аудиторії. Разом із тим, закликаючи до соціальної відповідальності, Президент окреслює її

контури – сплата податків, здоровий спосіб життя, правосвідомість. От, власне, і все. Це весь горизонт соціальної відповідальності, до якої закликає президент.

Далі в промові речник згадує про випробування, які проходить український народ у зв'язку з російською окупацією Криму й окремих районів Донецької та Луганської областей. Зокрема, він говорить про «спільний біль», бо «кожен із нас загинув на Донбасі». Згадуються й інші соціальні негаразди. Аналізуючи цей фрагмент промови, відзначимо, що Президент апелює не до політико-правових понять (що було б закономірно, оскільки йдеться про політику), а виключно до емоційного сприйняття проблеми – «болю», який переживає кожен. Такими чином, усі політико-правові аспекти опиняються винесеними за дужки. Вони мають додумуватися аудиторією, якщо, звісно, аудиторія володіє відповідними політико-правовими поняттями.

Закликаючи український народ вірити у власні сили, президент вдався до прикладу – перемоги збірної Ісландії з футболу в європейській першості. Вочевидь, ця «висока» метафора мала, згідно зі задумом автора, надихнути країну на звершення. Розвиваючи метафору, Президент сказав: «Ми повинні стати ісландцями у футболі, ізраїльтянами – в обороні рідної землі, японцями – у технологіях, швейцарцями – в умінні щасливо жити одне з одним, незважаючи на будь-які розбіжності». На жаль, президент не повідомив суспільству про те, завдяки яким саме заходам українцям вдасться актуалізувати досвід Ізраїлю, Японії та Швейцарії.

Президент, звісно, не оминув увагою найважливішу проблему – російсько-українську війну. «І наше найперше завдання, – зазначив В. Зеленський, – припинення вогню на Донбасі». В який саме спосіб має бути реалізоване це завдання – на жаль, не уточнив. «Наш наступний виклик, – провадить Президент, – це повернення втрачених територій». Однак зазначив, що казати про втрату територій – «некоректно», «бо неможливо втратити те, що й так наше». В обох випадках, як бачимо, промовець апелює до пасивності, притаманної інфантильній свідомості. Бойові дії мають припинитися в невідомий спосіб, а той факт, що вони ведуться на території України проти окупаційної армії – Президентом до уваги не береться; території мають повернутися, ба більше – вони нікуди й не зникали з нашої свідомості. «Ми готові до діалогу, – наголосив Президент, продовживши російською мовою: – И я уверен, что прекрасным первым шагом для начала этого диалога, станет возвращение всех украинских пленных». Цілком очевидно, що діалог передбачає певний обмін. У промові, однак, не йдеться про своєрідні параметри домовленостей, хоча це питання є вкрай актуальним із раціонального погляду.

Завершуючи промову, Президент зазначив: «моє обрання доводить – громадяни втомились від досвідчених, системних, надутих політиків, які за 28 років створили країну можливостей. Можливостей "відкатів", "потоків", "дерибанів"». Ці слова – по суті, констатація факту, який уже традиційно визначається поняттям «електоральна революція». І як і в усякій революції – має місце інверсія, перевертання владної піраміди. Сама інавгураційна промова, як видно з процитованих фрагментів, сигналізує про владу соціального низу, про легітимність лексики, за допомогою якої саме буденна свідомість описує та характеризує соціальну ситуацію. Цей фрагмент також сигналізує про соціально-психологічний негативізм, який точно ретранслює В. Зеленський. Разом із тим, цей нігілізм щодо останніх «28 років» поєднується з мовчанням про концептуальні основи вирішення ключових проблем, які стоять перед українським суспільством, і актуалізацією інфантильних настановлень.

Відзначимо, що інавгураційна промова викликала суперечливі оцінки у ЗМІ та соціальних мережах. Частина аналітиків відзначила, що промова аж ніяк не може розглядатися як певна програма діяльності нового Президента. Інші ж позитивно відзначили апеляцію до максимально широкої аудиторії: президент говорив не мовою істеблішменту, а мовою вулиці, демонструючи, в такий спосіб, свою демократичність. Характеризуючи офіційне мовлення, ми відзначали, що його виразною особливістю є артикуляція цінностей і ціннісних орієнтацій. За своєю стилістикою, офіційне мовлення подібне до визначення

аксіом – непохитних принципів, на яких базуватиметься політика, загалом, і реалізація конкретних реформ, зокрема. У випадку ж з інавгураційною промовою головні принципи внутрішньої та зовнішньої політики, на жаль, чітко не прочитуються.

Відверто маніпулятивним за своїм змістом і стилістикою було звернення Президента В. Зеленського стосовно реформи ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні [12]. У зверненні, виголошеному 11 листопада 2019 р., помітне те ж таки, що й в інавгураційній промові, тяжіння до заниженої лексики та метафорики. Замість того, аби відреагувати на суть критики – законопроект передбачає можливість приватизації землі юридичними особами без істотних обмежень на обсяг приватизації – Президент вдався до підміни теми, акцентував увагу на самій доцільності приватизації, яка, загалом, не піддається сумніву експертним середовищем. Аналогічні маніпуляції мали місце й під час обговорення законопроекту в сесійній залі Верховної Ради та в коментарях рейтингових ЗМІ. Такі риторичні стратегії – підміна тем, акцентуація другорядних аспектів, перетворення проблеми на ціннісний конфлікт – це є типові прояви символічної політики. Тобто питання політичного порядку денного виносяться з прикладної до символічної площини й перетворюються на предмет конфлікту [13]. Каменем спотикання політики В. Зеленського є російсько-українська війна.

Загалом, оцінюючи політику Президента, зазначимо, що вона не виходить за рамки тієї невизначеності, яка була артикульована в інавгураційній промові. Президент покладає надії на мирне врегулювання конфлікту. Однак відзначимо низку факторів, які вказують на неможливість мирного врегулювання, оскільки ініціатор конфлікту – РФ – має інтерес або в його продовженні задля економічного та соціально-психологічного виснаження України, або в капітуляції України – легітимації колабораціоністських режимів у тимчасово окупованих районах Донецької та Луганської областей, а також федералізації України.

Ускладнює ситуацію й те, що посередники переговорів в Нормандському форматі – президент Франції Е. Макрон і канцлер Німеччини А. Меркель – вдаються до заяв і дій, які навряд чи можуть свідчити про стратегічну протидію недоімперіалістичній політиці РФ. Показовий приклад – наступні слова Е. Макрона: «Я віддаю перевагу легальним іммігрантам з Гвінеї чи Кот-д'Івуар (...) замість нелегальних українських чи болгарських банд» [14]. Показово, що в часі слова пана Е. Макрона прозвучали після заяви МЗС Болгарії про неприпустимість російських маніпуляцій історичними фактами. Зокрема, офіційна Софія наголосила на тому, що т.зв. «визволення Болгарії від нацизму» було її окупацією радянською армією. Тож, виникають питання щодо мотивації Е. Макрона. У цій-таки площині лежить лобіювання Німеччиною будівництво газопроводу «Північний потік 2». Збільшуючи споживання російського газу, Німеччина, фактично, фінансує російський мілітаризм, загалом, і війну проти України, зокрема. Відтак цілком логічно постає питання: чи можуть Німеччина та Франція бути неупередженими й безсторонніми посередниками в українсько-російських переговорах?

Здійснене дослідження маніпулятивних практик, поширених в офіційному та медійному мовленні, а також у соціальних мережах, є підставою для висловлення *висновків*.

1. На розгляді Верховної Ради VIII скликання перебували два законопроекти, котрі передбачали регламентування лобістської діяльності (Проект Закону Про лобізм, № 5144; Проект Закону Про забезпечення прозорості та законності комунікації з суб'єктами владних повноважень, № 7129). Обидва законопроекти після попереднього розгляду були доопрацьовані, однак не розглянуті парламентом у першому читанні. Регламентація лобістської діяльності, зокрема надання їй прозорості, є важливим фактором протидії корупції. Беручи до уваги важливість боротьби з корупцією, доцільним є повернення Верховною Радою IX скликання до розгляду цих законопроектів. Ухвалення закону про лобістську діяльність і передбачення відповідних санкцій у КК України за порушення норм такої діяльності сприятиме подоланню корупції та забезпечуватиме публічність комунікації між підприємцями й інститутами громадянського суспільства, з одного боку, та парламентом і Кабінетом Міністрів – з другого.

2. Електронні медіа справляють визначальний вплив на електоральну поведінку та розвиток політичної свідомості в Україні. Однак нині лєвова частка електронних медіа (насамперед телебачення) перебуває в приватній власності лише шести осіб. Ця ситуація свідчить про існування на медіаринку України олігархічної групи, котра має можливості для цілеспрямованого впливу на масову свідомість. Водночас, окреслена ситуація уможливорює й картельні змови з метою цілеспрямованого формування громадської думки з актуальних суспільно-політичних питань. На жаль, доводиться констатувати, що розвиток громадського телебачення та радіомовлення увінчався не тими результатами, на які були сподівання. Зокрема діяльність громадського радіо супроводжувала низка корупційних скандалів, котрі, однак, не знайшли логічного завершення в судових рішеннях. Розвиток демократії в Україні істотним чином залежить від розвитку громадського мовлення. Відповідно, парламентському комітету з питань свободи слова доцільно ініціювати громадські слухання щодо розвитку в Україні незалежного теле- та радіомовлення.

3. Сучасні суспільства традиційно характеризуються як інформаційні. Отримання інформації за посередництва інтернету вже нині є буденною практикою, яка набуватиме дедалі більшого розвою. Відтак актуальним є питання про формування медіаграмотності громадян України. Формування такої грамотності не може базуватися лише на поширенні інформації про можливості доступу до публічної інформації й аналізу інформаційних ресурсів. Базовим принципом має бути формування критичного мислення, яке уможливорює не лише формальний аналіз інформаційного контенту, а й його оцінювання задля здійснення подальших усвідомлених висновків. Відповідно Міністерству освіти доцільно ініціювати аналіз освітніх і навчальних програм за критерієм їх сприяння розвитку критичного мислення. Такий аналіз може здійснюватися, насамперед, академічними інститутами. За результатами наукових досліджень мають бути внесені корективи до освітніх і навчальних програм. Наголосимо, що окремий освітній курс з розвитку критичного мислення буде непродуктивним, оскільки таке мислення розвивається комплексно в процесі навчальної діяльності загалом. Відповідно, акцент на розвитку критичного мислення має бути зроблений в усіх навчальних курсах середньої ланки освіти.

Перспективи подальших досліджень полягають у розмежуванні особливостей сприйняття політичної інформації, які спричиняються об'єктивними характеристиками джерела, та цілеспрямованих маніпулятивних практик, притаманних політичному мовленню.

Використана література:

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації та реалізації принципів державної політики у сфері телебачення і радіомовлення. Закон України. 03.09.2015 // Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-19/sp:max20> (дата звернення: 05.12.2019).

2. Кому належать українські телеканали? // УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України. 10.04.2016. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1997592-vlasniki-ukrainskih-telekanaliv-hto-voni-infografika.html (дата звернення: 05.12.2019).

3. Віннічук Ю. Як олігархи розділили телефір України // Бізнес-цензор. 25.06.2019. URL: https://biz.censor.net.ua/resonance/3133637/yak_olgarhi_rozdilili_telefr_ukrani

4. Расследование РБК: как «фабрика троллей» поработала на выборах в США // РБК. 17 октября 2017 года. URL: <https://www.rbc.ru/magazine/2017/11/59e0c17d9a79470e05a9e6c1>

5. Я – бот. Фільм-розслідування // YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vwZZ1ahYYRo> (дата звернення: 05.12.2019).

6. Репляничук Д., Моторевська Є. Ботоіндустрія зсередини: хто користується та скільки коштує // Слідство.інфо. 19 вересня 2019 р. URL: <https://www.slidstvo.info/investigations/botoindustriya-zserediny-hto-korystuyetsya-ta-skilky-koshtuye/> (дата звернення: 05.12.2019).

7. Шайгородський Ю. Міфологія як засіб моделювання політичної реальності // Віче. 2009. № 15. С. 35–38.

8. Денисюк Ж. З. Постфольклор комунікативних інтернет-практик у функціонуванні акціосфери суспільства // Автореф. дис. ... доктора культурології за спеціальністю 26.00.01 – теорія та історія культури. Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Міністерство культури України. Київ, 2018. 41 с.

9. Некрасов В. Три роки без «Вконтакті»: яким соцмережам віддають перевагу українці // Економічна правда. 14 листопада 2019 року. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/11/14/653664/> (дата звернення: 05.12.2019).

10. Бушанський В. В. Маніпуляція свідомістю: від фрустрації до нової ідентичності // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011 / 5 (55). С. 74–86. (дата звернення: 05.12.2019).

11. Інавгураційна промова президента України Володимира Зеленського // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. 20 травня 2019 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489> (дата звернення: 05.12.2019).

12. Звернення Президента України Володимира Зеленського стосовно впровадження прозорого ринку землі в Україні // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. 11 листопада 2019 року. URL: <https://www.president.gov.ua/videos/zvernennya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-stosovni-1629> (дата звернення: 05.12.2019).

13. Бушанський В. В. Блиск і злиденність символічної політики // Віче. 2008. № 23. С. 20–23.

14. Макрон в інтерв'ю правому журналу згадав про «нелегальні українські банди» // УНІАН. 1 листопада 2019 року. URL: <https://www.unian.ua/world/10739043-makron-v-intervyu-pravomu-zhurnalu-zgadav-pro-nelegalni-ukrajinski-bandi.html> (дата звернення: 05.12.2019).

Bushanskyy V. Information Factor of Socio-Political Processes in Ukraine

The article investigates the information factor of socio-political processes in Ukraine. In particular, the functioning of electronic media in the information space of Ukraine is analyzed. The prevalence of mass communication in the information space is also investigated. A comparative analysis of narrative practices of electronic media and mass media is carried out. Particular attention is paid to the factor of interactivity of communication. It has been shown that electronic media use, for the most part, a monologous form of information submission. The monologous form of information submission is an objective factor in manipulating the mass consciousness. Mass communication, on the other hand, is based on the interactivity of information exchange. Attention is drawn to the phenomenon of "new folklore", the space of which is social networks. The following characteristics of this phenomenon are distinguished: myth-making, use of various stereotypes (gender, ethnic, regional, etc.). It is established that this phenomenon causes the primitivisation of discourse. At the same time, it is revealed that the discourse of social networks causes a radicalization of social and political ideas of its users. The current situation actualizes the issue of measures for the development of critical thinking.

The article also analyzes the official discourse of Ukraine – statements, addresses, speeches, etc. In particular, a number of official statements of the President of Ukraine are analyzed. It is revealed that they have: first, the silence of actual problems that exist in the Russian-Ukrainian relations; second, the deliberate simplification of the socio-political situation in Ukraine. The latter is interpreted at the level of everyday consciousness. Such features of official discourse contain internal contradictions. Because the official discourse is intended to clearly reflect the socio-political situation precisely in political and legal terms. But now the official discourse is creating vague ideas in the mass consciousness.

Keywords: discourse, official discourse, media, social networks, political process.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.10>

УДК 327.8: 15

Калініченко Б. М.

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІХУ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

У статті розглядаються основні підходи до визначення поняття «громадська думка» з позиції характеру певного образу у свідомості людини. На базі концепцій громадської думки як раціонального процесу і соціального контролю характеризується процес формування громадської думки та виявляються його зовнішній і внутрішній виміри. Аналізуються запропоновані дослідниками класифікації етапів формування громадської думки, виявляються їхні недоліки та пропонуються відповідні доповнення. Наводиться і розкривається перелік прийомів забезпечення цього процесу. Акцентується увага на відсутності універсальних прийомів. Обґрунтовується теза щодо варіативності застосування тих чи інших інструментів формування громадської думки залежно від конкретного етапу цього процесу. Пояснюється важливість формування громадської думки з метою забезпечення легітимності реалізації державної політики у контексті успішного ведення інформаційної війни як внутрішньої, так і зовнішньої. Формування громадської думки розглядається як складний системний процес, який є невід'ємною частиною політичної сфери суспільства. За своєю суттю він може зумовлюватися як внутрішнім, так і зовнішнім протистоянням. Втім слід розуміти, що в абсолютних величинах громадська думка – це фікція, оскільки цілковита згода всіх індивідів у межах одного соціуму малоймовірна. Говорячи «громадська думка», перш за все варто мати на увазі позицію значної кількості соціальних груп (верств) або експертних середовищ (може мати місце спроба видати їхні погляди за громадську думку). Не зважаючи на ефемерність, громадська думка, як феномен суспільного життя, є вкрай важливою для формування внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Ключові слова: державна політика, громадська думка, інформаційний простір, гібридна війна, інформаційна війна.

В умовах загального динамізму світового політичного процесу, існування, функціонування та розширення інформаційної сфери набуває неабиякого значення. Вона пронизує всі інші прояви суспільного життя, фактично зв'язуючи їх між собою, роблячи нерозривними. Перш за все, це стосується політичної сфери. Комунікації та політика взаємодоповнюють одне одного. Інформаційна сфера розширює всі три властивості політики – універсальність, інклюзивність й атрибутивність. Відтак політика перетворює інформаційну сферу зі звичайного поля для обміну різного роду повідомленнями в один зі своїх інструментів. Однак це не означає, що політика поглинає інформаційну сферу. Мова йде виключно про її використання для досягнення конкретних цілей. Саме в цьому контексті важливим стає поняття «громадська думка». Якщо говорити про власне інформаційну або гібридну війну, елементом якої є перша, то вплив на громадську думку є основною ціллю у конфлікті такого роду. Показово, що це стосується не лише демократичних суспільств, а й авторитарних – сам факт трансформації громадської думки вже засвідчує встановлення контролю над певним інформаційним простором з боку супротивника. Слід розуміти, що громадська думка – важливий, а в деяких випадках основоположний елемент політики держави. Не випадково вона стає чи не головним театром дій під час інформаційної війни. Відповідно, кожна держава у той чи інший спосіб прагне тримати процес формування громадської думки під контролем, оскільки від цього залежить підтримка належного рівня національної безпеки, чим і визначається *актуальність* запропонованої проблематики.

Парадоксально, що на фоні загального збільшення кількості наукових досліджень гібридної та інформаційної воєн, не спостерігається зростання зацікавлення таким явищем як громадська думка та її місцем у подібних конфліктах. Зазвичай, ті ж вітчизняні та російські дослідники обмежуються короткими згадками громадської чи суспільної думки в контексті розкриття цілей і засобів ведення інформаційної війни. Наприклад, А. Манойло лише коротко зазначає важливість процесу формування громадської думки у контексті ведення психологічних операцій [6]. У подібному ключі міркують і польські науковці. До прикладу, А. Жебровський та М. Жмігродзка концентруються на засобах формування громадської думки, при цьому оминаючи сам процес і його значення [11, с. 373]. Очевидно, що всі аспекти явища розглянути важко, оскільки це може викривити сам процес дослідження або просто не відповідати його предмету. Проте уникнення належного розгляду ролі формування громадської думки у процесі ведення інформаційної війни або підготовки до неї може призвести не лише до некоректності результатів дослідження, а й до неможливості їхнього практичного застосування. Тому в межах цієї статті ставимо за *мету* розгляд процесу формування громадської думки як чинника забезпечення успіху в інформаційній війні, задля поглиблення існуючих напрацювань цього питання, а також для вироблення конкретних рекомендацій щодо дій у цьому напрямку ведення протистояння.

Отже, говорячи про формування громадської думки, варто почати з визначення самого поняття. Не зважаючи на те, що наукове оформлення пізнання цього явища почалося у другій половині XIX ст., основоположниками його сучасного розуміння прийнято вважати американського вченого У. Ліпмана та німецьку дослідницю Е. Ноель-Нойман. Перший в однойменній роботі визначив громадську думку як характеристики зовнішнього світу, які оформлюються у вигляді різних образів у голові людини, і витікають з поведінки інших людських істот настільки, наскільки ця поведінка стосується нас самих, залежить від нас або цікава нам [4]. Причому вчений називає це громадською думкою «з малої літери». За великим рахунком – це сприйняття якоїсь ситуації, події чи явища кожним конкретним індивідом. Мова йде про спосіб трактування. Власне самі картини, у відповідності з якими діють групи людей або індивіди, що діють від імені таких груп, вчений називав громадською думкою «з великої букви». Таке розділення обумовлюється природою людського сприйняття та поведінки – дії індивіда можуть повністю розходитися з його розумінням конкретної ситуації. Говорячи мовою політичної науки, американський дослідник ще у 1920-х рр. провів лінію між політичною свідомістю та політичною культурою. Слід зауважити, що для розгляду проблеми формування громадської думки варто брати до уваги її обидві вище зазначені іпостасі.

Детальніше підходить до визначення поняття «громадська/суспільна думка» Е. Ноель-Нойман. Варто згадати, що нею аналізувалися погляди Р. Мертона, Г. Чайдлса, Г. Блумера і П. Бурдьє. Причому двом останнім приділялася значна увага, оскільки вони критично ставилися до концепції громадської думки. Це дозволило дослідниці виокремити два підходи у розумінні явища – раціональний і соціального контролю. Перший полягає у тому, що громадська думка – це раціональний процес, що фокусується на проблемах демократичної участі й обміну різними точками зору зі суспільно значущих питань і вимагає уваги до цих ідей з боку уряду. Саме в межах такого підходу визнається здатність ЗМІ маніпулювати процесами формування громадської думки [8, с. 325]. Натомість концепція громадської думки як соціального контролю ґрунтується на необхідності підтримки достатнього рівня згоди всередині суспільства стосовно цілей і цінностей. Тут важливою є сила громадської думки, коли у страху перед нею уряд змушений рахуватися з думкою громадян і для збереження власних позицій мусить організувати систему контролю [8, с. 325]. Дослідниця говорить, що громадська думка – це ціннісно забарвлена, зокрема у моральну форму, думка та спосіб поведінки, які (якщо мова йде про усталену закріплену згоду, наприклад догму чи звичай) потрібно демонструвати привселюдно, якщо не хочеш опинитися в ізоляції [8; с. 341]. Відповідно, якщо У. Ліпман концентрував увагу на громадській думці як певному

образу ставлення до ситуації у конкретного індивіда, то Е. Ноель-Нойман торкнулася поведінкового аспекту та зовнішніх чинників.

Концепції громадської думки як раціонального процесу та соціального контролю фактично відображають два виміри її формування – внутрішній (у контексті політичної боротьби) і зовнішній (у контексті військового конфлікту). Перш за все, у межах нашого дослідження цікавим є концепт громадської думки як соціального контролю. Водночас, враховуючи реалії гібридної війни на сході України, принагідним стане й розуміння громадської думки як раціонального процесу. На це звертає увагу російський дослідник А. Желєзняк, говорячи про те, що процес формування громадської думки потрібно направити по горизонтальному та вертикальному векторах. Перший є опосередкованим впливом на громадянське суспільство (якби зазначила Е. Ноель-Нойман, через владу капіталу), другий – інформаційною політикою держави [3].

Отже, коротко розглянувши розуміння громадської думки варто перейти до визначення та розкриття етапів процесу її формування. Як було вище зазначено, громадська думка певного суспільства формується як під впливом суто внутрішніх чинників (політична боротьба, цілеспрямована державна політика), так і зовнішніх (з боку держави-супротивника та її сателітних структур). Якщо це не викликає заперечень у більшості дослідників, то питання виникають щодо конкретних напрямів і шляхів формування громадської думки. Як вже зазначалося, це зумовлюється або опосередкованим розглядом явища, або зведенням певних маніпуляцій до використання цифрових технологій. Російські вчені В. Соломиков та І. Клоков прямого говорять про те, що ЗМІ та відкриті джерела в мережі Інтернет здійснюють ключовий вплив на формування громадської думки [10, с. 416]. Складно не погодитися з таким твердженням, оскільки цифрові технології значно змінили інформаційну сферу людства. Проте варто звернути увагу, що дослідники роблять акцент саме на Інтернеті та соціальних мережах як таких, оминаючи контент та його продуцентів. По суті транслятор не впливає на реципієнта, важливою є конкретна інформація, яку він несе. До того ж ми говоримо про формування громадської думки, а не вплив на свідомість одного чи групи індивідів. Тому посилань на Інтернет та його складові недостатньо.

Як зазначає фахівець М. Мамонов, вплив на громадську думку зумовлюється як процесом узгодження інтересів, так і зацікавленістю самих громадян у політиці. З огляду на це політичні актори і прагнуть трансформувати суспільну думку в тому чи іншому напрямі [5, с. 30]. Його колеги Д. Беспалов і М. Казаков пішли далі й наголосили на тому, що громадська думка без маніпуляцій в принципі не може функціонувати [1, с. 85]. Тут дається ознака впливу поглядів щодо фіктивного й уявного характеру цього явища. Така позиція підкреслює не лише опосередкованість Інтернету в процесі формування громадської думки, а й певним чином нівелює значення конкретних повідомлень. У такому випадку російський вчений практично повністю наслідує погляди Е. Ноель-Нойман. Громадяни самі відкриті для того, щоб змінити своє ставлення до конкретної ситуації. При чому це стосується не лише демократичних, а й авторитарних і тоталітарних суспільств. Виокремлена вченим особливість дозволяє зрозуміти початок процесу формування громадської думки.

Очевидно, що на першому етапі відбувається певна подія або продовжується якась ситуація. Для того, щоб дізнатися про неї, індивід має отримати інформаційне повідомлення, що і дозволить йому висловити свою думку [9]. Однак варто звернути увагу, що саме висловлювання відбувається на підставі наявності попередніх установок. Наприклад, слід згадати ситуацію зі збиттям українського літака над Тегераном. Деякі громадяни одразу вважали, що у катастрофі винен Іран, а інші розцінювали падіння як результат технічної несправності, окремі ж індивіди взагалі намагалися знайти причетність США. Як можна зрозуміти, кожен шукав причину, яка найбільше відповідала його установкам. Тому перед першим етапом формування громадської думки мають місце певні підготовчі заходи. Російський дослідник Г. Гаврилов називає це «оцінкою ситуації» [2, с. 244]. Тобто, для успішного формування громадської думки в потрібному напрямку потрібно підготувати відповідне інформаційне тло.

Повертаючись до раніше розглянутих визначень поняття «громадська думка», варто звернути увагу, що жодне з них не апелює до такої категорії як суспільство чи соціум. І У. Ліпман, і Е. Ноель-Нойман говорять про групи індивідів. Саме це давало підстави П. Бурдьє піддавати сумніву існування громадської думки. Втім цей аспект розкриває важливу деталь – інформаційне тло та канали комунікації не функціонують самі по собі. Вочевидь, що за ними стоять конкретні люди. Дослідники Д. Беспалов та М. Казаков, посилаючись на класика теорії політичної комунікації Е. Бернейса, говорять про значущість авторитетних і впливових груп [1, с. 85]. Варто зауважити, що це не обов'язково мають бути люди. Важливою є сама марка авторитетності, яку може отримати той чи інший ЗМІ, Telegram-канал чи сторінка у соціальній мережі. Проте все ж найефективнішими у контексті процесу формування громадської думки (а не думки конкретного індивіда чи окремої групи людей) є суспільно значущі авторитети. Наприклад, експерти, політики, які користуються народною популярністю, представники естради тощо. Їхнє значення важливе як і на етапі попередньої підготовки до формування громадської думки, так і під час самого процесу.

Як вже було з'ясовано, індивіди самостійно схильні до формування оцінки конкретної ситуації (необов'язково значущої персонально для них), а висловлення думки відбувається на підставі певних установок, сформованих авторитетами. Водночас практика ведення гібридних війн і політичних кампаній різного роду показує, що інформаційні повідомлення вкрай рідко транслюються самі по собі. Їх завжди супроводжує коментар [9]. Обговорення чи експертне доповнення конкретної новини важливе для підкріплення існуючих установок або їх модифікації.

Умовно, саме зі запуску різного роду коментарів події, ситуації чи стану справ, можна відмірювати процес формування громадської думки. Згаданий Г. Гаврилов розбиває його на такі етапи:

- оцінка ситуації (розкрита вище);
- визначення цілей;
- визначення публіки (тих груп людей, які гратимуть роль «абсолютної більшості громадян»);
- відбір каналів масової комунікації та технік впливу (для реального і дієвого формування суспільної думки потрібні авторитетні канали комунікації, при чому, наприклад, Telegram-канали у цій ситуації малоефективні, оскільки мають короткостроковий ефект, і з огляду на свою анонімність вже закладають підвалини для руйнації процесу формування громадської думки);
- планування бюджету;
- оцінка результатів [2; с. 244].

Варто зауважити, що запропонована дослідником схема процесу формування громадської думки має певні логічні неточності (наприклад, визначення цілей можна цілком віднести до оцінки ситуації). Вона також загалом не торкається питання самого процесу, перетворюючи його на blackbox. Власне, про це і йшлося на початку нашого дослідження. Запропоновану етапізацію можна доповнити такими елементами: провокування потрібної ситуації / актуалізація дискусії (запуск інформаційних повідомлень та коментарів); культивування потрібної оцінки (передусім, через її зіставлення з іншими «менш переконливими» думками); підтримка дискусії на потрібному рівні / підготовка до наступної політичної кампанії / поступове нівелювання дискусії.

Дослідники М. Мороз та І. Смірнов виокремлюють прийоми формування громадської думки:

- трансформація (послаблення чи гіперболізація) позицій супротивника;
- підміна предмету спору;
- висміювання;
- прийом негативних і позитивних груп віднесення;
- повторення лозунгів або шаблонних фраз;
- фальсифікація результатів опитувань суспільної думки;

- емоційне підлаштування;
- гра на цифрах та деталях;
- навішування ярликів;
- посилення на авторитет;
- використання явної дезінформації;
- витік «секретної» інформації [7].

Загалом далеко не всі перелічені засоби є універсальними. Більшість з них виконує суто інструментальну функцію, передбачену етапом культивування потрібної оцінки конкретної ситуації, події чи стану справ. Наприклад, говорячи про актуалізацію дискусії, можна згадати такі прийоми як інформаційний спам, інформаційні вкиди, вшивання потрібного інформаційного повідомлення в інше, використання алюзій, проведення і трансляція прес-конференцій, круглих столів тощо. Підтримка ж обговорення вимагатиме «м'яких» методів (залежно від бажаного рівня), а підготовка до наступної політичної кампанії – згортання деяких прийомів і «гасіння» дискусії. Тому універсальну класифікацію засобів формування громадської думки запропонувати складно. Найдоцільніше йти шляхом загальних маркерів, залежно від того чи іншого етапу вище зазначеного процесу. По суті, як зауважила Е. Ноель-Нойман, під час формування громадської думки позиція, яка нав'язується, має стати привабливою, тобто не нести в собі загрози ізоляції. Водночас чинні не модифіковані погляди повинні перетворитися на несприйнятливі [8, с. 341].

Таким чином, формування громадської думки – складний системний процес, який є невід'ємною частиною політичної сфери суспільства та потребує постійного моніторингу, наукових досліджень. За своєю суттю він може зумовлюватися як внутрішнім, так і зовнішнім протистоянням. Водночас слід розуміти, що в абсолютних величинах громадська думка – це фікція, оскільки 100% згода всіх індивідів у межах одного соціуму малоімовірна. Говорячи «громадська думка», перш за все варто мати на увазі позицію значної кількості соціальних груп (верств) або експертних середовищ. Цілком можливою є спроба видати їхні погляди за громадську думку. Не зважаючи на ефемерність, громадська думка є вкрай важливою для формування внутрішньої та зовнішньої політики держави. Це стосується навіть авторитарних і тоталітарних країн, правителі яких намагаються легітимізувати протиправні рішення громадською думкою. Тому вона і стає ареною боротьби між різними політичними акторами, якщо говорити про внутрішній аспект, і між ворожими державами – у разі військового конфлікту. В умовах гібридної війни громадська думка (як свого народу, так і супротивника) є об'єктом нападу №1, оскільки встановлення контролю над процесом її формування означає вхід у політичну сферу і є запорукою набуття влади, що без належної реакції означатиме поразку. Відповідно, вступаючи в інформаційну війну, готуючись відбити удар супротивника або вже ведучи оборону інформаційного простору, потрібно розуміти, що громадська думка – це тил і джерело забезпечення легітимності конкретної політики. Тож встановлення контролю над процесом формування громадської думки як свого суспільства, так і соціуму супротивника апіорі забезпечить успіх, оскільки це просто нівелює здатність ворога вести протистояння і, говорячи мовою Карла Шмідта, призведе до знищення в ньому політичного. Громадська думка як феномен суспільно-політичного життя є предметом дослідження багатьох наук, але подальше розуміння згаданих теоретичних напрацювань, їх підтвердження чи спростування великою мірою залежать від прикладних політологічних досліджень проблематики, системного аналізу її різних виявів у політичній практиці.

Використана література:

1. Беспалов Д. Н. Казаков М. А. Информационная война, и обеспечение безопасности // Вестник МГИМО-Университета. 2014. Выпуск 6 (39). С. 82-87.
2. Гаврилов Г. А. Информационная война и публик рилейшнз // Молодой ученый. 2012. №6 (41). С. 243-245.
3. Железняк А. Формирование общественного мнения – метод ведения информационной войны. URL: <https://cont.ws/@anton-z/85374>

4. Липпман У. Общественное мнение. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
5. Мамонов М. В. Информационная политика и изменение общественного мнения // Полис. Политические исследования. 2011. № 5. С. 26-32.
6. Манойло А. В. Война в Южной Осетии: психологическая обработка общественного мнения стран ЕС // Политэкс (Политическая экспертиза). 2009. №3. С.65-76.
7. Мороз Н., Смирнов И. Формирование за рубежом общественного мнения в ходе информационной войны // Зарубежное военное обозрение. 2017. №8. С. 18-26. URL: http://factmil.com/publ/soderzhanie/informacionnye_vojny/formirovanie_za_rubezhom_obshestvennogo_mnenija_v_khode_informacionnoj_vojny_2017/107-1-0-1201
8. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания; пер. с нем. Мансурова Н. С. М.: Прогресс-Академия, Весь мир, 1996. 352 с.
9. СМИ и информационная война. URL: <http://panarin.com/smi/74-smi-i-informacionnaya-voyna.html>
10. Соломыков В. С. Клоков И. А. О методах современной информационной войны // Известия Тульского государственного университета. Технические науки. 2014. Выпуск 11-2. С. 412-418.
11. Żebrowski A., Żmigrodzka M. Media uczestnikami walki informacyjnej // Doctrina. Studiaspoleczno-polityczne. 2012. №9. S. 369-388.

Kalinichenko B. Public Opinion Forming Process as a Factor of Success in the Informational Warfare

The article deals with the basic approaches of public opinion concept from position of the certain image character in the human mind. Based on the concepts of public opinion as a rational process and social control, the process of public opinion forming is characterized and its external and internal dimensions are revealed. The classification of the stages of public opinion forming, proposed by researchers, is analyzed. Also identified their disadvantages and proposed appropriate additions. A list of techniques for providing this process is presented and disclosed. Attention is drawn to the lack of universal techniques. States that the variability of the use such tools for public opinion forming is depending on a particular stage of this process. The importance of public opinion forming in order to ensure the legitimacy of the public policy implementation in the context of successful information warfare, both internal and external, is explained.

Public opinion formation is seen as a complex systematic process that is an integral part of the political sphere of society. In its essence, it can be caused by both internal and external confrontation. But it should be understood that in absolute terms, public opinion is a fiction, since the full consent of all individuals within one society is unlikely. When speaking “public opinion”, the position of a significant number of social groups (layers) or expert circles should be taken into account (an attempt may be made to express their views for public opinion). Despite ephemerality, public opinion, as a phenomenon of social life, is extremely important for shaping the domestic and foreign policy of the state. This applies even to authoritarian and totalitarian countries whose rulers seek to legitimize unlawful decisions by public opinion. Therefore, it becomes an arena of struggle between different political actors, speaking of the internal aspect, and between hostile states - in the event of a military conflict. In a hybrid war, public opinion, both of their own society and that of the enemy, is the object of attack # 1, since establishing control over the process of its formation means entering the political sphere and entails the acquisition of power, which without proper reaction will mean defeat. Accordingly, engaging in an information war, preparing to fight back an enemy, or already defending the information space, one must understand that public opinion is the backbone and a source of ensuring the legitimacy of a particular policy. Therefore, establishing control over the process of forming the public opinion of both their society and the society of the a priori will ensure success.

Keywords: public policy, public opinion, information space, hybrid war, information war.

ІНФОРМАЦІЙНЕ (ЦИФРОВЕ) СУСПІЛЬСТВО: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ УПРОВАДЖЕННЯ

У статті висвітлено проблеми формування інформаційного (цифрового) суспільства. Досліджено основні проблеми впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сфери життєдіяльності сучасного суспільства та держави. Позитивний вплив розвитку інформаційно-комунікаційних технологій розглянуто у контексті розширення можливостей участі населення у формуванні громадянського суспільства, впливу на прийняття політичних рішень тощо. Обґрунтовано, що в умовах інформаційної глобалізації набувають значимості політико-правові аспекти цього питання, зокрема проблема захисту персональних даних тощо. Висвітлено іноземний досвід політико-правового забезпечення розвитку інформаційного (цифрового) суспільства та досліджено проблеми імплементації профільних документів і проектів ЄС щодо його розбудови. Розглядаються політико-правові питання діджиталізації як складової розвитку сучасного інформаційного суспільства. Висвітлено досвід упровадження діджиталізації в Польщі. Проаналізовано складність процесу діджиталізації в сучасній Україні та основні пріоритети розвитку інформаційного суспільства. Стверджується пріоритетність науково-технічного та інноваційного розвитку держави.

Ключові слова: інформаційне суспільство, цифрове суспільство, діджиталізація, інформаційно-комунікаційні технології, політика, цифрова трансформація, Цифровий порядок денний ЄС, цифрова держава, інформаційна безпека, персональні дані, е-громадяни, е-бізнес, е-правосуддя, е-медіація, Електронна Європа-2020, Електронна Україна-2020, Електронна Польща.

Одним із головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати й накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя. Осмислення проблем та перспектив такого суспільства – актуальне завдання сучасної політичної науки.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у результаті комп'ютеризації та розвитку інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ) відбулися зміни, які виявилися настільки глибокими й масштабними, що торкнулися серцевини соціального буття, способу життя людей і знайшли теоретичне висвітлення у низці нових ідей та концепцій суспільного розвитку, зокрема теорії інформаційного та постіндустріального суспільства, ідеї цифрового суспільства [1, с. 3–4]. Еволюційним етапом розвитку сучасного суспільства є входження до інформаційної ери, де основними стратегічними ресурсами є знання та інформація.

Значний вплив на розвиток ідей постіндустріалізму й інформаційного суспільства справила праця відомого футуролога Е. Тоффлера «Третя хвиля», у якій науковець запропонував трактування феноменології історичного процесу, яка переносить, зміщує погляд на традиційні історіографічні концепції. Він визначив три «хвилі» революційних змін: перша хвиля – аграрна (до ХVІІІ ст.), друга – індустріальна (до 1950-х рр.) і третя – постіндустріальна або суперіндустріальна (починаючи з 1950-х рр.) [2].

Слід погодитися з думкою науковця, адже суспільство змінювалося з кожним етапом винаходів. Внаслідок ІКТ людство еволюціювало в нову фазу, а саме інформаційну, яку Е. Тоффлер пророкував на початку 1980 р., й яка до сьогодні не втрачає актуальності.

Окремі теоретичні та практичні аспекти формування інформаційного суспільства у сучасних наукових працях вивчали І. Арістова, В. Білоус, В. Горбатенко, В. Гурковський, Н. Дніпренко, О. Дубас, Є. Калашнюк, О. Картунов, А. Колодій, В. Недбай, М. Остапенко, Г. Почепцов, О. Соснін, С. Чукут, В. Цимбалюк, Н. Хома та багато інших. Цю проблематику досліджували зарубіжні вчені, зокрема К. Аннан, Д. Бел, М. Кастельс, М. Макклюен, Й. Масуда, Є. Роговський, Е. Тофлер, Ф. Уебстер та інші.

Мета статті – висвітлити іноземний досвід політико-правового забезпечення розвитку інформаційного (цифрового) суспільства та дослідити проблеми імплементації профільних документів і проєктів ЄС щодо розбудови інформаційного суспільства в національне законодавство та визначити основні пріоритети розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Як відзначав К. Аннан у доповіді «Нове тисячоліття – нове інформаційне суспільство», позитивний вплив розвитку інформаційно-комунікаційних технологій на соціальний розвиток суспільства в межах окремо взятої країни проявляється в тому, що з розвитком Інтернету й програм «електронного уряду» розширюються можливості участі населення у формуванні громадянського суспільства. Формування нової телекомунікаційної політики підвищує роль засоби масової інформації (далі - ЗМІ), електронні версії яких стають дешевшими й доступнішими [3].

На наш погляд, точкою відліку слід вважати вироблення у 1994 р. Європейською Радою низки рекомендацій «Європа і глобальне інформаційне суспільство» (Recommendations to the European Council «Europe and the global information society»). Підготовкою рекомендацій займалась група експертів під головуванням М. Бенгеманна [4]. Слід зауважити, що саме з цієї доповіді автори припускали, що інформатизація приведе до кращого, комфортнішого, якісного суспільства: нова наука, нова освіта (е-підручники, е-зошити, е-довідник), нові політичні програми, зростання економіки і так далі.

З 1999 р. Комісія ЄС приступила до реалізації програми «Електронна Європа» (e-Europe), і послідовно з'явилися програми «Електронна Європа-2002» і «Електронна Європа-2005», «Електронна Європа-2020». Згідно з цією програмою об'єднана Європа повинна мати: державні послуги сучасної якості в режимі онлайн, а саме: електронний уряд; послуги електронного навчання; електронної охорони здоров'я; динамічне (конкурентне) середовище електронного бізнесу; безпечну інформаційну інфраструктуру [5].

На наш погляд, зазначене передбачає й відповідну адаптацію законодавства України: прийняття законодавчих актів, що визначають формування та розвиток системи «електронних послуг», сприяють конкурентоспроможності та взаємодії різних секторів інформаційного управління, створенню єдиної системи інформаційних мереж і забезпечення широкого доступу до них.

Враховуючи підписання Україною Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом, основні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні до 2020 р. мали б узгоджуватися з орієнтирами розвитку, визначеними ініціативою «Цифровий порядок денний для Європи» в рамках Європейської стратегії економічного розвитку «Європа 2020: стратегія розумного, сталого і всеосяжного зростання». Водночас, це викликало низку проблем, зокрема: імплементація профільних документів і проєктів ЄС в українське національне законодавство; можливості врахування й використання Україною належного досвіду окремих європейських країн тощо.

У Європі впровадження ІКТ проводиться з метою створення єдиної системи інформаційного управління на рівні національно-державної політики. Наприклад, у Великобританії (коли вона була у складі ЄС) програма створення електронної державної служби складена на основі положень «Білої книги з модернізації уряду» (Modernising Government White Paper) і називається «Електронні громадяни, електронний бізнес, електронна державна служба. Стратегічна концепція обслуговування суспільства в інформаційну епоху» («E-citizen, e-business, e-government. A strategic framework for public service in the Information Age»). Згідно з цією програмою, в країні планувалося абсолютно всі

послуги держави зробити доступними в електронних каналах, причому раз у півроку звітували про досягнення результатів [5].

Нині в провідних країнах світу закріпилося розуміння того, що найкращі результати на шляху прогресивного суспільного розвитку можуть бути досягнуті лише за умови ефективної взаємодії влади та суспільства. Для спрощення комунікації між цими суб'єктами політичних відносин в умовах цифрового суспільства пропонується ідея та практика діджиталізації інформації. Відзначимо, що у травні 2019 р. на Українському форумі інтернет-діячів «iForum 2019» Президент України В. Зеленський окреслив такі напрями діджиталізації в Україні: «інформація про державу, комунікація з державою, транзакції з державою, залучення в управління державою» [6].

Поняття «digitalization» у перекладі з англійської мови означає «оцифрування», «цифровізація», або «цифрова трансформація». Нині у лексиці все більше використовують слово «діджиталізація».

На думку К. Купріної та Д. Хазанової, діджиталізація – це способи приведення будь-якого різновиду інформації в цифрову форму [6, с. 259]. Дослідник О. Халапсіс визначає діджиталізацію не як спосіб, а як процес, пов'язаний із тенденцією приведення в електронний вигляд найрізноманітніших видів інформації, що використовується людиною, умовно названий дослідником «оцифруванням буття» [7].

Ми погоджуємося з твердженням Ж.-П. де Клерком, що діджиталізація полягає у використанні цифрових технологій та даних (оцифрованих та існуючих у цифровій формі спочатку) з метою одержання прибутку, розвитку бізнесу, зміни/трансформації бізнес-процесів (відмінних від суто діджиталізації останніх) та створення належного середовища для їх реалізації, в основі якого – використання цифрової інформації [8].

На наш погляд, діджиталізація сприяє реалізації однієї з умов чи рис е-демократії – залученню громадян до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоуправління через використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій. У 2010 р. було прийнято Цифровий порядок денний ЄС (Digital Agenda for Europe), який розрахований до 2020 р. Варто зауважити, що цей порядок є рамковий. Країни посилаються на нього як основу та відповідно розробляють свої національні програми розвитку Цифрового суспільства.

Варто вказати, що Україна приймає відповідні політичні рішення для подолання цифрового розриву, створення основ цифрової економіки, реалізації нових можливостей розвитку суспільства. Так, у вересні 2019 р. відбулась публічна презентація Міністерства цифрової трансформації та бренду Цифрової держави. Таким чином, реальне впровадження законодавчих змін у «цифровій» галузі має відбуватися за участю вищевказаного міністерства. При цьому орієнтирами для України стають три основні напрями, викладені Єврокомісією в комплексному програмному документі «Єдиний цифровий ринок для Європи»: кращий доступ до інтернету для споживачів і підприємств; створення належних умов для регулювання передових цифрових мереж; розбудова цифрової економіки через інвестиції, оперативну сумісність та стандартизацію [9].

Вартує уваги й те, що сьогодні в е-Україні вже запущено 14 тестових послуг: електронний кабінет, mobile app, е-Малюк, паспорт разом з ПІН, прописка дитини онлайн, е-пенсія, SmartID, MobileID, цифрові посвідчення громадянина, е-резидентство, кабінет забудовника, банківський рахунок для бізнесу онлайн, електронні вибори, ID-картка з електронним підписом [10]. Кожен громадянин України вже може оцінити нові можливості, які спростять життя. Найближче майбутнє за автоматизацією процесів у різних сферах суспільства. Водночас, серед ключових проблем створення цифрового суспільства й держави в Україні, на наш погляд, залишається цифровий розрив, а також безпека та оборона (кібербезпека), освіта E-learning, медіаосвіта та інформаційна культура, довіра та інші.

Слід погодитися з думкою В. Пилипчука, який вважає, що інформаційна безпека та захист персональних даних є головними проблемами нашої держави, адже інформаційно-комп'ютерні технології значно посилюють ризики порушення приватності персональних

даних внаслідок того, що вони передбачають накопичення і зберігання даних не на жорстких дисках комп'ютерів, а на віддалених серверах, з наступною можливістю використання великого, територіально і технологічно розподіленого обсягу інформації (даних) про конкретну людину [11].

Прийнятий в ЄС Загальний регламент про захист даних, який набрав законної сили у 2018 р., замінив Директиву 95/46 [12], яка нині втратила чинність. На жаль, в Україні Директива 95/46, яка була взята за основу Закону України «Про захист персональних даних» є застарілою та потребує змін відповідно до нового Загального регламенту про захист даних [13].

Корисним для України вважаємо досвід законодавчого розвитку інформаційного суспільства у Польщі. Інституційним забезпеченням розвитку інформаційного суспільства тут опікується передусім Міністерство управління та оцифрування, створене у 2011 р. [14]. У відомстві існує низка профільних департаментів – розвитку інформаційного суспільства, інформаційних технологій, телекомунікацій – які займаються відповідною проблематикою. Наприклад, департамент розвитку інформаційного суспільства опікується насамперед такими сферами діяльності: 1) координація проектів, пов'язаних з розвитком інформаційного суспільства інститутів, які виконують державні завдання і державні ініціативи; 2) обробка питань, пов'язаних з фінансуванням інвестицій у розвиток інформаційного суспільства від зовнішніх ресурсів; 3) проведення рекламних заходів та розповсюдження інформації в галузі інформаційного суспільства та комп'ютеризації держави; 4) опрацювання питань, пов'язаних із запобіганням «цифрового виключення» та використання інформаційних технологій в інформаційному суспільстві; 5) проведення освітніх заходів з реалізації сучасних рішень і побудови інформаційного суспільства; 6) міжнародне співробітництво у сфері інформаційних послуг, зокрема з діяльності, пов'язаної з координацією та моніторингом реалізації «Порядку денного» для Європи; 7) створення механізмів вирішення завдань у сфері інформаційного суспільства в поточному і наступному фінансових перспективах ЄС; 8) адміністративне обслуговування і технічні ініціативи в галузі інформаційного суспільства та інше [14].

Нині Міністерство управління та оцифрування Польщі працює над низкою проектів:

1. Державна програма розвитку інтегрованої інформаційної системи про нерухомість [15];
2. Оцифрування – проект переходу на цифрове телебачення в рамках інформаційно-освітньої програми Міністерства зв'язку, Закон DZ.U.2011.153.903 від 30 червня 2011 р. «Про здійснення цифрового наземного телебачення» [16].

Національна програма діджиталізації має назву «Polska Cyfrowa – PO PC», вона розрахована на період 2014-2015 рр. та має на меті забезпечити широкий доступ до високошвидкісного Інтернету; підвищити ефективність і зручність електронних державних послуг; стимулювати ріст рівня комп'ютерної грамотності серед населення; збільшити обсяг послуг ІКТ і підняти їх якість. В цьому питанні існують такі пріоритети:

5. підвищення доступності інформації для суспільства;
6. побудова електронного уряду;
7. створення служб і додатків, які використовують державні електронні послуги та інформацію в державному секторі;
8. підтримка громадських ініціатив для активації цифрової грамотності та електронної інтеграції [17].

Зокрема, на проведення програми «Polska Cyfrowa» в період 2014-2020 рр. ЄС виділив 8 мільярдів злотих [18]. Разом з національним внеском загальна сума складає більше 10 млрд. злотих для оцифрування країни [19]. Програма «Polska Cyfrowa» розділена на три пріоритетні вісі, які відповідають найбільш важливим напрямкам оцифрування. У кожному з трьох аспектів встановлено конкретні цілі й запропоновано дії для реалізації проекту. Проект було підготовлено спільно з Міністерством регіонального розвитку. Мета програми полягає у використанні потенціалу цифрових інструментів для підвищення якості життя. За даними Міністерства адміністрації та оцифрування, одним з 42 пріоритетних завдань є сприяння

цифровій грамотності поляків, встановлення ефективної комунікації з органами влади, адже на цей час тільки 1/3 державних установ у Польщі надає електронні послуги [20].

У липні 2013 р. Радою Міністрів Польщі було ухвалено спеціальну постанову щодо основ політики охорони національного кіберпростору «*Polityki ochrony cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej*» [21], яка рекомендується для розгляду органам місцевого самоврядування, повітів і губерній та інших установ, які не мають статусу державних, а також органів місцевого самоврядування. У постанові визначено завдання: підвищення рівня безпеки інфраструктури державного сектору ІКТ; підвищення потенціалу держави для профілактики і боротьби з погрозами в кіберпросторі; зниження впливу інцидентів, які загрожують безпеці ІКТ [22]. Цілі політики охорони національного кіберпростору Польщі узгоджено з основними Європейськими проектними документами:

1. Цифровий порядок денний для Європи;
2. Стратегія розвитку інформаційного суспільства;
3. Стратегія національної безпеки;
4. Середньострокова стратегія національного розвитку;
5. Стратегія «Європа 2020»;
6. Ефективна стратегія державного розвитку.

Республіка Польща має розвинуту систему державних профільних інституцій. З одного боку, велика кількість бюрократичних установ часто є перепорою на шляху успіху, але з іншого – якщо всі повноваження чітко прописані, вони можуть скласти потужний центр прийняття та виконання рішень. У цьому випадку повноваження, компетенції та зони відповідальності відомств прописані не дуже чітко, так само як і їхня координаційно-виконавча робота. Не зважаючи на розробку та «запуск» у Польщі численних державних проектів (забезпечення доступу до мережі високошвидкісного Інтернет, запровадження електронних державних послуг; ріст рівня комп'ютерної грамотності серед населення; збільшення обсягу послуг ІКТ тощо), все ж, на думку фахівців, за основними індикаторами розвитку інформаційного суспільства Польща залишається на невисокому рівні [23]. Це може бути пов'язано з різноплановістю проектів й відсутністю ретельно продуманої стратегії з чіткою шкалою пріоритетів. Оскільки у Польщі паралельно відбувається реалізація відразу цілої низки інформаційних проектів, без достатнього врахування пріоритетності та оптимальної послідовності їх втілення.

Розвитком е-урядування в республіці опікується, в першу чергу, Міністерство управління та оцифрування. Відповідно до положень Комплексної державної програми інформатизації (*Program Zintegrowanej Informatyzacji Państwa, ZIP*) [24], основними напрямками роботи тут є: адміністративні питання, зокрема цивільного і трудового характеру; охорона здоров'я; юстиція та судові органи; безпека та аварійного сповіщення; комерційна діяльність; державні закупівлі; податки і збори; страхування та соціальні допомоги; обмін цифровими даними та поширення знань про ІКТ для населення [25].

Вивчення досвіду ЄС в галузі нормативно-проектного забезпечення розвитку інформаційного суспільства є особливо важливим для України, оскільки: 1) Україна обрала курс на євроінтеграцію; 2) національна стратегія розвитку інформаційного суспільства знаходиться на стадії формування.

Показово, що, за словами міністра економіки та комунікацій Естонії Ю. Партса, упровадження електронного урядування та розбудова незалежної держави відбувалися паралельно. За його оцінками, «після колапсу Радянського Союзу 1990 року Естонія знову здобула незалежність і почала розбудовувати свою державність. Було призначено новий корпус чиновників і введено нові електронні технології в державне управління. Коли в середині 1990-х Інтернет як явище став реальністю, то якоюсь мірою саме держслужбовці активно впроваджували електронні технології в різних сферах. І не лише держава, а й багато приватних естонських організацій почали використовувати нові можливості, які давала мережа, й спиратися у своїй діяльності на електронні та інформаційні технології» [26, с.41].

В Україні діє прийнятий ще в 2004 р. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [27]. Правові засади відносин ЄС–Україна ґрунтуються на Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (Partnership and Co-operation Agreement) [28]. З 1 березня 2014 р. ці процеси регулюються також «Порядком денним про асоціацію Україна - ЄС» [29].

В Україні існують проблеми, що гальмують розвиток нашої держави в бік інформаційного суспільства. В основному ці проблеми пов'язані з формуванням та реалізацією ефективної національної політики розвитку інформаційного суспільства, що супроводжуються з світовою економічною кризою, політичною нестабільністю, корупцією, зниження довіри громадян до влади тощо. На наш погляд, рівень розбудови інформаційного суспільства в Україні не відповідає її потенціалу та можливостям. Порівняльний аналіз українського та європейського нормативно-проектного забезпечення дає підстави стверджувати, що однією з її причин є недосконала модель галузевої державної політики та неефективні процедури її реалізації.

Погодимося з експертами, які вважають, що сьогодні потребують вдосконалення Закони України «Про інформацію», «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», «Про Національну програму інформатизації», «Про Концепцію Національної програми інформатизації». Разом з тим, зазначимо, що розробленими є «Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 р.» та законопроект «Про Цифровий порядок денний України», які враховують реалії та їх зміни й відтворюють сучасні виклики розвитку інформаційного суспільства. Відповідно до Концепції, розширюються можливості комунікації між владою та суспільством, створюються можливості для залучення громадян до участі в суспільних та політичних процесах. Розвиток електронної демократії планується через створення таких проєктів: е-парламент, е-голосування, е-правосуддя, е-медіація (досудове вирішення спорів), е-референдуми, е-консультації, е-петиції, е-політичні кампанії, е-опитування [25].

У якості *висновків*, зазначимо, що інформаційне (цифрове) суспільство – це еволюційний етап розвитку сучасного суспільства, входження до інформаційної ери, де основними стратегічними ресурсами є знання та інформація. Діджиталізація – це цифрова трансформація. Цифровий розвиток передбачає виконання комплексу завдань, що позитивно вплинуть на економіку, суспільство та життєдіяльність країни загалом.

Стосовно ж цифрової трансформації в Україні нині є проблеми, які потребують вирішення на законодавчому рівні. Великі надії покладено на Комітет Верховної Ради України з питань цифрової трансформації та Міністерство цифрової трансформації України. Варто врахувати досвід країн, які активно впроваджують механізми інформаційного (цифрового) суспільства. Корисним для України є досвід Польщі, де приділяється увага рівню безпеки інфраструктури державного сектору ІКТ; посиленню потенціалу держави для профілактики й боротьби зі загрозами в кіберпросторі тощо.

Незважаючи на переваги інформаційного суспільства, залишаються ризики та загрози безпеки як окремої людини, так і суспільства. Негативні наслідки досягнень у сфері інформаційних технологій повинні примусити людей замислитися стосовно «небезпеки знань» в умовах розвитку інформаційного (цифрового) суспільства.

Україна має низку умов для переходу на більш високий технічний рівень при єдиному системному державному підході, кроках і заходах, які будуть узгодженими у правовому полі, коли технології будуть сприяти на користь демократичного розвитку та стимулювати свідому активність громадян до політичного життя в умовах розвитку та затвердження нової форми демократії – е-демократії. Потенціал, як і ризики цієї форми суспільно-політичного життя вважаємо предметом майбутніх *перспективних* досліджень.

Використана література:

1. Дубов Д.В., Ожеван М.А., Гнатюк С.Л. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості. Київ : НІСД, 2010. 64 с.
2. Тофлер Е.Третя хвиля: Москва : AST, 2002. 776 с.
3. Новое тысячелетие – новое информационное общество. URL: http://ru.infocom.uz/more.php?id=193_0_1_0_M.http://ru.infocom.uz/more.php?id=193_0_1_0_M. (дата звернення: 02.12.2019)
4. eGovernment Benchmark // European Commission, Directorate-General of Communications Networks, Content and Technology. May 2014. URL: <http://ec.europa.eu/digitalagenda/en/news/eu-egovernment-report-2014-shows-usability-online-publicservices-improving-not-fast> (дата звернення: 02.12.2019)
5. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. Co robimy. URL: <https://mac.gov.pl/co-robimy> (дата звернення: 02.12.2019)
6. Кузьменко В. Діджиталізація публічних послуг: досвід України // Public Administration and National Security. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15803245814464.pdf> (дата звернення: 02.12.2019)
7. Куприна К. А. Диджитализация: понятие, предпосылки возникновения и сферы применения Вестник научных конференций. Качество информационных услуг: по материалам международной научно-практической конференции. 31 мая 2016. г. Тамбов. 2016. № 5-5 (9). С. 259-262.
8. Халапсис А. В. Глобализация и метрика истории. URL : <http://halapsis.net/globalizatsiya-i-metrika-istorii> (дата звернення: 02.12.2019)
9. De Clerck J.-P. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences. URL: <https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digitaltransformation-disruption/> (дата звернення: 03.12.2019)
10. Духовна О. Україна «в цифрі»: напрямки реформування. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practi> Оpubліковано в №45-46 (699-700)ce/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/ukrayina-v-cifri-napryamki-reformuvannya.html (дата звернення: 03.12.2019)
11. Пилипчук В. Інформаційна безпека та приватність у сфері захисту персональних даних. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/9_2.pdf (дата звернення: 02.12.2019)
12. Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист осіб у зв'язку з обробкою персональних даних та вільним обігом цих даних» від 24.10.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242 (10.12.2019).
13. Регламент Європейського Парламенту і Ради (Єс) 2016/679 від 27 квітня 2016 р. Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16(10.12.2019).
14. Інтелектуальний сервіс URL: <https://intelserv.net.ua/news/material/id/710> (дата звернення: 01.12.2019)
15. Polityka Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej // CERT.GOV.PL. URL: <http://www.cert.gov.pl/cer/publikacje/polityka-ochrony-cyber/639,PolitykaOchrony-Cyberprzestrzeni-Rzeczypospolitej-Polskiej.htm> (дата звернення: 03.12.2019)
16. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. Co robimy URL: <https://mac.gov.pl/co-robimy>] (дата звернення: 02.12.2019)
17. Systemu Informacji o Nieruchomościach // Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. URL: <http://mac.bip.gov.pl/programy/rzadowy-programrozwojuzintegrowanegosystemu-informacji-o-nieruchomosciach-zespol-opiniodawczy.htm> (дата звернення: 02.12.2019)
18. Ustawa z dnia 30 czerwca 2011 r. o wdrożeniu naziemnej telewizji cyfrowej. URL : <http://www.abc.com.pl/du-akt/-/akt/dz-u-2011-153-903>(дата звернення: 02.12.2019)

19. Ministerstwo planuje cyfryzację Polski za 8 miliardów złotych. URL: <http://interaktywnie.com/biznes/newsy/biznes/ministerstwo-planujecyfryzacje-polski-za-8-miliardow-zlotych-247073> (дата звернення: 03.12.2019)
20. Krajowa gospodarka mogłaby zyskać 50 mld zł na cyfryzacji administracji // Media2.pl. URL: <http://media2.pl/technologie/97386-Krajowa-gospodarka-moglaby-zyskac-50-mld-zl-na-cyfryzacji-administracji-wideo.html> (дата звернення: 03.12.2019)
21. Polska Cyfrowa - PO PC // Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. URL: <https://mac.gov.pl/polskacyfrowa-po-pc#os2> (дата звернення: 03.12.2019)
22. Uchwała w sprawie „Polityki ochrony cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej” // Kancelaria Prezesa Rady Ministrów URL: <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzjerzadu/uchwala-w-sprawie-polityki-ochrony-cyberprzestrzenirzeczypospolitej.html> (дата звернення: 03.12.2019)
23. Information society statistics. Data from August 2012 // European Commission. Eurostat URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Information_society_statistics (дата звернення: 02.12.2019)
24. Program Zintegrowanej Informatyzacji Państwa. Marzec 2013 // Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. URL: <https://mac.gov.pl/files/wp-content/uploads/2013/03/PZIPkonsultacje-spoeczne-3.pdf> (дата звернення: 02.12.2019)
25. Сідей О. Основні напрямки політики діджиталізації #Держава у смартфоні. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/ukrayina-u-stili-digital.html> (дата звернення: 02.12.2019)
26. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. Co robimy. URL: <https://mac.gov.pl/co-robimy> (дата звернення: 03.12.2019)
27. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 03.12.2019)
28. Бойд Е. Ефірна журналістика. Технології виробництва ефірних новин. К., 2007. С. 41.
29. Порядок денний асоціації Україна - ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_990 (дата звернення: 03.12.2019)

Krylova Y. Information (Digital) Society: Political and Legal Aspects of Implementation

The article highlights the problems of the formation of the information (digital) society. The main advantages and problems of the implementation of information and communication technologies in the life spheres of modern society and the state are investigated. The positive impact of the development of information and communication technologies due to the Internet and the principles of e-democracy has been examined in the context of expanding opportunities for participation of the population in the formation of civil society, influence on political decision-making etc. It is substantiated that under the conditions of the rapid development of these technologies and information globalization, the political and legal aspects of this issue, in particular the problem of protecting personal data and the like, are gaining importance. The article highlights the foreign experience of political and legal support for the development of the information (digital) society and explores the problems of implementing relevant EU documents and projects on the development of the information society in national legislation.

The political and legal problems of digitization are considered as a component of the development of the modern information society. The experience of introducing digitalization in Poland is being investigated. The complexity of the digitalization process in modern Ukraine is analyzed.

The main priorities for the development of the information society in Ukraine are identified. The basic principles of the national policy of the information society in Ukraine are analyzed, among which the priority is the scientific, technical and innovative development of the state.

Keywords: information society, digital society, digitalization, information and communication technologies, politics, digital transformation, EU digital agenda, digital state, information security, personal data, e-democracy, e-justice, e-mediation, E-Europe 2020, E-Europe Ukraine 2020, Electronic Poland.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.12>

УДК 316.485.26:316.77(477)(470+571)

Сухраков А. С.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

У статті окреслені сучасні виклики російсько-української інформаційної війни та її особливості. Перелічені форми ведення інформаційної війни та її роль у російсько-українських відносинах. Окреслено феномен російської інформаційної агресії в Україні до початку військових дій в Криму та на Донбасі. Озвучені перші тенденції інформаційних утисків на території півострова Крим. Розглянуті суспільно-політичні відносини в Україні у контексті актуальних інформаційних викликів, інформаційних асиметрій у висвітленні політичних відносин і процесів сучасності. Особливу увагу приділено пошуку механізмів протидії сучасній інформаційній війні з урахуванням появи на теренах України суб'єктів інформаційного впливу та громадян, які поділяють тези російського походження. Наголошено, що в Україні зафіксовано збільшення кількості прихильників медіа, які діють в інтересах іншої держави, а також, що Росія має широкую програму по дезінформації на міжнародному рівні. Запропоновано один з елементів протидії Росії в глобальному контексті – на рівні Євросоюзу та Сполучених Штатів Америки. Визначено, що однією з можливих причин ментальної агресії Росії є бажання країни-агресора створити «пояс безпеки» від країн-учасниць Північноатлантичного союзу й зберегти важелі впливу в окремих регіон України. Осмислено роль стратегічних комунікацій в рамках протидії інформаційній агресії й розвитку українського суспільства.

Ключові слова: інформаційна війна, російсько-українські відносини, ментальна агресія Росії, дезінформація, суб'єкти інформаційної діяльності, інформаційна агресія, анексія Криму, інформаційний супровід, Європейський союз, НАТО, дезінформація, стратегічні комунікації, суб'єкти інформаційного впливу, протидія російській інформаційній агресії, українське суспільство, розвиток медіа, інформаційна агресія в Україні

Російсько-українські відносини насичені інформаційною агресією та протиборством, а наше суспільство все частіше стикається з викликами саме інформаційного походження. Саме тому актуалізується необхідність окреслити сучасні виклики інформаційної війни між країнами, враховуючи її видозміну. Особливої уваги заслуговує визначення їх змісту, форм і технологій ведення.

Дослідження цього питання в останні роки отримали суттєвий розвиток. Особливий вклад внесли Є. Макаренко, який окреслив протидію російській інформаційній війні на міжнародній арені, А. Лукашенко, який провів аналіз механізмів російської ментальної агресії та її продовження в інформаційній площині та О. Коломієць, який вивчив проблемні питання протидії інформаційним війнам інших держав в Україні. Однак, досі невирішеним питанням залишається суть сучасних викликів російсько-української інформаційної війни.

Метою статті є чітке визначення суті сучасних тенденцій й викликів, які постають перед Україною через інформаційну війну з боку Росії.

Сьогодні існує багато визначень інформаційної війни. Нашу увагу привертає розуміння її як «форми ведення інформаційного протистояння між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними та іншими структурами), яка передбачає

проведення комплексу з нанесення шкоди інформаційній сфері конкуруючої сторони і захисту власної інформаційної сфери» [14].

Сучасний науковець-теоретик з інформаційних війн М. Лібікі визначає 7 форм ведення інформаційної війни:

- командно-управлінська (націлена на знищення каналів зв'язку між командуванням і виконавцями);
- розвідувальна (збір важливої та захист власної інформації);
- психологічна (пропаганда, інформаційна обробка населення, деморалізація);
- хакерська (диверсійні дії та атаки проти ворога шляхом створення спеціальних програм);
- економічна (інформаційна блокада й інформаційний імперіалізм);
- електронна (спрямована проти засобів електронних комунікацій: радіозв'язку, радарів, комп'ютерних мереж);
- кібервійна [10, с. 188].

Російська інформаційна агресія у наш час стала одним із відчутних факторів у суспільно-політичному житті України. Інформаційні терористи вже декілька разів змінювали тактику своїх дій, а це означає, що інформаційна експансія проти України ведеться вже досить довгий час.

Феномен російської інформаційної агресії існував задовго до трагічних подій в Криму та на Донбасі. Ще до цього інформаційне поле України було «пронизане» російськими засобами масової інформації (ЗМІ), якими так чи інакше керували адепти «руського світу», створюючи плацдарм для інформаційного супроводження майбутніх міжнародних злочинів.

У наш час російську інформаційну агресію ототожнюють із базовим поняттям інформаційної агресії як такої, виокремлюючи в ній лише деякі особливості, на кшталт розпорошеності цільової аудиторії й використання нових технологій донесення повідомлень до громадян. Як слушно зауважив Ю. Рубан, найпоширенішою назвою російської агресії, спрямованої проти свідомості, є «інформаційна війна». Проте ця назва не передає повністю її особливостей. Війна називається «інформаційною», але ведеться не лише у просторі повідомлень ЗМІ. Російські телеканали, радіо, друковані видання, що здійснюють агресію, взагалі перестали бути ЗМІ в демократичному розумінні цього поняття. Вони переважно не описують і навіть не інтерпретують події – вони їх формують [17, с. 10].

У книзі Д. Прокоф'єва «Інформаційна війна та інформаційна злочинність» наведено досить чітке визначення інформаційної війни: вона являє собою цілеспрямовані інформаційні впливи, що здійснюються суб'єктами впливу на мішені (об'єкти впливу) з використанням інформаційної зброї задля досягнення запланованої мети [16].

На думку Ю. Бабенко веденні стратегічних інформаційних війн застосовується специфічна зброя. Ця зброя не завдає фізичної шкоди, але може призвести до справжньої війни. [2]

Російські науковці та практики активно оперують поняттям «Інформаційна війна» та застосовують її інструменти у реальному житті. Так, за визначенням першого заступника директора Федерального агентства урядового зв'язку та інформації Росії В. Маркоменка, «інформаційна війна – це комплекс заходів і операцій, що провадяться в конфліктних ситуаціях, в яких інформація є водночас зброєю, ресурсом і метою» [19].

На сайті Інформаційно-аналітичного центру РНБО (<http://mediarnbo.org/>), створеному у липні 2014 р., тобто після початку агресії, прямо констатується: «Інформаційна кампанія є невід'ємною складовою агресії РФ в Україні. Тобто первинною є мета керівництва Росії ослабити Україну та залишити її у сфері свого безпосереднього впливу». Бачення фахівців центру щодо стратегії захисту незалежності таке: «Інформаційна чи комунікаційна компонента є однією з найважливіших складових загальної стратегії та не існує відокремлено від інших компонент. Це важливо для розуміння неможливості відокремлено «виграти інформаційну війну» [18].

Дослідниця А. Баровська стверджує, що перші системні ознаки інформаційних утисків з російської сторони почали з'являтися після парламентських виборів 2006 р., коли в Криму перемогу одержали політичні сили «Партія регіонів» та «Русский блок», які почали перешкоджати діяльності місцевих медіа. ЗМК, засновані кримською владою зазнавали цензури, до того ж, місцевою владою контролювалося і державне республіканське телебачення, яке формально було підпорядковане Києву. Однією з основних тенденцій українського інформаційного ринку як Криму, так і України загалом, було те, що він розвивався не як бізнес, а як ідеологічне поле битви, використовувався саме для інформаційних воєн. Так само реалізувалися у Криму і російські спецпроекти, зокрема через фінансову підтримку окремих видань, через спроби міняти засновників медіа тощо [3, с. 55].

Наприклад, Н. Кокоріна стверджує, що в 2013 р. депутат Верховної Ради автономії Ф. Мардоян, обраний від «Партії регіонів» в Сімферополі, придбав телеканал «Неаполь», телерадіокомпанію «Екран» й створив на їх технічній базі «TV FM». А в 2010 р. кримську телерадіокомпанію «ИТВ» придбав місцевий депутат О. Мельник [8].

Те, що від'єднання Криму від України було заздалегідь спланованим актом РФ, підтверджують ряд очевидних фактів, що мали місце задовго до підписання Договору про приєднання Криму до Росії 18 березня 2014 р. Анексії Криму передувала тривалий процес побудови «інформаційного каркасу» цього незаконного акту [18]. Приклади інформаційної підготовки до анексії простежуються в окремих випадках провокацій з боку російських високопосадовців, що стають особливо помітними з 2006 р. Зокрема заяви про відділення півострова лунали з боку депутатів Російської Держдуми К. Затуліна, В. Жириновського, а у 2008 р. під час урочистостей з нагоди 225-річчя Чорноморського флоту РФ у м. Севастополі мер Москви Ю. Лужков закликав порушити питання про повернення міста до складу Росії, внаслідок чого він був оголошений персоною нон-грата в Україні [3, с. 55].

Як слушно зауважив Б. Яременко, наприкінці 2016 р. на фоні відсутності в Україні державної стратегії деокупації Криму, в західних виданнях з'явилися та отримали широкий резонанс плани виходу з «українсько-російської кризи», що були запропоновані західними політиками Г. Кіссінджером, Т. Гремом та підтримані деякими українськими олігархічними колами. Всі вони в тій чи іншій мірі засновані на фактичному визнанні анексії Криму. У такій ситуації стає зрозумілим, що знайти реальні шляхи вирішення проблеми окупації та анексії Криму можна тільки у ширшому міжнародному контексті. За словами науковця, українське громадянське суспільство, політики та експерти, Україна як держава, що безпосередньо протистоїть агресії РФ, зобов'язані аргументовано пояснювати цивілізованому світу на власному драматичному досвіді, в тому числі на прикладі окупації та анексії Криму, що путінський режим націлюється на глобальний реванш за історичну поразку Радянської імперії. Цей режим будує свій антизахідний світ з іншими базовими цінностями. У цій якості сучасна Росія стає все більш схожою на утворення на кшталт ІДІЛ, як нова глобальна загроза в XXI столітті. Після анексії Криму Росія втрутилася в сирійську війну та поєднала дві регіональних «дуги конфліктів» – Середземноморську і Чорноморську – в одну «лінію фронту» від Тунісу до Донбасу [20, с. 55].

Сучасні виклики російсько-української інформаційної війни вимагають переосмислення, а в окремих випадках і розробки нових механізмів протидії іноземному впливу, який відстежується у відносинах між громадянами, їх об'єднаннями та державою. Особливо це стосується суб'єктів інформаційних відносин, які відіграють у цьому процесі одну з передових ролей.

На нашу думку, щоб зрозуміти сучасні виклики російсько-української інформаційної війни, слід звернути увагу на ЗМІ всередині країни, які діють в інтересах іншої держави. Зокрема, на збільшення їх кількості, трансформування зовнішнього вигляду й «маскування» під опозиційність до влади, реакцію на життєво-важливі теми, політичні процеси всередині України, й окреслення їх в негативному світлі. Одним з найяскравіших негативних прикладів, на нашу думку, є відкриття в Україні видання «Ехо Києва», яке позиціонує себе як незалежний інформаційно-аналітичний ресурс. Простежується схожість із російським

«Эхо Москвы», а головними суб'єктами інформаційного впливу цього видання є колишній народний депутат від «Партії регіонів» О. Бондаренко. Вона відома своїми негативними висловлюваннями на адресу Революції Гідності, а також окремих активістів часів Євромайдану.

Слушну думку щодо причин ментальної агресії Росії, яка зараз є всередині України, висловив дослідник А. Лукашенко: «Для того, щоб віднайти дієві механізми протидії російській ментальній агресії, яка втілюється у інформаційній війні, потрібно заглибитися у світогляд середньостатистичного росіянина та лідерів РФ, в рамках світоглядної парадигми яких стало можливим існування сьогоденної кризи у міжнародних відносинах. Глибинні мисленнєві структури формують так звані ментальні пласт буття як окремої людини, так і того чи іншого народу. Для того, щоб досягнути їх потрібно звернутися до усної народної творчості, легенд, казок і т.д., які передають певні коди, ментальні шаблони, стереотипи поведінки народу. Як правило, самі ці схеми (як зазначають послідовники Нової сторичної науки) не усвідомлюються їх носіями і саме тому міцно вкорінені у свідомість і складно трансформуються» [11, с. 74].

На думку О. Коломійця, головним викликом для України є бажання Росії створити на західному напрямку «пояс безпеки» від НАТО. Інформаційна ж війна покликана змінити ідентифікації українського російськомовного населення для зберігання важелів впливу [9, с. 2]. Російська експансія в Україні має очевидний характер для переважної більшості українських громадян. В умовах зниження довіри до ЗМІ та визнання переважною більшістю українців Росії стороною конфлікту, частина громадян формує мережу альтернативних, неформальних інформаційних каналів, що спрямовані на руйнування директивного мислення та некритичного сприйняття суспільно-політичних подій в Україні [5, с. 150].

Як зазначав директор соціологічної служби Центру Разумкова А. Биченко, «дедалі більше людей готові брати відповідальність на себе і діяти самостійно... на цьому етапі прогресивність і рівень розвитку суспільства випереджає прогресивність і розвиток державного апарату. І, швидше за все, суспільство підтягне рівень державного управління до своїх значно збільшених і усвідомлених потреб» [6].

Цю тенденцію до партикулярної участі в громадському житті підтверджував, зокрема, і Ю. Андрухович: «Я ж натомість дію майже винятково індивідуально. Я, можливо, теж активіст, але не громадський, а індивідуальний... Це така паралельна дипломатія, робота з громадською думкою західних країн. Ми ж так чи сяк будемо разом, тому на їхню громадську думку обов'язково треба впливати» [1]. Таким чином актуалізується важлива потреба суспільного менеджменту – позиціонування українців як консолідованої, мирної нації [2, с. 240].

Науковець А. Баровська слушно зауважила, що стратегічні комунікації спрямовані на підрив і делегітимізацію противника у спосіб набуття підтримки й визнання з боку місцевого населення, електорату своєї країни, міжнародної громадськості та усіх інших цільових груп [4, с. 148]. Сутність стратегічних комунікацій полягає в тому, що сформульовані для різних цільових аудиторій месиджі не конфліктують один з одним.

На думку Є. Макаренко, Росія має широку програму з дезінформації щодо України на міжнародному рівні. Саме тому ЄС та країни-члени організації, на погляд наднаціональних інститутів ЄС, мають об'єднати зусилля на рівні постійного співробітництва установ, аналітичних центрів і дослідницьких інституцій Європи щодо надання правдивої інформації про конфлікт в Україні [12, с. 29].

Як висновок слід зазначити, що сучасні виклики російсько-української війни трансформувалися й відійшли від початкових цілей. Це підтверджується зростаючою кількістю прихильників російської версії подій в Україні. Одним з найбільших викликів сьогодення є неприхована й агресивна діяльність різних суб'єктів інформаційної активності, які шукають прибічників серед простих українців. Первісною ціллю було закріплення в думках українців альтернативної версії подій на Євромайдані, доказом чого є діяльність місцевих ЗМІ в анексованому Криму перед проведенням незаконного референдуму. Зараз же

метою є активне розповсюдження негативного ставлення до подій на Майдані, реабілітація тодішньої політичної еліти, підтвердженням чого є повернення її частини в Україну й «захоплення» медійного поля. Крім того, занепокоєння викликає нинішній склад Верховної Ради, де збільшилася кількість проросійсько-налаштованих парламентарів. Це дає їм змогу ще більше впливати на діяльність верховного законодавчого органу України.

Перспективи дослідження полягають у тому, що в цьому розрізі актуалізується пошук законних механізмів протидії інформаційній окупації усієї України й винайденні тези відповідей на російські штампи, які розповсюджуються відносно подій на Майдані та нинішніх дій української влади. Також назріває питання розробки нової стратегії протидії проросійсько-налаштованим суб'єктам політики., зокрема – ідентифікація зловживання маркерами демократії й опозиційності, що використовується для впровадження політики затягування й відкладання голосування за важливі законопроекти.

Використана література:

1. Андрухович Ю. Конфлікт на Донбасі – це насправді війна культур. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/03/2/190102> (дата звертання: 02.12.2019)
2. Бабенко Ю. Інформаційна війна – зброя масового знищення. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050> (дата звертання: 02.12.2019)
3. Баровська А Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. К. : НІСД, 2016. 109 с.
4. Баровська А. В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО. Стратегічні пріоритети. 2015. № 1. С. 147-152.
5. Бевз, Т.А. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою : аналітична доповідь. К. : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. С. 150-151.
6. Биченко А. Відмінності між Заходом і Сходом України поступово позначають. Центр Разумкова. URL: http://life.pravda.com.ua/person/2015/03/2/190102/view_print/http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=1240 (дата звертання: 02.12.2019)
7. Зорич О. О. Громадський досвід протидії антиукраїнській інформаційній війні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2015. Випуск 3. С. 237-247.
8. Кокоркіна Н. «Хозяева крымских медиа»: кто стоит за крымскими информагентствами». Центр журналістських розслідувань. URL: <https://investigator.org.ua/articles/102918> (дата звертання: 02.03.2020)
9. Коломієць О.В. Проблемні питання протидії інформаційним війнам інших держав в Україні // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»: матеріали конференції, 2019. Випуск №21. С. 2-3.
10. Кудрявцева Н.А., Павліченко О.О, Рубльова Р.І. Роль гуманітарних дисциплін у формуванні протидії інформаційно-психологічному впливу. Сучасна війна: гуманітарний аспект. 2017. С. 187-190.
11. Лукашенко А.І. Ментальні структури агресора в інформаційній війні на прикладі Російської Федерації: погляд із минулого в сучасність, виклики західному суспільству // Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 144(3). С. 72-75.
12. Макаренко Є.А. Протидія російській пропаганді на міжнародній арені: європейський вимір // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Деокупація і реінтеграція інформаційного простору Криму». 2019. С. 29-30.
13. Пахнін М. Л. Принципи, завдання та інструменти державної інформаційної політики України в сучасних умовах // Теорія та практика державного управління, 2014. Випуск 3. С. 87-95.
14. Пашков М. Російська інформаційна експансія: український плацдарм. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Information_Warfare_ukr.pdf (дата звернення: 03.12.2019)

15. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28.04.2014. Офіційний вісник Президента України від 28.04.2014. №16. (дата звернення: 03.12.2019)
16. Прокоф'єва Д.М. Інформаційна війна та інформаційна злочинність. URL: <http://www.crime-research.iatp.org.ua/library/Prokor.htm> (дата звернення: 03.12.2019)
17. Рубан Ю. Стратегія гуманітарної безпеки України у контексті гібридної війни. Журнал «Права людини», 2008. Випуск 30. С. 10-11.
18. Соловійов С. Г. Теоретичні засади інформаційної оборони // Державне будівництво. 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2015_1_8 (дата звернення: 02.12.2019)
19. Фомін О. Сутність поняття «інформаційна безпека» // Синтез. 2003. URL: defpol.org.ua/site/index.php/en/publikaci/doc_download/25 (дата звернення: 03.12.2019)
20. Яременко Б. В. Окупований Крим в умовах санкцій і блокади в 2014 – 2016 роках. Щорічна доповідь Фонду «Майдан закордонних справ». К.: 2017. С. 12-13.

Suhrakov A. Modern Challenges of the Russian-Ukrainian Information War

The article considers the current challenges of the Russian-Ukrainian information war and its features. 7 forms of information warfare and its role in Russian-Ukrainian relations are described. The phenomenon of Russian information aggression in Ukraine before the beginning of military operations in the Crimea and the Donbas is outlined. The first trends of information harassment on the territory of the Crimea Peninsula are announced. The article considers social and political relations in Ukraine in the context of current information challenges, information asymmetries in the coverage of political relations and processes of modernity. Special attention is paid to the search for mechanisms to counteract the modern information war, taking into account the appearance of subjects of information influence on the territory of Ukraine and citizens who share theses of Russian origin. It was noted that in Ukraine there was an increase in the number of media supporters who act in the interests of another state, and that Russia has a broad program of disinformation at the international level. One of the elements of countering Russia in the global context – at the level of the European Union and the United States-is proposed. It is determined that one of the possible reasons for Russia's mental aggression is the desire of the aggressor country to create a "security belt" from the member States of the North Atlantic Alliance and maintain leverage in certain regions of Ukraine. The role of strategic communications in countering information aggression and the development of Ukrainian society is understood.

Keywords: information war, Russian-Ukrainian relations, Russian mental aggression, disinformation, subjects of information activity, information aggression, annexation of Crimea, information support, European Union, NATO, disinformation, strategic communications, subjects of information influence, countering Russian information aggression, Ukrainian society, media development, information aggression in Ukraine.

РЕЦЕНЗІЯ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.13>

Перегуда Є. В.

**НАУКОВИЙ ПРОРИВ НА МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ПЕРЕТИНІ
ПРАВА І ПОЛІТОЛОГІЇ**

В Інституті держави і права імені В.М. Корецького НАН України вийшла друком монографія, яка може стати певним проривом у сфері суспільних наук¹. Монографія присвячена розв'язанню проблем становлення правової політології, яку автори характеризують, зокрема, як нову науку або ж як новий напрям наукових досліджень.

У сучасному, організованому, суспільстві номенклатура галузей науки та наукових спеціальностей досить жорстко регламентується. В Україні це врегульовано, зокрема, квітневою 2015 р. постановою Кабінету Міністрів України, відповідними наказами Міністерства освіти і науки. Проте історія науки свідчить, що часто кардинальні наукові прориви здійснюються на міждисциплінарному перетині. Так, синергетичний метод, поширений нині у суспільствознавчих дослідженнях, свого часу виник на перетині історії, фізики, хімії, низки інших наук. Біхевіоралістський підхід у суспільствознавстві з'явився завдяки кооперації представників, з одного боку, політичної науки, з іншого – економічної теорії, психології тощо.

У 1980-х рр. заявив про себе та почав стрімко поширюватися у наукових дослідженнях такий підхід як неоінституціоналізм. Це стосувалося не лише політології, а й інших галузей науки – економіки, соціології тощо. І хоча дискусії щодо визначення самого поняття суспільних інститутів наразі продовжуються, прихильників різних напрямів у межах цього підходу об'єднує теза про те, що саме суспільні інститути визначають соціально-політичні інтереси та дії.

Саме в цьому контексті, на нашу думку, слід оцінювати й заявку на формування нового напрямку наукових досліджень – правової політології. Адже, з одного боку, право є найважливішим регулятором суспільних відносин, відтак без їх ґрунтовного вивчення неможливе дослідження функціонування суспільно-політичної сфери. З іншого боку, відповідно до неоінституціоналістської парадигми, згідно з якою інститути не лише обмежують, а й створюють певний діапазон інтересів, практик, конкретних дій, мусимо визнати, що соціально-політичні практики прямо впливають на розвиток інститутів, зокрема правових. Причому йдеться не лише про зв'язок змісту правових актів з інтересами політичних акторів. Варто згадати, що функціями правової системи є не лише виробництво правових актів, а їх тлумачення та застосування. Й на реалізацію цих функцій політичні інтереси справляють істотний вплив. Відтак реалізація функцій правової науки без ґрунтовного вивчення специфіки соціально-політичних інтересів, практик, дій неможлива.

Отже, поява такого напрямку досліджень, як правова політологія, є закономірним результатом не лише дії механізмів суспільного розвитку, а й тенденцій парадигмального розвитку самої науки. Не дивно, що ідеї про інституціоналізацію правової політології виникли саме в Інституті держави і права НАН України, де багато років функціонують відділ правових проблем політології, спеціалізована рада із захисту дисертацій з політичних наук та багато років здійснюються дослідження політико-правових засад суспільних явищ,

¹ Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації: монографія / За ред. І.О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. 2019. 288 с.

результатом чого були монографії про виборчі системи в Україні, громадянське суспільство, взаємодію політики, права та влади, реформування регіонального управління, зокрема адміністративно-територіальну реформу, механізми політичної відповідальності, механізми етнополітичного розвитку тощо. Врешті кілька років тому в Інституті було захищено дисертацію з проблематики правової політології. Відтак рецензована монографія підбиває підсумки досліджень фахівців Інституту в політико-правовій сфері. Водночас у монографії автори пішли далі, й зазначені підсумки відстали відображення, зокрема, у формулюваннях об'єкта, предмета правової політології, аналізі її методів, функцій та понятійно-категоріального апарату.

Об'єкт правової політології автори визначають як «співвідношення та взаємодію політики і права як основу ефективності функціональних параметрів життєдіяльності держави і громадянського суспільства». Правова політологія має не просто поєднати політичну систему суспільства та правову систему держави, а й «внести чіткі критерії та ознаки в ті правові механізми, що містять значний елемент політичного, регламентувати діяльність специфічних суб'єктів політико-правової системи ...та інститутів громадянського суспільства» (с. 19). Предметом правової політології, на думку авторів, є «збалансування сфер застосування політики і права через регулювання інституційної інфраструктури та відносин між людьми на основі органічного поєднання потенціалу політико-правових цінностей, соціальних і правових норм з урахуванням сутнісних потреб та запитів суспільства» (с. 276).

При аналізі понятійно-категоріальної основи правової політології особливо цікавими є інтерпретація таких понять, як «політичне право», «правова політика», «політико-правові цінності», «правовий закон» тощо. Слід зазначити, що явище політичного права вже досліджували видатні учені минулого, зокрема, Ж.-Ж. Руссо, В. Старосольський та ін. І все ж повноцінним елементом наукового дискурсу це поняття стає лише сьогодні, що автори пов'язують із зростанням ролі права в регулюванні політичних відносин, організації та діяльності держави і суспільства. Варто зазначити, що вони не ототожнюють політичне право з правом конституційним або адміністративним. На їх думку, це «багатовимірний, соціально-політичний феномен: це і політична ідея, і політична теорія, і напрям у політичній науці, і глобальна політична практика, і нормативне регулювання тощо».

Моделлю співвідношення політики та права, на думку авторів монографії, є правова політика, в рамках якої не лише право є засобом політики, але й «політика здійснюється у правовій формі, не тільки політика визначає право, але й право є чинником, що визначає правомірність політики».

Причому в контексті аналізу авторами понятійно-категоріального апарату правової політології, в цілому взаємодії політики та права, на нашу думку, важливо звернути увагу ще на один аспект. Вони розуміють право не лише як позитивне, тобто як ухвалені формальні закони та інші правові акти, а й загалом як систему нормативного регулювання суспільства, включно уявлення суспільства про належне та справедливе. Тому значна увага авторами приділяється такому поняттю як «Справедливе Суспільство».

Відтак обґрунтованим є й запропонований перелік наукових галузей, з якими взаємодіє правова політологія, що також відзначено у монографії. На думку авторів, цей перелік включає політичну філософію, політичну соціологію, політичну історію, історію політичних та правових вчень, теорію держави і права, філософію права, конституційне право, соціологію права, без яких «неможливо сформулювати цілісне уявлення про суспільно-політичну дійсність» (с. 8).

Авторська пропозиція нового наукового напрямку є обґрунтованою, достатньою мірою концептуалізованою. Будемо сподіватися на прискорення оформлення цієї пропозиції у вигляді освітньо-професійних та освітньо-наукових програм, а також у номенклатурі наукових спеціальностей.

НАШІ АВТОРИ

БАБКІНА ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА	доктор політичних наук, професор, завідувачка кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), neoconservatorua@gmail.com .
БАЛАЦЬКА ОЛЕНА БОРИСІВНА	доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Сєверодонецьк, Україна), balatskaya@ukr.net .
БУШАНСЬКИЙ ВАЛЕНТИН ВІКТОРОВИЧ	доктор політичних наук, головний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Київ, Україна), bushanskyi@ukr.net .
ГУМЕНЮК БОРИС ІВАНОВИЧ	завідувач кафедри публічного управління та міжнародних відносин НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна), b.gumeniuk@gmail.com .
КАЛІНІЧЕНКО БОГДАН МИХАЙЛОВИЧ	кандидат політичних наук, доцент кафедри державної служби, публічного адміністрування та політології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. (Черкаси, Україна), 555tvukraine@vu.cdu.edu.ua .
КРИЛОВА ЮЛІЯ ІГОРІВНА	аспірантка кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), krilovayulya@gmail.com .
НОВАКОВА ОЛЕНА ВІКТОРІВНА	доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), nev_lg@ukr.net .
ОПАНАСЮК ВАЛЕНТИНА ВОЛОДИМИРІВНА	кандидат політичних наук, доцент, докторантка кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), v.opanasyuk@socio.sumdu.edu.ua
ПАВЛОВА ЛЮДМИЛА ІСМАЇЛІВНА	кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Сєверодонецьк, Україна), pavlovaludmila4321@gmail.com .
ПЕРЕГУДА ЄВГЕН ВІКТОРОВИЧ	доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ, Україна), yevgennn@ukr.net .
РУДИК АНДРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ	аспірант кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна), andronikimpaler@gmail.com .
СУХРАКОВ АНДРІЙ СЕРГІЙОВИЧ	аспірант кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова, (Київ, Україна), reversor@ukr.net .
ТІМАШОВА ВІКТОРІЯ МИХАЙЛІВНА	доктор політичних наук, доцент, професор кафедри публічного управління та міжнародних відносин НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), tavitum@bigmir.net .

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Бабкіна О. В.
ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ЗНАНЬ ПРО ПОЛІТИКУ 5

Гуменюк Б. І.
ПОЛІТОЛОГІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.....12

Новакова О. В.
ЧИННИКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ
СУЧАСНИХ ПОЛІТОЛОГІВ В ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....19

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

Балацька О. Б.
КОНФЛІКТИ ЗА УЧАСТІ НЕДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ ЯК ФАКТОР КРИЗИ
ДЕРЖАВНОСТІ.....26

Тімашова В. М.
ПОЛІТОЛОГО-ПРАВОВІ РОЗДУМИ У ЗМІСТОВНОМУ ТРИКУТНИКУ «ДЕРЖАВНИЙ
СЛУЖБОВЕЦЬ – УПРАВЛІНЕЦЬ – АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРАЦІВНИК».....34

Опанасюк В. В.
ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ ПІД ВПЛИВОМ ПОЛІТИКИ ВІДКРИТИХ ДАНИХ:
НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ.....40

Павлова Л. І.
ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ОСНОВНІ РИЗИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ
ПОДОЛАННЯ.....48

Рудик А. О.
ЕТАПИ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОНАРХІЙ.....54

ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Бушанський В. В.
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФАКТОР СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ.....61

Калініченко Б. М.
ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІХУ В
ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ.....69

Крилова Ю.І.
ІНФОРМАЦІЙНЕ (ЦИФРОВЕ) СУСПІЛЬСТВО:
ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ УПРОВАДЖЕННЯ.....75

Сухраков А. С.
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ.....83

РЕЦЕНЗІЯ

Перегуда Є. В.
НАУКОВИЙ ПРОРИВ НА МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ПЕРЕТИНІ ПРАВА І
ПОЛІТОЛОГІЇ.....89

НАШІ АВТОРИ.....91

CONTENT

POLITICS AS A SCIENCE AND EDUCATIONAL DISCIPLINE

Babkina O. FUNDAMENTAL LEVEL OF POLICY KNOWLEDGE.....	5

Gumeniuk B. POLITOLOGY OF INTERNATIONAL RELATIONS: STATE AND TENDENCIES OF DEVELOPMENT IN UKRAINE.....	12

Novakova O. FACTORS OF IMPROVEMENT OF EDUCATION AND METHODOLOGICAL PROVISION OF TRAINING OF MODERN POLITICAL EXPERTS IN THE HIGHER EDUCATION SECTOR.....	19

TRANSFORMATION OF MODERN STATES

Balatska O. CONFLICTS WITH THE PARTICIPATION OF NON-STATE ACTORS AS A FACTOR IN THE CRISIS OF STATEHOOD.....	26

Timashova V. POLITICAL-LEGAL CONSIDERATIONS IN THE SOCIAL TRIANGLE «CIVIL SERVANTS – MANAGER – ADMINISTRATIVE EMPLOYEES»	34

Opanasiuk V. TRANSFORMATION OF THE FUNCTIONS OF THE STATE UNDER THE OPEN DATA POLICY IMPACT: THE CASE OF UKRAINE.....	40

Pavlova L. FUNCTIONING OF THE STATE UNDER THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION: BASIC RISKS AND WAYS TO OVERCOME THEM.....	48

Rudyk A. STAGES OF MONARCHIES POLITICAL TRANSFORMATION.....	54

POLITICAL CHALLENGES OF THE INFORMATION SOCIETY

Bushansky V. INFORMATION FACTOR OF SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN UKRAINE.....	61

Kalinichenko B. PUBLIC OPINION FORMING PROCESS AS A FACTOR OF SUCCESS IN THE INFORMATIONAL WARFARE.....	69

Krylova Y. INFORMATION (DIGITAL) SOCIETY: POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF IMPLEMENTATION.....	75

Suhrakov A. MODERN CHALLENGES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN INFORMATION WAR.....	83

REVIEW

Perehuda Ye. THE SCIENTIFIC BREAKDOWN ON THE INTERDISCIPLINARY LINE OF LAW AND POLITICAL SCIENCE.....	89

OUR AUTHORS	91

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити такі елементи:

- **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання **цілей статті** (постановка завдання);
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- **виокремлення невіршених раніше частин** загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад **основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- **висновки** до даного дослідження і **перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей.

Стаття **обов'язково** супроводжується **авторською довідкою** зі зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси та телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються **рецензією** наукового керівника або доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри / відділу про рекомендацію до друку. Автор **підписується** на звороті останньої сторінки статті. Рукопис статті подається в одному примірнику. Разом з рукописом на диску подається електронний варіант статті, збережений у форматі .doc або .rtf.

Обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – до 20 тис. друкованих знаків разом із пробілами. **Вимоги для оформлення тексту**: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; поля: верхнє, нижнє – 20 мм, праве – 10 мм, лівє – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо: використовувати *кутові лапки* «Текст»; розрізняти символи *дефіс і тире* (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти *нерозривні пробіли* між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у покликаннях і списку використаних джерел, між датою і роком (напр. М. П. Драгоманова; с. 22–28; 27 березня 2007 р.; м. Київ); по тексту *уніфікувати скорочення*; розшифровувати *абрєвіатури* при першому згадуванні; між словами залишати по одному пробілові. *Рисунки і таблиці* оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі й розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий. Таблиці мають бути виконані в чорно-білому режимі.

Перелік джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «*Використана література*» та оформлюється мовою оригіналу, згідно з вимогами МОН України. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються

таким чином: [3, с. 5–6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Слід уникати підрядкових посилань у тексті.

Структура статті: УДК, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою (1800 знаків), текст статті, використана література; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою (не менше 1800 знаків).

Зразок оформлення статті

<i>УДК</i>	<i>Прізвище та ініціали</i>
НАЗВА СТАТТІ	
<i>Анотація та ключові слова укр. мовою (1800 знаків)</i>	
Текст статті	
Використана література:	
<i>ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)</i>	

Приклад оформлення використаної літератури (згідно з ДСТУ 8302:2015):

- Андрущенко В. П. Філософія політики: підручник. Київ: Знання України, 2003. 400 с.
- Байме К. Політичні теорії сучасності; пер. з нім. М. Кутаєвої та М. Бойченка. Київ: Стило, 2008. 396 с. (Сучасна гуманітарна бібліотека).
- Бабкіна О. В. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. 2014. Випуск 15. С. 5–10.
- Горбатенко В. П., Бутовська І. О. Політичне прогнозування: підручник. Київ: МАУП, 2005. 152 с.
- Політологічний енциклопедичний словник / За ред.: В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенко, Ю.С. Шемшученко; НАН України; Інститут держави і права імені В.М. Корецького, Українська асоціація політологів. 2–е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 735 с.
- Студії пам'яті в Україні. (Історіографічний дискурс. Бібліографічний покажчик) / Передмова, вступ. ст., заг. ред. А. М. Киридон; [упор. покажчика: Киридон А. М., Волянчук О. Я., Огієнко В. І.]. Київ: ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. 294 с.
- Михальченко М. Україна розділена в собі : від Леонідії до Вікторії : у 2–х т. Київ: ППІЄНД ім. І. Ф. Кураса, 2009. Т. 1. 490 с.
- Новакова О.В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса. Київ, 2007. 31 с.
- Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон за станом на 01.11.2016. Голос України від 15.01.2016. № 6.
- Положення про Міністерство юстиції України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014. № 228. Офіційний вісник України від 15.07.2014. № 54. С. 88.
- Шайгородський Ю. Прояви політичної деструкції в умовах демократії // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 3-4. С. 241-255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_3-4_22 (дата звернення: 11.11.2017)
- Українське суспільство: моніторинг соціальних змін // Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/ukrainske-suspilstvo/issues/> (дата звернення: 12.01.2019).
- Sestanovich S. Evaluating the Reset: Is It Time for a Pause? URL: <http://www.cfr.org/russian-fed/evaluating-reset-time-pause/p25438> (Title from the screen)

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

*Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін*

Випуск 27

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор – **Т. В. Семигіна**
Відповідальний редактор – **О. В. Бабкіна**
Відповідальний секретар – **О. Я. Волянюк**

Підписано до друку 27 грудня 2019 р. Формат 60x84/8.

Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. др. арк. 12. Облік. видав. арк. 8,55.

Наклад 300. Зам. № 389

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26

Продажу не підлягає!